

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Voda v měšťanském a šlechtickém prostředí jižních Čech
na prahu novověku**

Vedoucí práce: prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.

Autor práce: Bc. Michal Preusz

Studijní obor: Kulturní historie

Ročník: 5. ročník

2010

Anotace:

Preusz Michal

Diplomová práce 2010

Diplomová práce se z kulturně historického úhlu pohledu zabývá přívodem vody do měšťanského a šlechtického prostředí v 16. a na počátku 17. století. Podniká výzkum nejen regionální literatury, ale na základě literárních rešerší prozkoumává rozmanité typy pramenů v městských a šlechtických archivech, které vypovídají o vedení vody do lidských sídel. Práce se zabývá technologickou stránkou, funkcemi a významem rozvodů vody. Stranou své pozornosti neponechává ani vyústění vodních potrubí v kašnách na náměstích, nádvořích zámků nebo měšťanských domácnostech. Přispívá k poznání proměňujícího se vztahu člověka k vodnímu živlu během 16. století na území jižních Čech.

Abstract:

Preusz Michal

Thesis 2010

This thesis in cultural-historical point of view deals with water inlet into burgess and nobility environment in 16th and the beggining of 17th century. There is not only research of regional literature, but the thesis itself looks on the basis of literature retrievals into various kinds of sources in municipal and nobility archives, which tell us about water inlets of human residences. This work deals with technological background, function and importance of water distribution and does not forgot public fountain water pipeline outfalls on the squares, castle courtyards or burgess household. The thesis contributes to understanding of variable human relation towards water during 16th century in Southbohemian area.

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách.

České Budějovice, 8. ledna 2010

Michal Preusz

Poděkování:

Děkuji především vedoucímu diplomové práce prof. PhDr. Václavovi Bůžkovi, CSc., jemuž vděčím za rady a četné připomínky. Poděkování patří také lidem, kteří mě inspirovali a pomohli radou při studiu.

I. Úvod

Voda vždy představovala nezbytný předpoklad pro život na zemi. Pro zrod evropské civilizace měly zásadní význam dva prameny. Jeden se probudil mezi přírodními filozofy antického Řecka, které považovalo vodu vedle ohně, země a vzduchu za jeden ze čtyř světových živlů.¹ Druhý vytryskl na Blízkém Východě. V Evropě se plnou silou projevil až ve formě středověkého křesťanství, kde platily studny a prameny za boží dar a znamení požehnání.² Živá voda byla vnímána jako zdroj síly a přímé působení Ježíše, proto se vody používalo přirozeně i jako symbolu pro vnitřní očistu v podobě křtu.³ V čase, kdy se antické kořeny setkaly s křesťanskými, dostala se středověká společnost na svůj vrchol.⁴ Příznivé klimatické podmínky i surovinová základna umožnily nebývalý rozvoj zemědělství, hospodářství, lidských sídel i kultury.⁵

Naopak podzim středověku se jevil lidem jako obzvláště dramatické období.⁶ V plné síle se projevíly klimatické změny a nedostatečné úrody.⁷ Rozbouřily se dosud poklidné nálady uvnitř společnosti v děsivé tance smrti.⁸ Vlny hladomorů, epidemií moru, válek se provalily celou Evropou a vyvolanou bolest nedokázaly potlačit ani sliby

---

¹ Hans Joachim Störing, *Malé dějiny filozofie*, Praha 1991, s. 97.

² Matthias Stubhann, *Encyklopedie Bible*, Praha 1992, s. 683.

³ Zřejmě dochází k průniku pohanských kultů k vodním pramenům a křesťanské víry, srov. Petr Sommer, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 18.

⁴ Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 63-76.

⁵ K tomu blíže srov. Hermann Bernd, *Mensch und Umwelt im Mittelalter*, Stuttgart 1986; k otázce vzniku středověkých měst mezi 13. a 16. stoletím, srov. Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 295-392.

⁶ Johann Huizinga charakterizoval život na konci středověku slovy: „*Koncem středověku je základním tónem života hořká trdnomyšlnost.*“ Srov. Johann Huizinga, *Podzim středověku*, Praha 1999, s. 47.

⁷ Blíže k tématu. Srov. Peter Kay Jankrift, *Brände, Stürme, Hüngersnote. Katastrophen im mittelalterlichen Lebenswelt*, Ostfildern 2003.

⁸ Symboly marnosti pozemského bytí nabyly na oblíbenosti v Čechách ve výtvarném umění již na počátku 16. století. Srov. Jaromír Homolka – Josef Krása – Václav Mencl – Jaroslav Pešina - Josef Petráň, *Pozdně gotické umění v Čechách 1471-1526*, Praha 1984, s. 173, 213-214; tisky *Ars moriendi* na rozdíl od Evropy nabývají v Čechách na oblíbenosti až během 16. století, k tomu blíže Pavel Král, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 62-67.

Říma.⁹ V Čechách neotřesitelné základy církve podemlelo jako velká voda hnutí husitů a krátce na to reformace.¹⁰ Sama církev se začala topit v pozdně středověké potopě světa, kterou dříve hrozila hříšníkům. Ve střední Evropě začaly rozbouřené vody pozvolně opadat až po ukončení válek o reformaci a odražení Turků u Vídně.¹¹ V Čechách došlo k nástupu nové vládnoucí dynastie Habsburků.¹² Žízlivá a vysílená křesťanská společnost v Čechách volala po svém znovuzrození a začala přijímat plnými doušky renesanční styl života.¹³ Vyčerpaná společnost pozvolna upouštěla od válek a ztracenou energii získávala postupným návratem k přírodě a antickým ideálům harmonie těla a duše.¹⁴ To mělo znovu přispět k nastolení obecného dobra a řádu.¹⁵ Začala zlatá doba měst a šlechtických sídel v Čechách.¹⁶

Tento časový úsek vývoje českého státu ukončený bitvou na Bílé hoře, s nutnými časovými přesahy ke středověkým kořenům i mladším následkům zkoumaných jevů,

---

⁹ Srov. Harry Kühnel (hg.), *Alltag im Spätmittelalter*, Graz – Wien – Köln 1986; Sven Schütte, *Brunnen und Kloaken auf innerstädtischen Grundstücken im ausghenden Hoch- und Spätmittelalter*, ZAM, s. 237-255; Marianne Flüeler-Grauwiler (hg.), *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Stuttgart 1992.

¹⁰ Srov. František Šmahel, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2002, s. 14-25; Podrobněji ke krizi českého soustátí v pozdním středověku Petr Čornej, *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402-1437*, Praha - Litomyšl 2000, s. 11-71.

¹¹ Petr Čornej – Milena Bartlová, *Velké dějiny zemí koruny české VI. 1437-1526*, Praha – Litomyšl, 2007, s. 671-702.

¹² Petr Vorel, *Velké dějiny zemí koruny české VII. 1526-1618*, Praha – Litomyšl 2005, s. 7-81.

¹³ Petr Čornej – Milena Bartlová, *Velké dějiny zemí koruny české VI. 1437-1526*, Praha – Litomyšl, 2007, s. 597-670.

¹⁴ J. Huizinga, *Podzim*, s. 561; Z historicko-antropologického úhlu pohledu je vztah duše a těla vždy kulturně a historicky závislý a je zprostředkován jako systém kulturních významů, které je nutné dešifrovat. Srov. Daniela Tinková, *Tělo – věda – historie k otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková, *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 14.

¹⁵ Odraz korporativnosti a jednoty městské obce v pramenech označil Jaroslav Miller za dobový oblíbený topos svornosti, solidarity, harmonie a řádu. Srov. Jaroslav Miller, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2006, s. 13.

¹⁶ Zikmund Winter, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991, s. 7-26.

jsem zvolil za těžiště předkládané diplomové práce.¹⁷ V této době procházela společnost značnými hospodářskými, demografickými a duchovními proměnami, v nichž se mísila tradiční kultura s novým renesančním životním stylem.¹⁸ Pokud lze vycházet z předpokladu, že rozvoj společnosti 16. století se zrodil z nových energetických zdrojů a z lidské touhy podmanit si přírodu, pak se jeví jako nanejvýš nezbytné zkoumat vztah rodící se renesanční společnosti k vodě, která pro jakoukoli civilizaci v dějinách představovala biologickou nutnost k přežití. Je však ve zkoumaném období nutné neustále pohlížet ke staršímu vztahu člověka k vodě ve středověku a průběžně se ptát, kde pramenily problémy, na které se snažila reagovat společnost během celého 16. století, ať už přijímáním průkopnických technologií nebo novým životním stylem?

Diplomová práce má vést k jednomu z vytčených cílů, a to ke sledování vývoje a změn v zásobování pitnou a užitkovou vodou města šlechtických sídel v průběhu 16. století na území jižních Čech. Jednou z pracovních hypotéz je, že přivádění vody do lidských sídel bylo především reakcí na neutěšenou situaci pozdního středověku. Následovalo hledání a zajišťování nových vodních zdrojů, které představovaly do značné míry podmínku vedoucí k proměně hospodářského a kulturního klimatu. Proto se do jisté míry práce uchyluje k chronologické popisnosti jednotlivých vodních zařízení. Snaží se však postoupit hlouběji k vnitřním a vnějším světům individua a hledat v historických pramenech pohnutky a záměry stavebníků, proměny významu a funkce vodních děl i změny v systému hodnot společnosti.

Základní otázky, na které byly hledány v jednotlivých kapitolách odpovědi, se staly do značné míry pojítkem ve struktuře práce. Při zasazování měst a zámků do geografického rámce bylo nejprve nutné ozřejmit charakter a dynamičnost vodní sítě v krajině jižních Čech a ptát se, jak reflektovala společnost koloběh vody v přírodě.

---

¹⁷ Georg Heilingsetzer, *Das Jahr 1620 als Zäsur? Der oberösterreichische Adel im Vergleich mit dem Adel der böhmischen Ländern*, OH 7, 1999, s. 115-137; Josef Petrář, *Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí*, FHB 8, 1985, s. 109-134.

¹⁸ Václav Bůžek, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, ČČH 104, 2006, s. 485-526; Jaroslav Pánek, *Politický systém předbělohorského českého státu*, FHB 11, 1987, s. 41-88; Josef Janáček, *Přebělohorská doba v českých dějinách*, FHB 11, 1987, s. 27-40; Josef Válka, *Česká společnost v 15. - 18. století I. Přebělohorská doba*, Praha 1972; Týž, *Česká společnost v 15. - 18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983.

Podstatnou roli v otevřené krajině hrály cílené zásahy člověka, proto se lze ptát, do jaké míry bylo možné podmanit si vodní živel a jaký význam měly cílené regulace vodních toků pro přívod vody do měst a šlechtických sídel. Záměr není rozebírat jednotlivé rybníční soustavy, výstavby jezů a splavňování řek, spíše se snažit okrajově postihnout jejich význam a především lidské motivace a technologické znalosti, které byly příčinou rozvoje vodního hospodářství v krajině a podstatnou měrou ovlivnily výstavbu městských a zámeckých vodovodů.

Po opuštění otevřené krajiny je nutné se zeptat, proč lidé vedli vodu pomocí vodovodů za hradby měst nebo do zámků. Lze pozorovat za hlavní příčinu stavby vodovodů zajištění vody pitné nebo užitkové? Šlo tedy v první řadě o zajištění hospodářských zájmů nebo pitné vody pro měšťanské domácnosti? Jaké přírodní i společenské překážky vyvstávaly při rozvádění vody? V další vlně dotazů bylo nutné definovat problematiku samotného vyústění vodovodů uvnitř měst a zámků v kašnách. Množství kladených otázek se však nehodlalo omezit pouze na popis výzdoby kašen, ale snažilo se o přesah do myšlenkového světa stavebníků i stavitelů, do prostředí hodnot a jistot, které společnost na prahu novověku uznávala a snažila se jimi obklopit. Tok vody však pokračoval ve složitém systému dál. Stále otevřenou otázkou zůstává, zda přívod vody do města měl podstatný vliv na systémy veřejných a především soukromých studní a cisteren, které zajišťovaly chod domácností a řemesel již od středověku. Opomenout nelze ani distribuci vody v samotné domácnosti a nakonec její význam pro člověka a jeho tělo.

Česká historiografie zkoumala význam vody a vodohospodářských zařízení v různých sociálních prostředích již od sklonku 19. století, kdy nejpodrobnější výsledky představil ve svých studiích kulturní historik Zikmund Winter, který se po celý život věnoval formování syntetického obrazu kulturního prostředí měst v 16. století.¹⁹ Další práce, které vnesly světlo do problematiky vodohospodářství, byla především monografická zpracování jednotlivých královských nebo poddanských měst, která zpřístupnila četné písemné prameny.²⁰ Ojedinelým případem, který bohužel nebyl

---

¹⁹ Zikmund Winter, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I.*, Praha 1890.

²⁰ Srov. Jaroslav Kubák, *Staré domy v Českých Budějovicích v XVI. a počátkem XVII. století*, JSH 34, 1965, s. 58-85; Týž, *Topografie města Českých Budějovic 1540-1800*, České Budějovice 1973; František Kuna, *Dějiny města Lomnice nad Lužnicí a okolí*, Lomnice nad Lužnicí 1937; Týž, *Dějiny města Veselí nad Lužnicí a okolí*, Veselí nad Lužnicí 1927; Jan Orth, *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova*

k problematice vodohospodářství v poddanských městech nikdy vydán, byl rukopis jindřichohradecké vodní knihy z pera archiváře Františka Teplého.²¹ V širším srovnávacím kontextu zůstalo vodohospodářství dlouho na úrovni lokálních analýz městských písemných agend, jejichž výsledky vycházely formou článků v regionálních časopisech a sbornících.²² Obstarávání pitné a užitkové vody pro města se zdálo být nadále pouze okrajovým tématem historických studií, protože patrně šlo o problematiku, o které písemné prameny podávají pouze skromné a útržkovité informace. Lze však podotknout, že navzdory uspořádaným konferencím, vydaným sborníkům a monografiím zůstal zájem o města dlouho ochuzen o metodologické inovace, které by případně tento informační problém překonávaly.²³ V posledních desetiletích minulého století měl velkou zásluhu na neutěšeném stavu především akutní nedostatek novějších synteticky pojatých děl o raně novověkých městech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.²⁴ Problematika městského vodohospodářství zůstávala navíc v hlubokém stínu i přes rostoucí zájem o jiná témata, která reflektovala každodenní život měšťanů, kategorie jejich myšlenkového světa a identity.²⁵

Hradce od konce 15. století až k povstání stavovskému, Jindřichův Hradec 1879; Karel Němec, *Dějiny města Horažďovic*, Horažďovice 1936; August Sedláček, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I-III*, Písek 1911-1913; František Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/2*, Jindřichův Hradec 1927-1935; Týž, *Dějiny města Volyně na Prácheňsku*, Praha 1903.

²¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise František Teplý, *Vodní kniha I*.

²² Roman Cikhart, *Čistota veřejných míst v minulosti*, JSH 1, 1928, s. 33; Týž, *Lázně na Táboře v 15. věku*, JSH 6, 1933, s. 119-120.

²³ Jaroslav Miller – Petr Černíkovský, *Urbánní historie (raného novověku) ve středovýchodní Evropě: Stručná úvaha o minulosti, současném stavu a perspektivách oboru*, ČČH 105, 2005, s. 861-884.

²⁴ Vyjímkou jsou encyklopedická díla Joachim Bahlcke – Winfried Eberhard – Miloslav Polívka (edd.), *Handbuch der historischen Stätten – Böhmen und Mähren*, Stuttgart 1998; Tíž (edd.), *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2001; Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I-VI*, Praha 1996-2008.

²⁵ Pozornost byla věnována zvláště sériovým výzkumům testamentů, pozůstalostních inventářů a svatebních smluv. Srov. Jiří Pešek, *Měšťánská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993; Týž, *Obrazy, grafiky a jejich majitelé v předbělohorské Praze*, Umění 39, 1991, s. 369-383; Václav Bůžek, *Geschichte der Alltagskultur der Frühen Neuzeit der Tschechischen Geschichtsschreibung*, KHM 50, 2002, č. 3-4, s. 341-350; Václav Bůžek – Hana Bůžková – Jana Stejskalová, *Měšťánské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách (Prameny, metody, stratifikace)*, JSH 59, 1990, s. 65-80; Zdeněk Hojda, *Výtvarná díla v domech staroměstských měšťanů v letech 1627-1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy I*, PSH 26, 1993, s. 38-102; Týž, *Kulturní*

Naopak široká písemná agenda byla vždy součástí režijního hospodaření, proto zvýšený zájem o vodu panoval především v hospodářských dějinách, které se programově věnovaly výnosným podnikům, mezi nimiž prvořadou úlohu zastávalo rybníkářství.²⁶ Do popředí zájmu se dostávaly také vodní stoky, které napájely celé rybníční soustavy.²⁷ Ve druhé řadě si pozornost zasluhovalo pivovarnictví, které se během počátku raného novověku stalo předmětem dramatického soupeření mezi šlechtou a městy o právo na bezkonkurenční provoz nejvýnosnějšího podnikání.²⁸ Pro rozvoj komunikace a obchodu měla nedocenitelný význam voroplavba.²⁹ O potřebě dostatečného přísunu vody pro provoz řemesel se okrajově zmiňovaly studie, které se zabývaly například mlýny,³⁰ sklárny³¹ nebo cihelnami.³² Přesto však šlo především o jejich lokaci podél vodních toků.

---

investice staroměstských měšťanů v letech 1627-1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy II, PSH 27, 1994, s. 47-104; Lydia Petráňová, *Ke studiu oděvů lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách*, ČL 81, 1994, s. 201-216.

²⁶ Pro jižní Čechy srov. Gabriela Benešová, *Rybníční hospodářství na panství Hluboká nad Vltavou na sklonku předbělohorské doby*, České Budějovice 1994, diplomová práce na PF JU; Milan Kovář, *Rybníční hospodářství na panství Jindřichův Hradec ve druhé polovině 16. století*, České Budějovice 1998, diplomová práce na PF JU; Alois Míka, *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1995; Václav Pešák, *Rozsah rybníčního hospodářství na panství pardubickém r. 1560 až 1743*, ČDV 23, 1936, s. 118-124; Josef Šusta, *Pět století rybníčního hospodářství v Třeboni*, Třeboň 1995.

na Telecku za doby pana Zachariáše z Hradce (1550-1589), ČMMZ 7, 1907, s. 157-176; František Teplý, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937.

²⁷ Václav Vaněk, *Počátky Zlaté stoky*, JSH 53, 1984, s. 83-87.

²⁸ František Gabriel, *Pivovarnictví v bývalém Bechyňském kraji do počátku 18. století*, JSH 40, 1971, s. 19-43; Týž, *Pivovarnictví v západních Čechách do počátku 18. století*, *Minulostí západočeského kraje* 7, 1970, s. 135-173; Josef Janáček, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959; František Matějka, *K otázce budování pivovarů na našem feudálním velkostatku 1. polovině 16. století*, ČMM 75, 1956, s. 366-381; Čeněk Zíbrt, *Z dějin piva a pivovarnictví v zemích českých*, Praha 1894.

²⁹ K voroplavbě srov. Josef Hons, *Když měřičkové rybníkáři a trhani krajem táhli*, Praha 1961; Vladimír Scheufler, *Voroplavba na Vltavě v období předbělohorském*, *Československá etnografie* 5, 1957, s. 18-42.

³⁰ Jaroslav Karas, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919; Luděk Štěpán – Magda Křivanová, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

³¹ Roland Kirsch (ed.), *Historie sklářské výroby v českých zemích I-III*, Praha 2003; Olga Drahotová, *České sklo*, Praha 1970; Eva Černá (ed.), *Středověké sklo v zemích Koruny české. Katalog výstavy*, Most 1994.

³² Rudolf Krajíc, *Středověké cihlářství. Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 4*, České Budějovice 2008.

Výzkumy vrchnostenských podniků však nezůstaly ojedinělou sondou do šlechtického prostředí. Zvláště díky tradičnímu sepětí hospodářských dějin a historických výzkumů o šlechtě vedlo bádání k postupnému prohloubení poznatků o vrchnostenské správě, v níž se vedle finančních záležitostí odráželi vrchnostenští úředníci, mezi nimiž byli zastoupeni významní rybníkáři.³³ Obrat bylo možné zaznamenat, když se historikové zaměřili na vybrané stránky každodenního života v renesančních zámcích a proud badatelského zájmu směřoval k poznání šlechtických dvorů, kde se soustředili na problematiku každodenní kultury šlechtických sídel.³⁴ Hmotná kultura doznávala v renesančním duchu během 16. století značné obměny.³⁵ Studium šlechtického prostředí bylo stále častěji reflektováno historií umění.³⁶ Ve vztahu k vodě měla nezastupitelnou roli ojedinělá studie Jarmily Krčálové zabývající se výzdobou renesančních kašen, fontán a dalších vodních děl, které se dochovaly v Čechách a na Moravě.³⁷ Ačkoli badatelé při výzkumech účetního materiálu týkajícího se přestaveb zámeckých interiérů naráželi na finanční výdaje určené pro provoz vodovodů a rozšiřovali heuristiku pramenů, jež se přímo týkaly vodohospodářství, zůstávala problematika zásobování pitnou a užitkovou vodou pouze okrajovým tématem.³⁸ Za výjimku lze považovat článek Františka Josefa Čapka, který

---

³³ Václav Hadač, *Staročeský rybníkář Jakub Krčín z Jelčan*, Tradice 2, 1935, s. 55-63; Josef Haubelt, *Jakub Krčín z Jelčan*, Praha 2003; Jaroslav Schneider, *Kolínský rodák Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan. Vynikající hospodář a rybníkář český XVI. věku*, Kolín 1936.

³⁴ Václav Ledvinka, *Dům pánů z Hradce pod Stupni (příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního šlechtického paláce v Praze)*, FHB 10, 1986, s. 219-316; Jaroslav Pánek, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, Praha 1987; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997; Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000; Josef Hrdlička, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000.

³⁵ Josef Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století, III/1-2*, Praha 1995-1997.

³⁶ Eva Šamánková, *Architektura české renesance*, Praha 1961, s. 70-77.

³⁷ Jarmila Krčálová, *Kašny, fontány a vodní díla české a moravské renesance*, Umění 21, 1975, s. 530-538.

³⁸ Srov. J. Hrdlička, *Hodovní stůl*, s. 109-110; Pavel Král, *Český Krumlov za Habsburské komorní správy (Každodenní život v českokrumlovské zámecké rezidenci mezi léty 1602-1622)*, OH 5, 1996, s. 47-48;

shromáždil písemné prameny k výstavbě vodárny a vodovodu určený pro hrad Hluboká nad Vltavou.³⁹ Později byla větší pozornost věnována také výstavbě vodárny v Táboře.⁴⁰

Význam fenoménu vedení vody, který mimo jiné udržoval pouto mezi člověkem a přírodou na prahu nové doby, vzrostl až v devadesátých letech. Vedle stupňujícího se zájmu současné společnosti o ekologické stránky vlastního života zaznamenala značnou podporu historická studia zkoumající životní prostředí minulých populací. Českou historiografii v tomto směru obohatila průkopnická studie Jaroslava Pánka, v níž přednesl otázky týkající vztahu člověka k vodě v období renesance.⁴¹ V duchu tehdy se rodící historické ekologie a tradičních hospodářských dějin nastínil historik vzájemnou provázanost několika faktorů. Růst raně novověké populace podporovala její zemědělské konjunktura se zvyšující se produkcí masité potravy v podobě ryb vylovených z rybníků. Velký přínos mělo zlepšení v zásobování měst pitnou a užitkovou vodou, kde byla voda využívána především k pohonu mlýnů a pil. Výstavba rybníků, kanálů nebo vodovodů po technické stránce regulovala dosavadní vodní režimy, proto se nedaly přehlédnout ani stinné stránky podmaňování si vody člověkem. Docházelo k většímu znečišťování přírodních zdrojů a společnost ve zvýšené míře dbala na jejich ochranu. Kodifikovala preventivní pravidla v zákonících a dalších normativních nařízeních. Zužující se vztah k vodě se nakonec projevil i v kultuře. Pánkova studie přes svou inspirativnost zůstala dosud ojedinělým úkazem, který upozornil domácí historickou vědu na důležitost studia vodohospodářství na prahu novověku.

Současně s historickou ekologií vystupovala s překvapivými výsledky archeologie středověku a raného novověku, která především díky narůstajícímu počtu záchranných výzkumů v jádrech měst začala přinášet informace o zásobování pitnou

---

Martin Jakab, *Každodenní život v českokrumlovské zámecké rezidenci v letech 1602-1610*, České Budějovice 1994, diplomová práce PF JU, s. 39, 60.

³⁹ František Josef Čapek, *Vodárna n hradě Hluboká v letech 1551 – 1610*, Výběr 19, 1982, s. 76-79.

⁴⁰ Rudolf Tecl, *Nové datum ke vzniku staré tábořské vodárny*, Výběr 30, 1993, s. 197-198; Ladislav Votruba – Miroslav Krejča – Miroslav Procházka – Jaroslav Jelínek, *Vodárenská nádrž Jordán*, Tábor 5/2, MěNV Tábor 1988, s. 7-36.

⁴¹ Jaroslav Pánek, *Die Historisch-ökologische Aspekte der Wasserwirtschaft in den Böhmischen Ländern im 16. Jahrhundert*, HE 1, 1989, s. 72-124.

a užitkovou vodou i nakládání s nečistotami.⁴² Na parcelách městských domů byly objeveny systémy studní a odpadních jímek.⁴³ To vedlo k nárůstu otázek spjatých především s hygienou ve středověkých a raně novověkých městech.⁴⁴ Byla formulována teorie koloběhu člověk – voda – nečistota.⁴⁵ Severočeské závěry jsou průběžně ověřovány v jižních Čechách formou archeobotanických, parazitologických i archeozoologických analýz.⁴⁶ V tomto směru byly ve městech zkoumány rozsáhlé vodovodní systémy.⁴⁷ Součástí městských odpadních systému patrně byly i podzemní objekty.⁴⁸ Zdroje vody se začaly podrobovat detailnímu výzkumu, zájem byl projeven také o ikonografii, jež by analyzovala život kolem studní.⁴⁹ První pokus o syntézu archeologicky prozkoumaných vodohospodářských objektů a jejich přínos

---

⁴² Rudolf Krajíc, *Archeologie postmedieválního období. Současný stav a perspektivy výzkumu v jižních Čechách*, AVJČ – Supplementum 4, České Budějovice 2007, s. 162-164.

⁴³ Srov. např. Bořivoj Nechvátal – Zdeněk Smetánka, *K interpretaci odpadních jímek a studní v městském prostředí*, AR 17, 1965, s. 262-263; Bořivoj Nechvátal, *K nálezové problematice středověkých studní a odpadních jímek*, ČL 54, 1967, s. 170-174; z raného novověku např. Jaromír Beneš, *Český Krumlov, měšťanský dům na latránu č. 55 – výzkum dvorku a studny*, In: Zprávy ČAS, Praha 1998, s. 16-17; Lubomír Šebela - Jiří Vaněk, *Hromadný nález ze studny v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích přelom 16. a 17. století*, Ivančice 1985.

⁴⁴ Zdeněk Smetánka, *Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech*, Praha 1987, s. 103-105.

⁴⁵ Jan Klápště, *Studie o středověké studně z Mostu*, PA 74, 1983, s. 477.

⁴⁶ Srov. alespoň Romana Suchá – Petr Kočár, *Výsledky archeobotanické makrozbytkové analýzy středověkého vodovodu v Prachaticích*, ZS 3, 1996, s. 189-202; Vlasta Jankovská, *Pylová analýza uloženin pozdně středověkého vodovodu z Prachatic*, ZS 3, 1996, s. 182-188.

Jiří Fröhlich – Eva Koppová, *Výzkum středověké studny domů čp. 118 a 119 v Písku*, JSH 64, 1995, s. 3-19; Jiří Fröhlich, *Průzkum studny v Písku*, Výběr 27, 1990, s. 250; Rudolf Krajíc, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (I. Nálezové okolnosti a deskripce materiálu)*, AVJČ 6, 1989, s. 79-123; Týž, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (II. Analýza souboru kuchyňské a stolní keramiky)*, AVJČ 7, 1990, s. 97-120; Jiří Militký, *Archeologické výzkumy v Českých Budějovicích*, Výběr 32, 1995, s. 77-85.

⁴⁷ Jaromír Beneš, *Archeologický a archeobotanický výzkum pozdněstředověkého díla z Prachatic*, ZS 3, 1996, s. 158-181; Vladimír Burian, *Záchranný archeologický výzkum v Třeboni v roce 1993*, JVS 7, 1995, s. 1-12; Jiří Fröhlich, *Keramický vodovod ve Vratišově u Milevska*, Výběr 29, 1992, s. 27-30.

⁴⁸ Jaroslav Cícha – Jiří Fröhlich, *Výzkum neznámého podzemí v Týně nad Vltavou*, Speleo 1993, s. 22-24; Týž, *Výzkum historických podzemních objektů v Písku*, Prácheňské muzeum v Písku, Zpráva o činnosti za rok 1992, s. 28-30; Jan Muk, *Stavebně historický výzkum tábořského podzemí*, PP 1, 1994, s. 5-14.

⁴⁹ Ludvík Skružný, *Zdroje vody – místa pohanských a křesťanských kultů – zdroje pitné a užitkové vody, jejich úprava, rozvod a možné zdroje ikonografického materiálu*, AH 20, 1995, s. 631-644.

pro historické bádání představil ve své studii Radek Široký.⁵⁰ Předložená stat' se stala pokusem o typologii vodohospodářských staveb na širokém území Čech, Moravy a Slezska, což přispělo k sestavení početné bibliografie k tématu. Přesto nedošlo k průniku více úhlů pohledu, jež by nabízel interdisciplinární přístup. Navíc se ukázalo, že není dost dobře možné postihnout změny významů a funkcí jednotlivých zařízení napříč staletími pouze na základě studia archeologických nálezů s letným přihlédnutím k písemným a ikonografickým pramenům.

Již z přehledu současného stavu bádání je jasné, že si problematika rozvádění vody žádá nový metodologický vstup, protože je zastřena dosud neproniknutelnou clonou a obklopena množstvím dosud nezodpovězených otázek.⁵¹ Diplomová práce si proto od počátku klade za cíl prozkoumat rozvod vody do měst a šlechtických sídel v užším geografickém rámci jižních Čech a časovém horizontu mezi středověkem a třicetiletou válkou s žádoucími přesahy do různých vědních oborů, jež lépe osvětlují zkoumanou problematiku.

Při výzkumu lze za teoreticky podnětné považovat nosná východiska historicko-antropologických výzkumů, která se snaží obrátit v současnosti pozornost badatelů k člověku a jeho světům.⁵² Žádoucí průnik k „vnitřnímu“ i „vnějšímu“ světu individua vyžaduje interdisciplinární přístup, jenž umožní nejen využít písemných, hmotných i obrazových pramenů, ale bude vycházet z metodologických zvláštností jednotlivých vědních oborů jako je historie, archeologie nebo historie umění.⁵³ Nový metodologický vstup navíc umožňuje pohlédnout znovu na problémy týkající se především materiálního světa raně novověké společnosti, pro jejichž podrobnější poznání

---

⁵⁰ Radek Široký, *Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku stav a perspektivy archeologického poznání*, PA 91, Praha 2000, s. 345-410.

⁵¹ Karel Šíma, *Antropologická konstanta – slepé místo historicko-antropologického bádání*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio Humana konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 43.

⁵² Zdeněk R. Nešpor – Jan Horský, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 6, 2004, s. 61-81; Zdeněk R. Nešpor – Marek Jakoubek, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?*, ČL 91, 2004, s. 53-79.

⁵³ K tomu srov. Evžen Neústupný, *Archeologie a historie*, in: Evžen Neústupný (ed.), *Archeologie nenalezeného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*, Dobrá voda u Pelhřimova 2002, s. 141-152; Zdeněk Vašíček, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.

se nedostává většího množství písemných pramenů.⁵⁴ Předložená diplomová práce v této souvislosti vychází především z teoretických východisek nového pohledu na raně novověká města, jež představil české vědecké obci Josef Hrdlička,⁵⁵ nebo z konceptů symbolické komunikace využívané především při výzkumech šlechty.⁵⁶ Symbolem v tomto pojetí mohlo být cokoliv, čemu dal člověk nějaký význam a přispěl tak k verbální či neverbální komunikaci. Společnost používala symbolů jako předmětů ve specifickém vztahu k okolnímu prostředí, tedy i k vodě.⁵⁷ Proto při heuristice a analýze písemných, hmotných a ikonografických pramenů týkajících se výstavby vodních děl na jihu Čech bylo nutné hledat celou řadu symbolů, které by ozřejmily individuální vztah člověka k vodě, jeho hodnotový systém a změny potřeb na prahu novověku.

Jedním z důležitých vytýčených cílů práce bylo pracovat se širokou škálou historických pramenů, které umožňují sledovat rozvod vody do měst a šlechtických sídel z různých úhlů pohledu. Pro studium rozvodu vody do měst a šlechtických sídel předbělohorského období se jeví jako nejpřínosnější syntetizující posouzení písemných, hmotných a ikonografických pramenů. I když jednotlivým typům pramenů bude

---

⁵⁴ Jan Bouzek, *Reflexe osobní a kolektivní identity v archeologických pramenech*, in: Evžen Neústupný (ed.), *Archeologie nenalezeného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*, Dobrá voda u Pelhřimova 2002, s. 34-40.

⁵⁵ Josef Hrdlička, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: Nodl, Martin – Tinková, Daniela (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215-235.

⁵⁶ V českém prostředí se koncept symbolické komunikace uplatnil při výzkumech vjezdu panovníků. Srov. Václav Bůžek, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům Habsburků*, České Budějovice 2006; při výzkumech hmotné kultury Týž, *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189-213; Týž, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 37-57; Tomáš Knoz, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 23-36.

⁵⁷ Toto pojetí umožňuje chápat verbální a neverbální projev nebo prameny písemné, hmotné a ikonografické za komunikační akt. Srov. Barbara Stolberg - Rillinger, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, ZHF 31, 2004, s. 497; Podnětný pohled na dějiny symboliky nabídly některé další zahraniční studie. Srov. Umberto Eco, *Umění a krása ve středověké estetice*, Praha 2007, s. 72-106; Jacques Le Goff – Jean Claude Schmitt, *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 777-788.

věnována pozornost v příslušných kapitolách, při jejichž zpracování byly využity, na tomto místě je třeba vyslovit několik obecných předpokladů.

Pro poznání rozvodu vody do jihočeských měst a šlechtických sídel bylo nahlédnuto do archivních sbírek Státní okresní archiv Český Krumlov,⁵⁸ Státní okresní archiv Prachatice,⁵⁹ Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Český Krumlov,⁶⁰ Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec,⁶¹ Pro poznání vodního živlu bylo nutné zvolit metodu, která by dala nahlédnout detailně do výstavby, provozu vodních děl v jednotlivých lokalitách a přispěla k nahlédnutí do každodennosti 16. století odehrávající se kolem vodních zdrojů. Bylo tedy nanejvýš nutné kvůli značné rozsáhlosti písemné agendy jednotlivých lokalit pracovat především s lokální odbornou literaturou a nahlížet zpětně kriticky do archivních fondů.

Pro studium hmotné kultury dějin předbělohorského období byly dosud exploatovány jako prameny prvotní povahy inventáře městských pozůstalostí.⁶² Ty přispěly v jižních Čechách k výzkumu interiérů městských domácností a jejich

---

⁵⁸ Státní okresní archiv (dále pouze SOKA) Český Krumlov, v rukopise Anna Kubíková, *Historie domů v Českém Krumlově. Domy a jejich obyvatelé v šestnáctém století*; SOKA Český Krumlov, Archiv města (dále pouze AM) Český Krumlov, K-1, sign. C II 2 b, inventáře pozůstalostí měšťanů, kart. 195-227, 482; Tamtéž, K-1, tržební kniha, inv. č. 336, 337.

⁵⁹ Státní okresní archiv (dále pouze SOKA) Prachatice, Archiv města (dále pouze AM) Prachatice, kniha posledních pořízeních z let 1513-1726; SOKA Prachatice, AM Prachatice, registra příjmů a vydání z let 1561-1562; Tamtéž, registra příjmů a vydání z roku 1570; Tamtéž, registra příjmů a vydání z roku 1571; Tamtéž, registra pondělní z roku 1591; Tamtéž, registra hlavní z roku 1598.

⁶⁰ Státní oblastní archiv (dále pouze SOA) Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek (dále pouze VS) Český Krumlov, I 5 AS 42 i; Tamtéž, sign. 17R alfa 3 (červená) 1602; Tamtéž, sign. 17R alfa 3 (červená) 1602, 1605, 1606; 1607; 1610.

⁶¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv (dále pouze RA) pánů z Hradce, sign. III c – 14, karton 63, 65, 67; Tamtéž, sign. III c - 24, karton 81; Tamtéž, sign. III c – 8, karton 58, řezaná cedule z 24. 4. 1586; Tamtéž, sign. III c – 4/a, karton 57, 68; Tamtéž, sign. III c – 6, karton 58, Tamtéž, Důchodní účty panství Telč z let 1590-1600, sign III k - 12, karton 124 a 125; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek (dále pouze VS) Jindřichův Hradec, karton 932, fol. 1-158, VI-10 Studny a vodovody 1566-1938.

⁶² Jiří Pešek, *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*, OH 1, 1991, s. 30-42.

kulturní úrovň.⁶³ Ve vztazích k vodě jejich hlavní přínos lze spatřovat především ve zmínkách o domácích haltýřích a lázničkách, vyšší vypovídací hodnotu mají při popisech předmětů, které byly využívány k osobní hygieně.⁶⁴ Informace o veřejných haltýřích a lázních bývají součástí trhových městských knih, v nichž se nacházejí zápisy o prodeji těchto nemovitostí.⁶⁵ Tyto městské knihy spolu s urbáři nebo testamentsy bývají hlavním zdrojem informací pro historickou topografii měst a slouží především ke sledování jednotlivých majitelů a obchodních transakcí s nemovitostmi i života jednotlivých vodáků, řemeslníků a stavebníků.⁶⁶ Pro poznání významu a funkcí rozvodu vody do měst mají klíčový význam zápisy v městských památných knihách, kdy se městské rady usnesly o zavedení vody a ustanovily provozní pořádky při užívání vodovodu. Takto významné okamžiky bývají zpravidla již citovány ve starší odborné literatuře.⁶⁷ Na výstavbu a opravy následně plynuly finance, o čemž vypovídají městské knihy počtů.⁶⁸ Je tak možné nahlédnout do technologií a prací jednotlivých řemeslníků.

Pro poznání hygienických a bezpečnostních norem lze využít cechovní artikule jihočeských měst.⁶⁹ Jejich vypovídací hodnota se však omezuje především na statě týkající se manipulace s otevřeným ohněm.⁷⁰ Proto pro poznání hygienických, stavebních a bezpečnostních norem lze využít zvláště edičně zpřístupněná městská

---

⁶³ Václav Bůžek, *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, OH 1, 1991, s. 43-73; V. Bůžek – H. Bůžková – J. Stejskalová, *Měšťanské domácnosti*, s. 65-80; Tíž, *Interiéry domů v jihočeských předbělohorských městech. Životní styl měšťanů v době pozdní renesance a manýrismu*, JSH 59, 1990, s. 113-128.

⁶⁴ SOKA Český Krumlov, AM Český Krumlov, K-1, sign. C II 2 b, inventáře pozůstalostí měšťanů, kart. 195-227, 482.

⁶⁵ SOKA Český Krumlov, AM Českého Krumlova, K-1, trhová kniha, inv. č. 336, 337.

⁶⁶ Srov. Eva Cironisová, *Domy a řemesla v Třeboni v 16. a 17. století ve světle urbářů*, JSH 46, 1977, s. 88-92; J. Kubák, *Staré domy*, s. 58-85; Týž, *Topografie*; SOKA Český Krumlov, A. Kubíková, *Historie domů*; Karel Thir, *Staré domy a rodiny táborské I.*, Tábor 1920; SOKA Prachatice, AM Prachatice, kniha posledních pořízeních z let 1513-1726, fol. 19a-19b.

⁶⁷ Například v Horažďovicích, srov. K. Němec, *Dějiny*, s. 100.

⁶⁸ Srov. např. SOKA Prachatice, AM Prachatice, registra příjmů a vydání z let 1561-1562.

⁶⁹ Jolande Trachtová, *Možnosti využití cechovních písemností pro poznání každodenní kultury pozdně středověkých měst*, OH 1, 1991, s. 81-89.

⁷⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III c.

práva Brikcího z Licka a Pavla Kristiána Koldína z Koldína.⁷¹ Hygienické normy 16. století udávaly především díla významných lékařů.⁷² Praxe se však od norem lišila, o čemž svědčí trestně právní pořízení.⁷³ Ostatní druhy pramenného materiálu, jako například prameny osobní povahy, zůstaly prozatím stranou pozorování, výjimku tvoří edičně zpřístupněné prameny, kde pro poznání jihočeské oblasti vyniká obzvlášť kronikářské dílo Václava Březana.⁷⁴

Podobně jako ve městech je nutné rozvod vody do šlechtických sídel sledovat opět skrze mnoho druhů písemných pramenů; zvláště šlo o důchodní rejstříky, inventáře a urbáře jednotlivých panství.⁷⁵ Skutečnost, že písemných pramenů, které odrážejí proces rozvádění vody, se nachází v jihočeských archívech poskrovnu, bylo možné podstatně obohatit o archeologická zjištění nebo ikonografické prameny. Významným pramenem pro poznání jsou samotné studny, cisterny a kašny dochované až do současnosti.

---

⁷¹ Josef Jireček (ed.) *Pavel Kristián Koldín z Koldína, Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou*, Praha 1876; Josef Jireček - Hermenegild Jireček (edd.), *Brikcí z Licka, Práva městská dle textu z roku 1536*, Praha 1880.

⁷² Tomáš Jordán z Klausenburku, *Knijha o Wodách Hojitedlných neb Teplicech Morawských*, Olomouc 1580; Pavel Kucharský (ed.), *Regiment zdraví Henrycha Rankovia. Regimen sanitatis salernitatum*, Praha 1982; Čeněk Zíbrt, *Staročeská tělověda a zdravotvoda: s původními obrázky podle rukopisův a knih staročeských i cizích*, Praha 1924.

⁷³ V tomto případě jsem vycházel především ze SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I*.

⁷⁴ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985.

⁷⁵ Adolf Kalný, *Soupis urbářů jihočeských archívů 1378-1773 I.*, České Budějovice 1976

II. Voda a krajina jižních Čech

Významným kartografickým počinem se stalo v roce 1518 namalování Klaudiánovy mapy, v níž se představilo nové době první vyobrazení prostoru Čech a tamějších specifických vodních poměrů.⁷⁶ Barevnými kontrasty byla zvýrazněna krajina středoevropské země, kterou kolem dokola lemovaly tmavé horské masivy pokryté hustými lesy, jež představovaly přirozenou hranici vůči přilehlým územím. Podrobně byla zakreslena vodní síť skládající se z velkých řek, které se stávaly modrými liniemi protínajícími převládající dohněda zbarvenou pevninu.

Modré vodstvo v Čechách zasadila další kartografická díla do prostorových souvislostí s okolními zeměmi. Pohled do Münsterovy mapy z roku 1572 zřetelně představil vnitrozemskou povahu Čech. Moře a oceány zůstávaly zahaleny pod závojem exotičnosti. Spatřili je pouze cestovatelé, kteří se vydali na několikadenní poutě do cizích krajin.⁷⁷ Do povědomí méně zcestovalých obyvatel vstupoval obraz oceánů a moří na základě prohlížení si map, četby cestopisů, letáků a nejrůznějších geografických děl.⁷⁸ Exotický nádech mořských hlubin výrazně umocňovaly importy pronikající na české trhy, ať už šlo mezi jinými o mořské ryby nebo mnohdy umělecky upravené pevné schránky mořských živočichů, které plnily sbírky a kabinety kuriozit.⁷⁹

---

⁷⁶ Mikuláš Klaudián, *Mapa Čech*, 1518; srov. Eva Semotanová, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001; České země na mapě Evropy Erharda Ezlauba kolem roku 1500 jsou představeny jako vnitrozemský stát charakteristický věncem pohoří, z řek jsou zachyceny Vltava a Labe; srov. Táž, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002, s. 15, 59.

⁷⁷ Srov. Milena Lenderová, *Cestovatel*, in: Václav Bůžek – Pavel Král, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2008, s. 239-254; Jaroslav Pánek, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě. Cestování jako činitel kulturní a politické integrace*, ČČH 80, 1990, s. 661-682; dále např. edice některých pramenů srov. Eliška Fučíková – Josef Janáček (edd.), *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze*, Praha 1989; Josef Polišenský, *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989; Alois Bejblík (ed.), *Fynes Moryson, John Tylor, Cesta do Čech*, Praha 1977; Zdenka Tichá (ed.), *Jak starí Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století*, Praha 1985.

⁷⁸ Jiří Pešek, *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích Nového Města pražského v letech 1576-1620*, FHB 2, 1980, s. 247-282; Jitka Radimská (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000.

⁷⁹ Josef Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha – Litomyšl 1997, s. 244-279, 515-525.

Zvlášť silným médiem byla vytrvalá ústní vyprávění o mořích, která zajišťovala dalekým přímořským krajinám obživu a byla zároveň prostorem, kde se odehrávalo mnoho neobvyklých a poutavých příběhů. Moře bylo místem čilého obchodu i válečným kolbištěm, na němž se v šarvátkách střetávaly zájmy jednotlivých námořních velmocí.⁸⁰ Moře bylo prostorem důležitým k životu i místem tajemným, v němž čhala na plavce a námořníky četná nebezpečí v podobě mořských bouří, vodních příšer a pirátů.⁸¹

Do moří přitékala také voda z Čech, které se rozkládaly hluboko v nitru střední Evropy. Při sestavování mapy Sebastianem Münsterem se ukázalo, že si renesanční kartografové bedlivě všímali výjimečné vnitrozemní polohy a spádu vodních toků, které z českého prostoru odtékaly do ciziny.⁸² Právě směr toku vody ze země pryč skýtal mnoho výhod. Voda byla na většině území málo kontaminovaná nečistotami, protože proud ženoucí se z hor byl natolik rychlý, že voda dýchala a sama sebe pročišťovala. Nesčetné dobové záznamy o zdravém povětří a čistotě vody umocňovaly vnímání příznivého klimatu a zdravé přirozenosti přírody, což podstatně přispělo k populačnímu růstu obyvatelstva během 16. století.⁸³ Území schované za pásem horských štítů nebylo příliš dostupné epidemiím různých nemocí, jako tomu bylo v rovinatých krajinách sousedních zemí, kudy se vodní toky pomalu loudaly a rozlévaly se do širokých a hlubokých řečišť. Převládající prudké toky v Čechách a nedostatek splavných řek nedovolovaly rychlé šíření neduhů po vodě.⁸⁴

Od sklonku 15. století docházelo k zásadní proměně krajiny.⁸⁵ Vedle citelného nedostatku dřeva již i v podhorských oblastech zasadil druhou citelnou ránu do rázu

---

⁸⁰ K ústnímu projevu v lidové kultuře více srov. Peter Burke, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.

⁸¹ Jean Delumeau, *Strach na západě ve 14. - 18. století I.*, Praha 1997, s. 141-165.

⁸² Sebastian Münster, *Germaniae tabula*, 1572.

⁸³ Ludmila Fialová – Pavla Horská – Milan Kučera – Eduard Maur – Jiří Musil – Milan Stloukal, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 80-100.

⁸⁴ K přenosu nemocí přispívala ve velké míře námořní doprava. Například nemoci zavlečené do Evropy jako pravý mor nebo syfilis. Po objevení Ameriky docházelo k přenosu nemocí ze Starého světa do Nového, což přispělo ke zkáze velkých indiánských civilizací. Karl Heinz Leven, *Die Geschichte der Infektionskrankheiten*, Landsberg – Lech 1997, s. 30-50.

⁸⁵ Josef Macek, *Jagellonský věk v českých zemích I.*, Praha 2001, s. 13-49; J. Le Goff – J. C. Schmidt (edd.), *Encyklopedie*, s. 552- 562.

krajiny hlad raně novověkého člověka po půdě. Docházelo k hledání nových ploch pro zemědělství, které dávalo energii rostoucí populaci. Dostatečné obdělávané území bylo potřebné i pro měnící se ekonomické aktivity stavovské společnosti, které se projeví vysoušením mokřadů a následným zakládáním rybníků. Vysoušení doprovázelo i výstavbu některých měst, panských sídel, zvláště pak renesančních tvrzí a letohrádků.⁸⁶

Významnou úlohu pro převládající vodní režim celé země měla specifická poloha a proměňující se klima, které vynakládalo obrovský vliv na přírodu i populaci.⁸⁷ Chladné a nepříznivé podnebí sklonku středověku nahradilo mírné klimatické optimum, v němž se pravidelně střídala vlhká a suchá období. Krajinou tak protékaly vydatnější i menší vodní toky.⁸⁸ Sice pramenily většinou ve vyšších nadmořských výškách v pohraničí, avšak nenacházely se zde velké splavné řeky známé ze sousedních zemí. Ekonomiku proto nepodporoval námořní či říční transport jako v jiných zemích. To však mělo i své výhody, které se dotýkaly především čistoty a rybnatosti zdejších vod.

I renesanční kronikář Václav Hájek z Libočan si všímal charakteru vody v Čechách. Ve své *Kronice české* navázal do značné míry na starší kroniky, v nichž zazněla opakovaně bájná zvěst o příchodu praotce Čecha.⁸⁹ Václav Hájek z Libočan zopakoval mnohokrát vyslovenou myšlenku, že druhého dne po svém příchodu měl praotec Čech údajně sestoupit z Řípu do úrodné země plné rovin, kde jeho kmen našel řeky hojné a velice rybnaté.⁹⁰ Renesanční kronikář tak situoval své pojednání o českých dějinách do země, kde nebylo o čistou vodu nouze. Budoucím

---

⁸⁶ J. Klápště, *Proměna českých zemí*, s. 9; Theodor Antl, *Kde stávala stará tvrz Leptáč u Netolic a kdy byla zbořena*, PA 15, 1892, s. 765-770.

⁸⁷ J. Macek, *Jagellonský věk*, s. 50-62.

⁸⁸ Rudolf Brázdil – Oldřich Kotyza, *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, ČMM 120, 2001, s. 17-59; v evropském kontextu. Srov. Brian M. Fagan, *Malá doba ledová. Jak klima formovalo dějiny v letech 1300-1850*, Praha 2007.

⁸⁹ Zdeněk Fiala (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987, s. 272.

⁹⁰ „nalezli řeky z obů stran té hory hojné a velmi rybné“ Jaroslav Kolár (ed.), *Václav Hájek z Libočan. Kronika česká*, Praha 1981, s. 47.

obyvatelům měla být nejzdravějším nápojem voda pramenitá.⁹¹ Pití vody v divoké přírodě zřejmě v Hájkově pojetí bylo znakem počátků a pohanství.⁹² Na druhou stranu však nebyla opomenuta pramenitá voda, kterou hasily žížeň nejširší vrstvy obyvatelstva při každodenní práci v raně novověké krajině.

Pobělohorský emigrant Pavel Stránský vzpomínal ve svém spisu *O státě českém* na charakter vodní sítě v Čechách. Země podle jeho slov oplývala pouze domácími vodami, které tryskaly uvnitř zemských hranic, což mělo dobrý vliv na kvalitu vody i její rybnatost.⁹³ Největším přítokem Labe byla Vltava, jejíž vody končily svou pouť v těsné blízkosti Mělníka. Druhý největší vodní tok, na kterém vyrostlo největší a nejlidnatější město země, se těšil značné úctě. Přemostění této řeky kamenným mostem znamenalo v samém srdci hlavního města království Prahy symbolickou nadvládu matky měst nejen nad zemí, ale i nad vodním živlem, který od nepaměti protékal Čechami od jihu k severu a s hlukotem se začal od 14. století rozbíjet o osmnáct kamenných pilířů, které nechal vybudovat císař Karel IV. Široký tok Vltavy, přeřatý jediným mostem, každé pozdější zobrazení Prahy dramatisoval, protože narušoval jednolitost těsného shluku lidských obydlí, stísněných nejnápadněji na obou úpatích kamenného mostu, a konfrontoval staleté civilizované osídlení s životodárnou i ničivou přírodní silou.⁹⁴

Než voda v řece dorazila do Prahy, protékala prostorem jižních Čech. Řeka pramenila v jižním cípu Šumavy, kudy se táhla Zlatá stezka, která procházela hranicí s územím spravovaným pasovskými biskupy.⁹⁵ Její proud míjel nejprve hrad

---

⁹¹ „Voda z pramenuov jim za nejzdravější nápoj byla.“ Tamtéž, s. 48; „Řečením obyvatelé tu nejprve jedli žaludy a lesní plody, zvěř a ryby, nemajíce obilí a semena, a nepili víno ani pálenku, ale vodu“ Z. Fiala (ed.), *Kroniky*, s. 272.

⁹² Vztah renesančního člověka k pravěku blíže představil Karel Sklenář, *Archeologie a pohanský věk*, Praha 2001.

⁹³ „Vody má jenom domácí, vesměs tryskající uvnitř zemských hranic, a to porůznu na horách z čistouňkých pramenů, a stékající se v potůčky, říčky a řeky. Bezmála všechny jsou velmi rybnaté; malé říčky, v dlouhých oklikách protekše svými řečišti, až konečně u Ústí nebo správněji u Děčína, sduží v Labe, v celé zemi ze všech toků nejslavnější, a valí se do sousední Míšně.“ Bohumil Ryba (ed.), *Pavel Stránský. O státě českém*, Praha 1985, s. 11-12.

⁹⁴ J. Janáček, *Rudolf II.*, s. 215.

⁹⁵ Srov. Petr Zavřel – František Kubů, *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty 1 – 2*, České Budějovice – Prachatice 2007.

i stejnojmenné městečko Rožmberk, a poté Český Krumlov a klášter Zlatou Korunu. Vně hradeb královského města Českých Budějovic přibrala řeka vody Malše a pokračovala dál na sever, kde se u Týna nad Vltavou spojila s Lužnicí. U hradu Zvíkova pak konečně opustila jižní Čechy.⁹⁶

Prvním a snad nejdůležitějším cyklickým jevem v přírodě jižních Čech, který prostoru a krajině dopřával nevyhasínající život, byl koloběh vody. Představoval opakující se přírodní jev, který bedlivě vnímal i člověk na prahu nového věku. Tento kosmologický a přírodní zákon se pravidelně promítal do každodenního života všech lidí, kteří se ustavičně snažili porozumět opakujícím se přírodním pravidlům. Svazovali přírodní zákony do sítí ritualizovaného lidského myšlení, aby se složitý přírodní jev stal pro člověka jednoduše poznatelným, prokazatelným a dále vysvětlitelným. Úroveň poznání přírody ovlivňovaly kulturní zvyklosti zrozené z křesťanské víry i učení antických filozofů. Vodní živel se v rodící renesanční kultuře stal nedílnou součástí světa, který byl stvořen Bohem. Voda se nacházela v pozemském i transcendentálním prostoru, jehož součástí bylo peklo a nebe. Představovala vedle země, ohně a vzduchu čtvrtý živel, který tvořil prostředí, v němž se odehrával lidský život.

Tomáš Jordán z Klausenburku přiblížil cyklicky se opakující přírodní proces koloběhu vody v přírodě slovy: „*Nejprve někteří smýšlí, že země cožkoli vody z sebe vydá, to zase do sebe přijímá, a pro tu příčinu, že moře nikdy nepřibývá. Neb co do něho wteče, w sobě nezadržuje, než hned zase nawracuje: a země což tolik deštiůw do sebe přijme, to zase do řek z sebe wypauští. Ostatek, že se mocí paprskouv slunečných wzhůru táhne, a z toho že oblakové, z nichž pak dešťowé a příwalowé pocházejí: a táž voda jsauc wzhůru wztažená, a shromážděná, učiníc jakoby nějaké kolečko, že zase dolů padá.*“⁹⁷ Tento model předpokládal, že všechna voda ve vesmíru, na zemi i v podzemí byla jak v jednotlivých skupenstvích, tak v celkovém souhrnu,

---

⁹⁶ „Vltava, neboli Hltava, hned po Labi mezi řekami nejvýznamnější, vyvívá v jižních končinách z lesa Luny, hraničícího s krajinou Pasovskou, nemnoho výše nad tak řečenou Zlatou stezkou. Podél vesnic Šenavy a Želnavy chystá se na cestu k východu, ale pro hornatou překážku v Rožmberce se obrací na sever, plyne po pravé straně Krumlova a kláštera Zlatokorunského a přibavši Malši, již naši krajané říkají Malice, protéká Budějovicemi. Odtud o něco pokročivší přijímá krátce pod Týnem Lužnici, nazvanou podle luhů nebo louhu, klikatou to řeku, která se za Táborem obrací k jihu. Přiblíživši se k hradu Zvíkovu, kterému Němci dávají jméno nám cizí Klingenberg, pohlcuje Vtavu (Otavu), sloučenou s Blanicí.“ B. Ryba (ed.), Pavel Stránský, s. 12.

⁹⁷ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha o Wodách*, s. 19.

fungující jev stvořený Bohem.⁹⁸ Racionální vysvětlení koloběhu napomohlo pochopit přírodu a prostředí, ve kterém se člověk nacházel. Člověk nabyt životní jistoty, že svět je pod Boží kontrolou. Tomu odpovídalo i vysvětlení rozdílných přívalů vod během různých ročních období. Hledaly se odpovědi na otázky, kde se bere tolik vody v chladných měsících, a naopak, kam se vytrácí během suchého léta.⁹⁹

Průtok vody krajinou dopřával prostoru na dynamičnosti stejně jako změny probíhající v plynoucím čase. Dalším cyklickým jevem, který se tentokrát opakoval pouze v čase, bylo střídání ročních období. Proces probíhající během kalendářního roku přinášel rozdílné počasí. Vzdálenost Země od Slunce ovlivňovala teplotu na povrchu planety, proto i voda podle měnicí se teploty proměňovala svá skupenství na led, kapalinu či páru. Reflexe střídání ročních období byla každodenní rutinou, proto se jeví stále zřetelnější v dobových pramenech proměňující se nestálá tvář vody v přírodě i její význam, který jí přiřazoval sám člověk. Elementární symbióza dobra a zla, vody a sucha, tepla a chladu utvářela v mnohém hodnotový systém člověka, určovala jeho ritualizované chování a jednání.¹⁰⁰ Dávala lidskému životu i přirozenému poznání hranice. Konečně příroda byla životním prostorem člověka, což si uvědomoval každý stejně, jako si všichni uvědomovali jaké příjemné i nepříjemné až útrpné okamžiky provázejí jednotlivá roční období.

Znovuzrození života, které sebou cyklické opakování ročních období přinášelo, určovalo nejen životní cyklus rostlin a zvířat, ale svazovalo i život člověka přírodními zákony. Slova Henrycha Rankovia otištěná v roce 1587 Danielem Adamem z Veleslavína v lékařském spisu *Regimen sanitatis* barvitě zvýraznila svému čtenáři existencionální kontrast mezi jarem a zimou. Tuhé mrazy ustaly a sníh začal roztávat. Přišlo jarní oteplení, které probudilo přírodu. Na povrchu se objevily první zelenající

---

⁹⁸ J. Petráň a kol., *Dějiny II/1*, s. 38-39.

⁹⁹ „*Smýšlí dále ti svrchupsaní, že jsau v zemi nějaká místa prázdna, neb skrejše a jámy nesmírné, do nichž voda dešťová se táhne, protož času zymnýho, poněvadž více dešťiowu bývá, že také i řeky většij bývajj: (což se o teplejších krajinách, kdež méně ledu a sněhu býwá, rozuměti má) a v těch jeskyních neb jámách, když se wody nedostáwá, že i řeky téci přestanau. Ale w kterých jamách tak moho wody shromážděno jest, žeby mohla až do příští zimy trwati, že řeky z nich pocházející newysýchajj, které pak tak širokých a prostranných jam neb skrejšij nemajj, těch takowé že přestati musejij.*“ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 19.

¹⁰⁰ J. Petráň a kol., *Dějiny II/1*, s. 39-40.

se rostliny, mezi nimiž se zanedlouho začala prohánět a hlučet první mláďata. Zima odešla a jaro zaplavilo krajinu pestrou škálou barev a vůní.¹⁰¹

Jaro pomalu přecházelo v léto. Prodlužovaly se dny a krátily noci. Velice se oteplilo. Potoky v krajině vysychaly. Výpar hnal vodu k nebesům, odkud padal déšť, nebo se přihnaly bouřky. Lidé si v létě všímali výparu a deště s velkou intenzitou, protože pouze déšť jim zaručoval v nejsušším období v roce úrodu potřebnou k přežití. „*Vody na nebi jsou jako zavěšené, když pak dolů prší zrostu všech věcí ze země pocházejících příčinou bejvají: A naprosto divným svým přirozením vody k nebi se táhnou, a odtud osení, stromům, bejlí a bylinám život dávají,*“¹⁰² poznamenal ve své knize z roku 1580 lékař Tomáš Jordán z Klausenburku, který se mezi řádky podivoval nad tím, že se voda dokáže vznášet k nebi. Letní žár a paprsky světla daly rostlinám potřebnou energii k rozvinutí mnoha pestrobarevných květů a dozrání ovoce. Nastal čas, kdy včely z květů sbíraly pyl, z kterého v úlech vytvářely med. Moře zůstávalo klidným v mírném vánku proudícím po jeho hladině. Léto bylo obdobím horka a sucha, naprostým opakem zimy.¹⁰³

Příroda začala na podzim ztrácet svůj lesk. První měsíce ukázaly úrodu, za kterou se celá země od jara modlila. Začalo postupné ochlazování. Vlaha, která na jaře a v létě probudila veškerý život ze zimní letargie, změnila svou tvář a začala být dotěrná na lidský organismus. Melancholické období s pomocí vlhkosti a nezdravého povětří začalo obstarávat první ubíjející nemoci. Vitální období, jako bylo jaro a léto, uplynuly a přicházela zima.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ „*Toho času den a noc rovni bývají, studenost zimy se umenšuje, pruodochové země předtím zavření a zimou zmrzli se otvírají, sněhové horkem se rozpouštějí, vlhkosti až k vrchuom stromuo se vyzdvihují, kořínkové a byliny v zemi skryté ven se prejští, louky se zelenají a rozličnými barvami jako zmalované v rozkoši jedny nad druhé se vypínají, stromové kvítky nové na se berou, hovádka se v chlípnosti zapalují, rodí se dobytek a zvěř, lahodně prozpěvují ptáčkové, švitoří slavíčkové: krátce všecka tvárnost země běže na se svou a v zimě potracenou ozdabu a okrasu a všickni živočichové v předešlé síle a moci své se obnovují a zase ji přijímají.*“ P. Kucharský (ed.), *Regiment*, s. 126.

¹⁰² T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 2.

¹⁰³ „*Dnové delší bývají nežli noci, horko se rozmáhá, větríkové libě provívají, moře se pokojí, ovoce a kvítkové dozrávají, ptáčkové vysokými hlasy prokřikují, včeličky z rozličného kvítí med sbírají, rodí se hadové a jedy své vylévají*“ P. Kucharský (ed.), *Regiment*, s. 127.

¹⁰⁴ „*Kolem čtrnáctého dne měsíce září nastal podzim. „Toho času zase den s nocí se srovná, noci také potom přibývá dnuov ubývá, mění se časové, povětří chladne, větrové půlnoční se zdvíhají, řeky a vody rostou, studnice a pramenové se zmenšují, listí na stromech vadne, ovoce z štěpův se čase, obilí z polí žne*

Konec roku se nesl ve znamení kozoroha, kdy voda své kapalné skupenství proměnila opět po roce na sníh a led. Skryla svou životodárnou sílu sama do sebe a na povrchu se pokryla tvrdou krustou zvěstující útrapy a smrt všemu živému až do očekávané jarní oblevy, kterou doprovázelo znovuzrození života rostlin, zvěře a renesančního, snad znovuzrozeného člověka.¹⁰⁵

Po střídání ročních období způsobeném otáčením Země kolem Slunce se mezi přírodní jevy vyvolané otáčením planety Země kolem vlastní osy řadí denní cyklus, kdy noc střídá den.¹⁰⁶ Život raně novověkého člověka se měl odehrávat od východu slunce až do jeho západu kolem vody. Ráno měl člověk chodit po zelených horách a k večeru kolem vody,¹⁰⁷ jak doporučovala lékařská příručka. Voda probouzela lidské tělo do nového dne a její melodický šum a šplouchání vábilo až do noci k sobě jeho kroky. Až na pár výjimek v nastávajícím roce se člověk probouzel do rána, kdy „obyčejně bývá studeno a vlhko, před polednem poněkud mírno, po poledni horko a sucho, u večer pak sucho a studeno, a to více anebo méně podle počasuv čtvrtí ročních.“¹⁰⁸ Stejně jako jaro probouzelo přírodu ze zimní letargie, tak východ slunce opět rozkmitával každodenní rytmus. Z dlouhého spánku člověka vytrhnul křik kohouta, zvuk zvonů či blízký, který sledoval ručičku hodin. Pouhé promnutí očí zřejmě nestačilo, a proto člověk přistupoval po ránu k hygieně. Na lázeň nebylo ráno ani pomyslení, proto soudobá příručka salernské školy doporučovala ve verších, snad pro snazší zapamatování a častější opakování: „*Ráno ten obyčej mívej, ruce oči vodou mývej; sem i tam jda, tělem svým hni, oudy své čistě protáhni. Vyplákní ústa, sčes vlasy, vyčist'uj zuby v ty časy.*“¹⁰⁹ Studená tekutina pak rozproudila krev v žilách,¹¹⁰ měla

---

a klidí, tvárnost země okrasu svou tratí, ptáci do teplých krajín se odbírají, zvířátka k svým doupatům a brlohuom pospíchají, hadi sobě dír strojí.“ Tamtéž, s. 128.

¹⁰⁵ „Času zimního noci bývají delší a dnové kratší, zima se tuží, větrové se zostřují, velicí sněhové povodně náhle připadají, země se tuhými mrazy zavírá a tvrdne, list stromů dolů padá, větší díl živočichů v skřejších země a v jeskyních horních před přílišnou zimou a mokrem se ukrývá, zakaluje se povětrí, dobytkové a hovoda se třesou a těla lidská v síle své mdlejí.“ tamtéž, s. 129.

¹⁰⁶ V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 243-257.

¹⁰⁷ „*Ráno tedy po zelených horách choď, a večer procházej se okolo vody*“ P. Kucharský (ed.), *Regiment*, s. 188.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 125.

¹⁰⁹ V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 339.

posílit zrak a promnout oči.¹¹¹ Chlad rozléval po lidském těle teplo a vyháněl z něj nečistoty.¹¹² Osvěžení studenou vodou probudilo člověka ze spánku a vytrhlo jej ze tmy.

Zatímco po ránu člověk měl provést ranní hygienu, přes den bylo důležité dodržovat pitný režim. Zvláště v horkém létě se člověk měl uchylovat ke studenému pití.¹¹³ Bylo doporučováno zvýšit příjem tekutin.¹¹⁴ Ač v distinktivně odlišném šlechtickém prostředí se ve velkém popíjelo především pivo a víno, i to mělo být chladné, avšak ne studené.¹¹⁵ Když se dostavila žízeň, nepohrdnul ani šlechtic douškem vody.¹¹⁶ Před napitím se někdy přistupovalo k prohlížení vody, zda je opravdu tak čistá, jak na první pohled vypadala.¹¹⁷ Zvláště pak na cestách se doporučovalo vodu převařit, aby byly zničeny veškeré škodliviny.¹¹⁸ Ve společnosti středověkých a raně novověkých Čech byla voda spíše pitím nižších vrstev, které se každý den pohybovaly ve volné

---

¹¹⁰ „Voda v přirození svém studená a vlhká“ P. Kucharský (ed.), *Regiment*, s. 62; podobně pak veršované doporučení k uchování zdravého zraku „Čistá voda, zrcadlo, čerstvá tráva, to tré očím zdraví, zraku přidává.“ Tamtéž, s. 188.

¹¹¹ „Neb to všecko zraku a očí posiluje a slouží k zdraví.“ Tamtéž, s. 131.

¹¹² „Ačkoli pak z takového mytí přichází na člověka jakýs náhlý mráz a třesení, tekže se zdá, jako by měl všecek zdřevěněti, však mnohé a veliké užitky přináší. Nebo, když se teplo uvnitř v těle v hromadu sežene, syrovosti se dovaňují, nečistoty se k vyprázdnění připravují a duchové se v mírnosti uvozuji aneb temperují.“ Tamtéž, s. 131.

¹¹³ „K věcem vlhkým a studeným.“ Tamtéž, s. 125.

¹¹⁴ „Aby tělo před horkostí a suchotou chráněno bylo“ Tamtéž, s. 125.

¹¹⁵ „Mocí i skutkem chladné, avšak ne tak příliš studené, aby z něho tělo proměnu bralo“ Tamtéž, s. 125; Pití bylo chlazené ve sklepích, pravidelnou součástí zámeckých sídel byly lednice, vaničky na led se nacházely také v českokrumlovské pivnici, jak uvádí P. Král, *Český Krumlov*, s. 414.

¹¹⁶ Usuzuji především podle záznamů v lékařských knihách, které četli především movitější lidé. Právě v teplých měsících se na kredencích nacházely nádoby s chladnou vodou a ledem podle J. Hrdlička, *Hodovní stůl*, s. 140; E. Fučíková – J. Janáček (edd.), *Tři francouzští kavalíři*, s. 57.

¹¹⁷ Znečištění či dokonce otrávení nápojů předcházela šlechta preventivní ochranou i ve vlastních sídlech, např. kredenc ve Velkých Losínách, byl vybaven ohrádkou, za níž měl přístup pouze vybraný obsluhující, který podával nápoje k hodovní tabuli.

¹¹⁸ „Vám pak žádná voda ani dobré ani zlé pítí není prospěšné a zdravé, zvláště v krajinách těchto půlnočních, kdežto těla lidská velmi schopná jsou k nemocem a neduhům z vlhkosti pocházejícím. Pakli byste vždy z nuzné potřeby musili vodu některou z lepších pítí, tedy ji prvé při mírném ohničku svařte. Nebo takovým svařením i hustost a hrubost vody se odjímá i všecka škodlivost její se napравuje.“ P. Kucharský (ed.), *Regiment*, s. 62-63.

krajině, která jim byla domovem, pracovním prostorem i zdrojem potravy. Voda se v přírodě čerpala z řek a potoků. Obvykle se vybírala místa, kde vodní tok neměl bahnité dno a nezvedal se zde kal.¹¹⁹ Za kvalitnější byla považována voda bez chuti a bez zápachu.¹²⁰ Za vůbec nejvhodnější k pití se doporučovala voda dešťová, která mezi ostatními vodami byla nejlehčí, protože stoupala v podobě páry na nebe a pak z něj zase přšla dolů na zem.

Bylo nanejvýš zřejmé, že voda představovala životodárnou tekutinu, která zajišťovala život přírodě, celé krajině i člověku. Proměňující se hospodářství a energetické nároky společnosti během 16. století začaly pozměňovat přirozené toky potoků a řek.

---

¹¹⁹ Tamtéž, s. 62.

¹²⁰ „nešmakuje a nevoní“ Tamtéž, s. 62.

III. Vedení vody otevřenou krajinou vodními stokami

Vodní tok nelze chápat jako pouhý proud vody, ale především jako klíčový zdroj energie pro přírodu a lidi žijící kolem něj. Síť vodních toků v jižních Čechách v 16. století již zdaleka nepřipomínala člověkem nedotčený přírodní ekosystém. Naopak rostoucí lidská spotřeba si žádala další vydatnější zdroje energie, které již přirozená vodní síť nemohla nabídnout. Náhodných objevů dosud nevyužitých vodních toků a ploch ubývalo. Nové zdroje se proto vyhledávaly v hustě zalesněných horských terénech, jak dokládá ojedinělý záznam popisující objevení Plešného jezera na Šumavě v roce 1567. Po detailním průzkumu a měření byl prováděn odhad proudu v potoce, který vytékal z Plešného jezera. Jeho energie případně postačovala na pohon dvou mlýnů.¹²¹ Mnohem účinnější však bylo pohlédnout zpět do jihočeských rovinatých a bažinatých pánví. V nich se nacházely systémy malých středověkých rybníků, klikatily se tudy pomalejší potoky a řeky, které lemovala hustá síť jihočeských vesnic, měst a panských sídel. Otázkou zůstávalo, jak bylo možné si „živou vodu“ podmanit, spoutat a dokázat rozproudit potřebným směrem.¹²²

V devadesátých letech 15. století začal působit na dvoře Petra IV. z Rožmberka Štěpánek Netolický.¹²³ Bohaté zkušenosti s vyměřováním rybníků získával od Kunáše mladšího z Dobřenic, vyhlášeného rybníkáře, který pracoval v královských službách i na pardubickém panství Viléma z Pernštejna.¹²⁴ Netrvalo dlouho a Štěpánek se díky svým projektům rybníků Koclířov, Ruda a Velký Tisý, jež vybudoval v blízkosti Třeboně, zařadil v roce 1505 mezi fišmistry. Svůj hlavní projekt – Třeboňskou rybníční soustavu – vypracoval zřejmě o rok později. Správně pochopil, že další rozvoj

---

¹²¹ „Jezero na Plekenštejnu. 6. Junii léta předepsaného našlo se poznamenání o jezeru Plekenštejnu na panství krumlovském, že dlouhost jeho jest 240 sáhů, šířka 84 sáhy; hlubokost 50 sáhy nemohla se doměřiti; v němž jsou chrousti, žížaly vzrostu velikýho raka. Vychází z něho potok, že by se dvě kole mlejská vody dosti bylo.“ J. Pánek (ed.), Václav Březan. Životy, s. 215.

¹²² Nejspolehlivější zdroj příjmů pro vrchnostenské pokladny představovala tzv. „živá voda“, za „živou vodu“ byla považována voda čistá, stálá, bohatá na živiny, což bylo důležité pro chov kaprů. „Živou vodou“ byl i proud valící se náhonem či vodovodem, který ústil v pilách, pivovarech, hamrech a na valchách, srov. A. Míka, *Slavná minulost*, s. 31.

¹²³ Václav Bůžek, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 47.

¹²⁴ V. Pešák, *Rozsah*, s. 118-124.

rybníkářství bude závislý výhradně na obrovském vodním kanálu. Ač jeho myšlenky zprvu směřovaly především k zásobování rybníků čerstvou vodou, v příštích desetiletích se mělo ukázat, jak vynikající a dalekosáhlé výsledky výstavba vodního kanálu přinese.

Jediným vhodným zdrojem vody v okolí Třeboně byla řeka Lužnice, která kopírovala severozápadní hranici Třeboňské pánve. V roce 1508 se začalo s výstavbou jezu, který by zvednul říční hladinu tak, aby voda proudila do nově hloubeného kanálu, později známého jako Zlatá stoka.¹²⁵ Samotné terénní práce navázaly na trasu malé stoky pocházející z poloviny 14. století. Po důkladném průzkumu terénu a vyměření trasy bylo nejprve nutné důkladně pročistit terén a prokácet plochu pokrytou borovými lesy. Následovalo kopání téměř padesátikilometrové strouhy podmáčeným terénem. Nejprve šla skupina kopáčů, kteří kopali podle přirozeného sklonu krajiny. Pak se pomalu táhla hlavní skupina poddaných, kteří byli k výstavbě přizváni. Při namáhavé práci bylo nutné úsporně nakládat s energií. Ani vyhazovaná zemina nepřišla vniveč. Sloužila v jiných úsecích k navršení náspů, hrází nad terénem nebo naopak k vyrovnávání plochy. Terén byl zarovnáván beranem, s nímž se tlouklo do kypře hlíny, aby se spojila, zpevnila a lépe zamezila prosakování. K udusání zeminy přispívaly také těžké vozy tažené koňmi nebo voly. Na omazání stěn a dna kanálu bylo nutné přivést jíl, který by na rozdíl od zdejších hlín nepropouštěl vodu ven z koryta, což by mohlo ohrozit okolní pozemky. Možná i z důvodu potřeby byly omývané strany hrází a stěn zpevňovány kamením, chvojím a kůly s propletenými větvemi, jimž se říkalo tarasy. Veškeré postupy používané při výstavbě rybníků a dalších vodohospodářských děl nakonec shrnul moravský biskup Jan Dubravius ve spise *O rybnících a rybách, které v nich žijí*. Stať poprvé vyšla v roce 1546 v Norimberku a stala se základní četbou rybníkářů působících v českých zemích.¹²⁶

Nejdelší a zároveň nejstarší horní tok Zlaté stoky se vinul bažinatou lesní rovinou od samoty Pilař až k Třeboni. Začal odvodňovat široké okolní území plné rašelinišť a mokřadů. Střední úsek vodní stoky se táhnul od města Třeboně k Lomnici nad Lužnicí. Křivolakost kanálu umožnila zásobovat největší rybníky roztroušené v krajině. Přímost a spád dolního toku zrychlil proud vody, která se rychleji blížila přes

---

¹²⁵ V. Vaněk, *Počátky*, s. 83-87.

¹²⁶ Anežka Schmidtová (ed.), *Jan Dubravius. O rybnících. Zakladatelské dílo českého rybníkářství*, Praha 1953.

území pokryté loukami kolem města Lomnice zpět do řeky Lužnice. Zlatá stoka v roce 1518 konečně přivedla podle slov Václava Březana „živou vodu“ do třeboňské rybníční soustavy. Štěpánek Netolický o rok později získal pozemky u Třeboně a byl zbaven poddanství.¹²⁷ Vlastní výstavbou však práce na stoce zdaleka nekončily.

Nový zdroj vody umožnil i další podnikání. Zhruba v polovině horního toku stoky byla vybudována mlýnská stoka, která přiváděla vodu do panských mlýnů. Příkon panské vody umožnil poddanským městům Veselí nad Lužnicí, Soběslavi a Lomnici nad Lužnicí vybudovat celý systém malých rybníků a zřídit dřevěné vodovody, jimiž byla voda sváděna z kanálu do městských kašen.¹²⁸ Rozhodující roli sehrál vodní kanál také pro samotnou vodní pevnost Třeboň.¹²⁹ Ze stoky Štěpánka Netolického byl veden dřevěný vodovod za městské hradby. Přes veškerou snahu přivést kanálem co nejvíce vody v období sucha trpěla Třeboň nedostatkem vody pro své mlýny, klášter, rybníky, město i zámek.¹³⁰ Opat augustiniánského kláštera Markus, který zastával funkci správce stoky, oznamoval rožmberskému vladaři do Českého Krumlova s veškerými obavami, že nastalo kritické období, v němž vyschne život v třeboňském zámku.¹³¹ Naopak v období, kdy bylo vody nadbytek, musel dohlížet, aby se voda nerozlévala po okolí a neohrožovala pole či louky, které obdělávali a využívali rožmberští poddaní.

Ani výstavba Zlaté stoky a rozsáhlé třeboňské rybníční soustavy čítající 37 rybníků nebyla dostatečným řešením pro svízelnou situaci, která panovala

---

¹²⁷ „Byl těch časů Štěpánek fišmistr panství třeboňského, rodilý z Netolic, jehož původem velmi to panství na rybnících zlepšeno. Ten vyměřil tok té strouhy, neb stoku, kterouž to panství na rybnících zlepšeno. Ten vyměřil tok té strouhy, neb stoku, kterouž po panství tom až podnes voda živá na rybníky velmi platně, od Třeboně počna, až do Horusického rybníka vede se a za mnoho vážiti se může. Nebo před lety do rybníkův vody jmíti nemohli a zimním časem ryby pod ledy dusily se, aneb k prohlubním se zdvihaly. Proto velikými milostmi Štěpánek od pana vladaře předně osvobozen, k tomu rolím, lukami, zahradami, rybníky i jinými grunty obdařen. Páni potomní vladaři, pan Jan Strakonický i pan Vilém ráčili mu těch výsad potvrditi.“ Anna Kubíková, *Rožmberské kroniky. Krátký a summovní výtah od Václava Březana*, České Budějovice 2005, s. 55-56.

¹²⁸ V. Vaněk, *Počátky*, s. 85.

¹²⁹ Aleš Stejskal, *Třeboňské opevnění z let 1525-1526 v písemných pramenech*, PP 8, 2001, č. 1, s. 3-20.

¹³⁰ Blíže k hospodářské problematice Třeboně, srov. Jaroslav Čechura, *Třeboň za posledních Rožmberků. Hlavní zdroje příjmů a výnos panství*, JSH 63, 1994, s. 162-174; dále také Jaroslav Kadlec, *Hospodářské poměry na panství třeboňského kláštera v 15. a 16. století*, JSH 47, 1978, s. 13-22.

¹³¹ „Buoh vie, kdy se to dokoná a zámku bez této vody nelze státi.“ V. Vaněk, *Počátky*, s. 85.

v záplavové oblasti řeky Lužnice.¹³² Každoroční povodně představovaly stále velké nebezpečí

a navíc díky nim docházelo ke zvětšování plochy bažin a močálů, které obklopovala hejna nepříjemného hmyzu. Štěpánek Netolický do svého skonu v roce 1538 nestihnul provést všechny své plány a výstavba rybníků byla na třeboňském panství pozastavena. Ojedinelým projektem proto zůstalo zakládání rybníků na panství Chlum u Třeboně, které vlastnil Volf Krajčír z Krajku.¹³³ V letech 1542-1548 zde prováděl výstavbu rybníků Mikuláš Ruthard z Malešova. Založil několik menších rybníků mezi vsí Lutová a Stříbřec. Vodu do nich přiváděl z Kostěnického potoka, který byl známý jako řeka Hostivice. Ve snaze o zamezení jarních povodní spojených s protržením hrází rybníků na chlumeckém panství se roku 1551 odvážil začít stavbu Staňkovského rybníka, který měl ochránit panství před pohromou.¹³⁴

Vilém z Rožmberka začal rybníkářství na Třeboňsku věnovat svou pozornost znovu od padesátých let 16. století, kdy si pozval uznávaného rybníkáře Mikuláše Rutharda z Malešova, Jaroslava Sádla z Vrážného a Jiřího Robmhapa ze Suché, aby společně vystavěli velké rybníky Soused, Vdovec či Kaňov.¹³⁵ Největší rozkvět rybníkářství však započal až s činností rybníkáře Jakuba Krčína z Jelčan.¹³⁶

V roce 1569 byl Jakub Krčín jmenován regentem rožmberského dominia. Za své služby obdržel tvrz Nový Leptáč nedaleko města Netolic.¹³⁷ S podnikavostí sobě vlastní se v její blízkosti okamžitě pustil do výstavby umělé stoky, aby mohl napájet na 30 plánovaných rybníků v její těsné blízkosti.¹³⁸ V Netolicích odkoupil mlýn, založil pivovar, stoky k napájení nově vyměřených rybníků a vyměřil netolickou oboru.¹³⁹ Odvedl vodu z potoka, který napájel netolické rybníky Podroužek, Hrbovský a Mnich

---

¹³² V. Bůžek, *Rytíři*, s. 48.

¹³³ E. Janoušek, *Rybníkářské dílo*, s. 8-24.

¹³⁴ Tamtéž, s. 10-24.

¹³⁵ A. Míka, *Slavná minulost*, s. 36.

¹³⁶ Jaroslav Bartl, *Rožmberský regent*, Třeboň 1941; V. Bůžek, *Rytíři*, s. 45-55; V. Hadač, *Staročeský rybníkář*, s. 55-63; J. Haubelt, *Jakub*; J. Schneider, *Kolínský rodák*; Miroslav Hule, *Rožmberkův Krčín a Krčínův Rožmberk*, Třeboň 2005; J. Hons, *Když měřičkové*, s. 143-146.

¹³⁷ T. Antl, *Kde stávala stará tvrz*, s. 765-770.

¹³⁸ „30. Novembris dělány stoky v oboře Kratochvíli, skrze Krčína vyměřené byvše.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 307.

¹³⁹ Tamtéž, s. 296.

a vybudoval 8 km dlouhý kanál, později nazývaný jako stoka Krčínka. Netrvalo dlouho a netolící měšťané se začali na sebejistého, impulzivního a konfliktního Krčina hněvat. Navíc se tvrz nacházela blízko vlivného kláštera Zlaté Koruny, což nebylo pro další podnikání příliš výhodné. Jakub Krčín brzy pochopil, že bude mnohem lepší přesvědčit Viléma z Rožmberka o výhodách Leptáče a vzdát se od Netolic i Zlaté Koruny. Místo prodělalo významnou přestavbu i četné úpravy a v roce 1581 zde nakonec byl uveden do provozu nový letohrádek vystavěný v duchu italského cinquecenta, který Vilém z Rožmberka nazval Kratochvílí.¹⁴⁰

Pozornost vyhlášeného rybníkáře se začala pozvolna vracet ke starému dílu Štěpánka Netolického a k otázkám vodohospodářství v okolí Třeboně. Město v obdobích sucha trpělo nedostatkem vody a naopak v období povodní bylo vystaveno nebezpečným vlnám Spolského potoka a řeky Lužnice, která se rozlévala po loukách a polích téměř až k městu Táboru. Řešit tuto svízelnou situaci se z technických důvodů nikdo z jihočeských rybníkářů první půlky 16. století neodvažoval. Mnohem účinnější hráze však vyprojektoval Jakub Krčín z Jelčan, který nahradil stávající poměr sklonu obou svahů hráze, jež se dosud zpravidla odvíjel od poměru výšky k příslušné části základny 1:3, mnohem stabilnějším poměrem 1:5, čímž zamezil sesuvům zeminy promáčené vodou. Tak mohl stavět rybníky mnohem větších rozměrů. Jakub Krčín se proto chopil výzvy spoutat povodí největší řeky třeboňské pánve.

Roku 1570 se nejprve pustil do vršení hrází rybníků Nevděk a Nevěrný na Spolském potoku, aby přímo nad městem Třeboní vybudoval nádrže, které by zachytávaly jarní vody, které vždy působily širokému okolí značné škody.¹⁴¹ Vystěhoval obyvatele Svinenského předměstí Třeboně a celou osadu Dvorec.¹⁴²

---

¹⁴⁰ „*To stavení toho roku Kratochvílí nazváno a za tvrz vysazeno.*“ Tamtéž, s. 460; hlavní studie zabývající se zámkem Kratochvíle, srov. August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého VII*, Praha 1890, s. 108-117; František Mareš – Jan Sedláček, *Soupis památek uměleckých a historických v okrese Prachatickém 38*, Praha 1913, s. 62-92; Milada Lejsková – Matyášová, *Výjevy z římské historie v prostředí české renesance*, Umění 8, 1960, s. 287-299; Táž, *K malířské výzdobě rožmberské Kratochvíle*, Umění 11, 1963, s. 360-370; Jarmila Krčálová, *Renesanční stavby Baldassara Maggiho v Čechách a na Moravě*, Praha 1986, s. 30-39.

¹⁴¹ Nevděk byl přejmenován na rybník Svět, Nevěrný se dnes nazývá Spolský rybník.

¹⁴² „*Udělána byvši nová brána prostá u Třeboně v tu stranu ke vsi Břilicům, i poněvadž tu bahna byla, aby se k ní jezdit mohlo, též nový most skrze Prokše tesaře dělán a předměstí Svinenské, poněvadž krčín rybník mnil nad městem udělati, k té straně přestavováno. Cemprechar, tesař krumlovský, 25 dvorů při*

Dokončení rybníka v roce 1574¹⁴³ a jeho následné napuštění značně poškodilo vynikající pozdně středověké opevnění Třeboň, které vytvářel Štěpánek Netolický.¹⁴⁴ Rybník pouštějící vodu pouze skrze dřevěné trouby do Světské stoky, se stal na celá staletí velkým problémem města. Při povodních nebylo možné otevřít výpusti naplno, protože stoka nedokázala obsáhnout potřebné množství vody, kterou by odvedla do Zlaté stoky. Nezodpovězenou otázkou zůstává, zda byl rybník Nevděk opatřen bezpečnostním přelivem, protože v roce 1618 se odebírala zemina z koruny hráze rybníka na stavbu valů, které měly zabezpečit Třeboň před valíciemi se vojsky třicetileté války.¹⁴⁵

Staré rybníky Staňkovský a Hejtman na pozemcích Krajířů z Krajku, které bránily jarním vodám prohnat se otevřenou krajinou, neposkytovaly dostatečnou ochranu, jakou by si niva podél řeky Nežárky a Lužnice zaslouhovala. Svě slavné rybníkářské dílo Jakub Krčín plánoval završit v duchu svého velikášství. U vsi Hlína podél řeky Lužnice připravil a rozměřil monumentální rybník, který měl symbolicky nést jméno Rožmberk.¹⁴⁶ Do těchto míst se rozlévaly všechny jarní povodňové vlny, a proto bylo třeba nejprve tok regulovat a následně započít s výstavbou dosud nevídané rybníční hráze. Jeho úmysl tak měl zabezpečit nejen samotnou Třeboň a její okolí, ale i celé jádro Království českého, kam se všechny jihočeské řeky vinuly. Velké vody však bylo nutné odklonit, proto přistoupil k výstavbě vodního kanálu.

Dne 7. května 1584 Krčín dokončil měření Nové řeky.¹⁴⁷ Dovedl mistrně využít přírodních podmínek, takže umělé koryto bylo třeba vyhloubit jen v délce 2,5 kilometrů,

---

jedné straně a jednu stodolu na Svinenským předměstí za 200kop míš. Zbořiti a na jiném místě postaviti měl. Než ještě na druhé straně ode dvora špitálskýho zůstalo osm domů; o ty obzvláště potom smluveno.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 234-235.

¹⁴³ „*Toho roku [1574] na panství třeboňském při městě rybníka novýho Nevděka, jinak Světa, hráz i hrázky dodělávaly se.*“ Tamtéž, s. 263.

¹⁴⁴ „*V té příčině byl-li Krčín dobrý hospodář a politický člověk, že takové město a pevnost snížil, rozumnému člověku k soudu podává se.*“ Tamtéž, s. 235; A. Stejskal, *Třeboňské opevnění*, s. 3-20.

¹⁴⁵ M. Hule, *Rožmberkův Krčín*, s. 126.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 114-209; J. Hons, *Když měřičkové*, s. 154-159.

¹⁴⁷ „*Řeka Nová dělána na panství třeboňském; rybník Rožmberský zakládán. 7. Května do konce řeku Novú až do Krásného pole, žádného při tom díle nedostatku nejměv, doměřil. A ve středu pod 16. Květnu, rybník nový Rožmberský zakládati dal, beze všeho strachu, bezpečně a vesele.*“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 316.

a to navíc pouze v písčítých náplavách. Na této trase koryto odbočovalo od starého toku Lužnice u Jemčiny a vyústilo do rybníka Krásné pole. Pro další úsek až k Nežárce využil Jakub Krčín koryta levého přítoku Nežárky, nicméně v těchto místech narazil na tvrdou zeminu v místech jezu Weinzettlu, který byl vystavěn na skalnatém podloží. K vylámaní koryta zřejmě zvolil jednoduchou cestu střelného prachu a ohně.

Počátkem října byly práce tak daleko, že Jakub Krčín přistoupil k první zkoušce pevnosti svého díla.¹⁴⁸ Spustil vodu chobotem rybníka Krásného pole do Nežárky, aby se mohl podívat, co voda způsobí. Rybníkářům nařídil, aby do vodního proudu házeli písek, který vytěžili při hloubení stoky. Vše nasvědčovalo tomu, že stoka je dost hluboká i prostranná a zvolená trasa koryta je bezpečná. Své potěšující výsledky náležitě sepsal do listu, který odeslal rožmberskému vladaři. Nadále Krčín jezdil k Nové řece na kontroly.¹⁴⁹ Zvýšený proud vody odnášel často velké množství písku, ale i tuto zatěžkávací zkoušku hráze vydržely a řeka Lužnice byla roku 1585 konečně spojena s řekou Nežárkou.¹⁵⁰

Až v roce 1586 přišla velká povodeň, která zatopila všechny jezy vybudované na ochranu stavby rybníka Rožmberk a celou Novou řeku. Ve vsi Hlína lidé jezdili na lodičkách, protože most se nacházel hluboko pod vodou. I tentokrát Nová řeka obstála a Jakub Krčín si hluboce oddechnul, protože nabyl jistoty, že jeho dílo vydrží po mnoho let.¹⁵¹ V mírně se svažujících mokřinách představoval vodní kanál vydatný

---

¹⁴⁸ „Milostivý pane! Vaší Milosti oznamuji, že jsem opět tento úterý pominulý (9. 10.) vodu chobotem rybníka Krásného pole do řeky Strážské spustil, abych se podívati mohl, co ta voda bude působiti. Nebo i lidí každého dne, kteříž jsou té vodě pomáhali, nemálo jsem jměl, protože v některým místě velmi rumovato bylo a sama od sebe voda bez pomoci lidské byla by toho rumu bráti nemohla. I děkuji Pánu Bohu, opět mi se dobře dařilo a již za několik honů dosti hluboká a prostranná stoka se prodělala. Opravdu jmám Pána Boha proč chváliti, nebo to místo vedení té řeky byla nejsnadnější a nejbezpečnější.“ Tamtéž, s. 318.

¹⁴⁹ „16. Septembris Krčín, způsobiv Novú řeku v Krásném poli, jakož jsem nahoře dotekl, na panství strážském, podívat se na ni vyjel.“ Tamtéž, s. 322.

¹⁵⁰ „Tyto dni díval jsem se na Novou řeku. I velmi hrubě sobě ten písek prázdní a již nemálo sobě proudu nahoru do Krásného pole zdělala. Na tarasích ani na hrázích, děkuje Pánu Bohu, nic se nehýbe.“ Tamtéž, s. 325.

¹⁵¹ „28. Martii, jinak v pátek po Zvěstování Panny Marie, na svítání přišla veliká povodeň na řece Lužnici na panství třeboňském (a to bylo, když dělal rybník Rožmberský), takže ty všecky zájezky, kteříž byli pro příhodu zdělání zatopila. A po těch dobře lokte zvejší po všech voda šla, řeku Novú dosti vysoce

vodní zdroj i pro výstavbu dalších rybníků, proto zanedlouho začal napájet rybníky Nový Vdovec, Ženich, Vyšehrad.

Nová řeka byla nadále udržována a kontrolována, jak dosvědčují hospodářské zprávy hejtmána třeboňského panství Václava Špulíře, který byl povinen informovat o probíhajících pracích na rybníku Rožmberk svého vladaře.¹⁵² V roce 1589 byly na rybníce práce částečně pozastaveny, protože se opravovalo koryto vodní stoky, v níž proud vody neustále odnášel velké množství písku, a koryto se tak neúnosně rozšiřovalo.¹⁵³ Následující rok pak byla přijata protipovodňová opatření, koryto bylo zkyprěno a zkopáno a terén kolem stoky byl vyčištěn od trávy.¹⁵⁴ Přesto záplavy přišly opět a formani jedoucí z Jindřichova Hradce na Třeboň museli zvolit trasu na Lomnici. Stížnosti zazněly ze sousedního novobystřického panství Jana staršího Popela z Lobkovic, jemuž vodní stoka vytopila některé rybníky.¹⁵⁵

Během několika málo let zahalila koridor podél vodní stoky vegetace. Vysušené mokřady se začaly využívat jako louky a na mnoha místech začal růst listnatý les. V borových lesích se nadále těžilo dřevo na výstavbu tarasů pro rybník Rožmberk i pro udržování hrází Nové řeky, to vše lákalo Petra Voka z Rožmberka k návštěvám této malebné krajiny kolem monumentálního vodního díla Jakuba Krčína. Zvláště pak po přesídlení do třeboňské zámecké rezidence vyvážel k Nové řece a rybníku Rožmberk své hosty, aby je ohromil.¹⁵⁶ Nová řeka se stala dalším fungujícím vodním dílem, které ukázalo soudobé společnosti, jaké obrovské množství vody dokáže renesanční člověk spoutat a usměrnit ve svůj prospěch.

---

zalila, takže u Hlíný nemohli lidé k mostu přicházeti, než na loděch musili se přeplavovati. A tak již teprva po té příhodě mohlo se vseji tomu novému dílu na řece věřiti.“ Tamtéž, s. 329

¹⁵² Eva Cironisová, *Správa třeboňského panství za Rožmberků*, JSH 53, 1984, s. 1-8.

¹⁵³ „*Podovozové při té hrázi tak zůstávají; nebo se v podzim na nich málo dělalo pro rozšiřování řeky Nové, na níž se do zimy dělalo. Táž řeka, jakž jsem předešle Vaší Milosti o ní zprávu učinil, v témž způsobu zůstává; voda ní jde a vždy ji pomalu rozšiřuje a hloubí, nesúci z ní písek dosti hmotně.*“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 491.

¹⁵⁴ *Řeka Nová se od proudův až do loviště zkopala, jakž nehlouběji býti mohlo, a potom kde jaká tráva byla, až k Leštinovi vytrhána, vyprázdněna jest. To zkopání jest za tou příčinou, co jest tak zkopáno a zkyprěno, to když silná voda přijde, vynese a řeky prohloubí. O tom tak Václav Špulíř, hejtmán, zprávu napsal.*“ Tamtéž, s. 497.

¹⁵⁵ „*Že ta Nová řeka vytopuje na hráz rybníka pána z Lobkovic*“ Tamtéž, s. 499.

¹⁵⁶ „*6. novemris přijeli k Jeho Milosti pánu, byvše obesláni, Adam Linhart z Prahy s jiným prokurátorem nedokonalým, pan Jiřík Homut a Jindřich Doudlebský a jezdili na Novú řeku.*“ Tamtéž, s. 618

Z naznačených úhlů pohledu je patrné, že vodní stoky se v krajině jižních Čech staly novými zdroji vody pro celé rybniční soustavy, ale i pro napájení různých vrchnostenských podniků. Energie, kterou v sobě skrývaly, zajistila život i několika městům v jižních Čechách, a to především Třeboni, Lomnici nad Lužnicí, Veselí nad Lužnicí a Soběslavi. Umělý kanál umožňoval chod letohrádku Kratochvíle, který dal na místě vodní tvrze Nový Leptáč vybudovat Vilém z Rožmberka. O mimořádném významu vodních stok svědčí také jejich dlouhodobá trvanlivost.

V kapitole se záměrně odstoupilo od problematiky rybničních vodních stok, které napájely pouze rybníky, těch byl vystavěn během 16. století v jižních Čechách bezpochyby velký počet. Naopak Zlatá stoka, Krčínka i Nové řeky nezůstaly pouze prostředkem k přivádění a odvádění vody do rozsáhlých rybničních soustav, ale přivedly vodu až ke zdem lidských sídel a staly se tak využitelným zdrojem vody také pro městské obyvatelstvo.

IV. Vodovody do měst a šlechtických sídel na jihu Čech

Současně s výstavbou rozsáhlých rybníčních sítí a velkých vodních kanálů probíhalo na jihu Čech poměrně intenzivní zakládání městských a zámeckých vodovodů. Jejich význam spočíval ve vedení vody z otevřené krajiny do lidských sídel. Lze je proto považovat za prostředek přispívající k zásobování městských a zámeckých organismů nezbytnou energií. Technologické postupy výstavby vodovodů byly v každé lokalitě v podstatě shodné. Nejvyužívanější materiál pro zhotovení vodovodů představovalo dřevo. Při posuzování vhodných dřevin bylo velice důležité odlišovat dřevo tvrdé od měkkého. Tvrdé dubové dřevo se využívalo především k roubení rybníčních hrází a výstavbu dřevěných pilotů.¹⁵⁷ Honosilo se vysokou houževnatostí a trvanlivostí ve stojatých vodách, a proto se u vodovodů využívalo především při vysprávkách. Naopak zhotovení samotných vodovodních trub v mnohém připomínalo spíše zřizování trub sloužících jako výpusti rybníků. Základem byl vhodný výběr měkkých dřevin, které musely být snadno opracovatelné a zároveň dostatečně dlouhé a přímé. Takovou dřevinou byla především jedle.

Jan Dubravius potvrzoval vhodnost jedle pro tekoucí vody svými odkazy na antickou moudrost Plinia, čímž se záměrně snažil zvýraznit tradiční pracovní metody s jedlovým dřevem.¹⁵⁸ Všiml si však i odlišností mezi antickými zvyklostmi a pracovními postupy své doby. Zatímco Pliniovy prameny neobsahovaly zmínky o loupání kůry jedlového dřeva,¹⁵⁹ od antických zvyklostí se odlišovaly pracovní zvyklosti rybníkářů, kteří dávali přednost neoloupaným kmenům, protože podle jejich dlouholetých zkušeností jedle pokrytá kůrou vydržela ve vodě déle.¹⁶⁰ V poznámkách Dubravia se projevila úcta vzdělaného humanisty ke specializaci a odbornosti rybníkářského řemesla 16. století, které se dokázalo svou odborností vyrovnat antické

---

¹⁵⁷ „Jistě je na všechny rybníčné stavby nejlépe používat dubu, protože vydrží nejdéle bez porušení, ať je již ponořena do vody nebo zahrabána do země.“ A. Schmidtová (ed.), *Jan Dubravius. O rybnících*, s. 42.

¹⁵⁸ „A nemýlil jsem se, neboť při novém pročitání jsem našel o jedli u Plinia v 17. Kn. Tato slova: „Vykládají, že se ani jedle se nekazí.“ Tamtéž, s. 42.

¹⁵⁹ „Pliniovy prameny však měly zaznamenat, proč napsaly, že jedle má být oloupaná.“ Tamtéž, s. 42.

¹⁶⁰ „Naši rybníkáři mají zkušenost, že jedle, ponořená do vody se svou kůrou, vydrží déle než oloupaná“ Tamtéž, s. 42.

moudrosti.¹⁶¹ Pro dobré těsnící vlastnosti a měkkost se upřednostňovalo jedlové dřevo také při výrobě zátek nebo čepů do trub, které zabraňovaly neúmyslnému vypouštění vody z trouby.¹⁶² Čepy se osazovaly na horním povrchu trub do předem připraveného kruhového otvoru, jemuž se říkalo sedlo. Manipulaci s nimi umožňovala páka s řetězem.¹⁶³ O dalším jehličnanu se Jan Dubravius sice nezmínil; soudobé archeologické nálezy a některé záznamy v dobových písemnostech dokládají využití borovice, která v prozkoumaných archeologických situacích kvantitativně převažuje před ostatními druhy.¹⁶⁴

Jedle i borovice svou trvanlivostí zabezpečovaly dlouhou životnost vodovodů. Podmínkou však bylo soustavné zatopení vodovodních trub vodou. Na vzduchu totiž vlhké trouby hnily a rozpadaly se, což vedlo k dočasným či trvalým poškozením vodovodu a jeho zásobovací funkce. Soustavné zatopení přispívalo k petrifikaci dřevěných trub. Jedinou výraznější hrozbu pro dlouho fungující vodovody představovaly díry v orobnicovém či mechovém těsnění, kudy voda unikala a po povrchu vodovodů unášela části zeminy. To poškozovalo většinou spoje jednotlivých trub; bylo tak nutné přistoupit k jejich opravám.¹⁶⁵

Vhodné kmeny se vybíraly a těžily v hustých jihočeských lesích rozrůstajících se ve vyšších nadmořských výškách i v rovinách Třeboňské pánve. Odtud se dříví během vrcholného středověku a raného novověku plavilo do jihočeských měst i do pražské kotliny, která již tehdy byla značně odlesněná a nesoběstačná.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ Připomeňme případ vodovodu z východočeského Jičína, kterému byla odstraněna kůra i druhý z jičínských vodovodů, který byl do země vložen i s kůrou, srov. Eva Ulrychová, *Dřevěné vodovody z 1. třetiny XVII. století v Jičíně*, ZMHK 20, 1994, s. 137-138. Podobně tomu bylo také u vodovodů s kůrou na Václavském náměstí na Novém Městě pražském, srov. Václav Huml, *Vodovodní síť na Václavském náměstí v 15. - 17. století*, ČL 62, 1975, s. 223.

¹⁶² „Druhé místo v délce snášené vlhkosti zaujímá jedle, a proto se po dubu nejvíce volí roury, které vkládáme do rybníční hráze, a stejně na výrobu zátky, kterou obecně nazýváme čapem, totiž na onen sloupek, který vyčnívá z roury a je vražen do jejího ústí, aby roura ani nenasávala ani nepouštěla vodu bez naší vůle a svolení.“ A. Schmidtová (ed.), *Jan Dubravius. O rybnících*, s. 42.

¹⁶³ M. Hule, *Rožmberkův Krčín*, s. 153.

¹⁶⁴ Archeologicky zkoumané vodovody z borového dřeva v Čechách pocházejí například z Nového Města pražského. Srov. Tamtéž, s. 223; nebo z Jičína, srov. E. Ulrychová, *Dřevěné vodovody*, s. 137-138.

¹⁶⁵ M. Hule, *Rožmberkův Krčín*, s. 152-153.

¹⁶⁶ František Holec, *Obchod s dřívím v Praze ve 14. – 16. století*, PSH 6, 1971, s. 5-100.

Mezi dopravovanými dřevinami převládaly již zmíněné stromy jako jedle, borovice, dub a později v menší míře také smrk.¹⁶⁷ Výjimečné nebyly lesy, které se pěstovaly výhradně pro stavební účely. Vybrané kmeny tvrdého dřeva se používaly na výrobu rour, mostů nebo na výstavbu jezů.¹⁶⁸

Produkce dřevěných vodovodů si žádala zručné ruce a uvážlivá rozhodnutí odborníků. Vrtání trub bylo prací především vodáků a jejich nádeníků, kteří byli podle odhadů společně schopní za jeden den vyvrtat až šest rour ve třech lidech.¹⁶⁹ Roury byly vrtány nebozezy, které obvykle vyráběl hamerník. Rozlišoval se nebozez pro rychlejší záběr se strmějším šnekovitým závitem a pomalejší s vodorovným závitem. Jednotlivé trubky byly obvykle dlouhé 2 až 4 metry a spojovaly se železnými zděřemi válcovitého tvaru s žebrem uprostřed. Zděře byly pravděpodobně jako na jiných vodovodech svařované z plechu, měly průměr od 5,6 až do 15,2 centimetrů a výšku v rozmezí 5,5 až 8,6 centimetrů. Trubky byly sráženy do jednotlivých zděří tak, aby napevno sevřely mezi sebou žebro zděře. Pevně byly pospojovány vnější pláště trubek u jejich ústí. Uvádí se i zděře, které měly dvě žebra. Etnografické výzkumy představily zděře, u kterých bylo nahrazeno žebro dřevěnými kolíčky, nebo byly upevněny dvojkónickými spoji.¹⁷⁰

Zatímco byly připravovány dřevěné a železné součásti potřebné k sestavení nadzemních a podzemních vodovodů, lze sledovat rozdíly v náročnosti práce, která byla zapotřebí k přípravě terénu, kudy se voda měla vést. Podzemní vodovody se vedly žlabem vykopaným do země. Vodák a jeho pomocníci motykami zkyřovali půdu a lopatami ji odhazovali na hromadu, kterou mohli zpětně použít k zahrabání potrubí. V místech, kde potrubí přetínalo vodní tok, byly trubky podkládány „polštářci“. Nebyly

---

¹⁶⁷ Jaromír Beneš – Jan Kaštovský – Alena Čejková, *Xylotomic and dendrochronological analysis in archeology: Changes in the composition type of wood in Prague and in Southern Bohemia*, Ve službách archeologie 7, Brno 2006, s. 159-169.

¹⁶⁸ Podle map potencionální vegetace se města v jižních Čechách nacházela převážně v oblastech výskytu dubohabřin, které mohly být vhodnými zásobárnami dubů. Není však vhodné odklánět výskyt jehličnanů do vyšších nadmořských výšek, protože se nejspíše vyskytovaly i v nížinách. Samozřejmě ve vyšších nadmořských výškách převládaly, ale to jen díky tomu, že byly lépe uzpůsobitelné vůči chladu. Zdenka Neuhäuslová (ed.), *Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky*, Praha 1998; Rudolf Mikyška, *Geobotanická mapa ČSSR, 1. České země*, Praha 1968.

¹⁶⁹ V. Huml, *Vodovodní síť*, s. 226-227.

¹⁷⁰ R. Široký, *Pitná, užitková a odpadní voda*, s. 366.

výjimkou ani změny směru vodovodů, kdy se spojovaly trubky do pravého úhlu stojanem, který se skládal z čepu a hlavice. Jedna z rour byla uzavřena čepem. Do jejího těla se vyvrtal otvor, do něž se napevno vsázela druhá trubka. Nakonec do sebe musely být trubky vtlačeny palicí.¹⁷¹ Vedení vody mnohdy bylo založeno na principu dvou spojitých nádob. Ať už byl terén jakkoliv složitý, cílem veškerých prací na vodovodech bylo propojit dostatečný zdroj vody s městskou či zámeckou kašnou.

Distribuce vodní energie se mezi jednotlivými lokalitami lišila kvůli rozdílným časovým a prostorovým vztahům i odlišným hospodářským a společenským zájmům městských obcí či vrchností, což lze vypořádat při detailnějším a srovnávacím pohledu na jednotlivé lokality, kam byly během 16. století zavedeny vodovody. Nejlépe se mnohé rozdíly i podobnosti ve vedení vody odrazí v chronologickém sledu.

Ve Vimperku byla při archeologických výzkumech objevena 18,80 metrů dlouhá štola vytesaná do skály, která byla zřejmě součástí neznámého vodního systému pocházejícího z konce 15. století, který následně fungoval během 16. a 17. století. Podle podrobných environmentálních analýz zde proudila čistá voda.¹⁷² Bližší informace o zásobování města¹⁷³ či hradu však nejsou dostupné.¹⁷⁴

Královské město Písek těžilo vhodný materiál na výrobu vodovodních trub v lese Hradiště, kde pod zvláštní péčí rostly stromy určené především pro vnitřní potřeby města, ale i pro vývoz do Prahy.¹⁷⁵ Na těžbu dřeva a jeho odbyt z královského města dohlížela královská komora. Udržovala podrobný přehled o nakládání s lesem a zajišťovala pravidelné dávky pro chod hlavního města. Při sekání Šerého lesa žádala Písecké o podrobné zprávy, kolik se podt'alo dříví. Kmeny byly svázeny z lesů na břehy

---

¹⁷¹ A. Míka, *Slavná minulost*, s. 29-30.

¹⁷² Jaromír Beneš, *Vimperk (okres Prachatice)*, in: *Výzkumy v Čechách 1996-1997*, Praha 1998, s. 241-243.

¹⁷³ Václav Starý, *Vimperk – město pod Boubínem*, České Budějovice 1979; Týž, *K počátkům Vimperka*, JSH 37, 1968, s. 115-119.

¹⁷⁴ František Kašička – Bořivoj Nechvátal, *Tvrze a hrádky na Prachaticku*, 8-12, 40-42, 123-128, Tomáš Durdík – Kamila Hrabáková – Vojtěch Kašpar, *Výsledky záchranného archeologického výzkumu a restaurátorského průzkumu na hradě ve Vimperku v roce 1997*, ZS 4, 1997, s. 179-193; Tomáš Durdík, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 593-596; Tomáš Durdík – Vojtěch Kašpar, *Nové poznatky ke stavebnímu vývoji a podobě hradu ve Vimperku*, AH 25, 2000, s. 171-181.

¹⁷⁵ A. Sedláček, *Dějiny královského krajského města Písku*, s. 26.

Vltavy, kde se svazovaly ve vory.¹⁷⁶ Suché dříví představovalo nejdůležitější palivo pro chod raně novověké Prahy.¹⁷⁷ Velká spotřeba hlavního města si proto žádala dokonce i již předpřipravené kmeny na vodovodní trouby, které se připravovaly u rybníčka zvaného Vrtačky, kde se vodovodní trubky máčely ve vodě a vrtaly nebozezem. Královské město Písek zřídilo vodovod zřejmě kolem roku 1511, kdy byl městu darován mlýn s valchou, aby tudy mohli měšťané vést do města vodu.¹⁷⁸

Na samém počátku 16. století si nechalo vystavět gravitační vodovod také bohaté královské město České Budějovice, které roku 1501 přivedlo vodu nejspíše z rybníků pod Hlinskem, které v té době napájel Rudolfovský s Dobrovodský potok.¹⁷⁹ Písemné prameny však nadále mlčí, a proto není jasné, pro jaké účely přivedli měšťané vodu za městské hradby. Až roku 1548 byl zaveden druhý vodovod z Rožnovského rybníka do českobudějovického městského pivovaru, který potřeboval ke svému chodu stále více pitné i užitkové vody a tvořil pro královské město významný zdroj příjmů.¹⁸⁰ Během 16. století navíc bylo obvyklé v královských pivovarech za vaření piva vybírat poplatky, které se vypočítávaly „z rour z každého varu“.¹⁸¹ Po obilí, chmelu a kvasnicích tvořila voda čtvrtou nejdůležitější surovinu pro výrobu piva. Městský vodovod měl zřejmě v pivovaru nahradit dosud využívané studnice a přivádět pravidelné množství čisté vody do pivovarské varny.

Také do Horažďovic z popudu Půty Švihovského z Rýzemberka vedli vodu skrze městské hradby již v roce 1501. Bylo však třeba vyřešit otázku pozemků, kudy se měl vodovod svažovat. K zápisu do městské knihy bylo potřeba svolení mistra převorství Království českého Jana ze Švamberka a na Strakonících, převora domu strakonického Mikuláše a faráře Václava v Horažďovicích, aby mohli být ke stavbě vodovodu využity pozemky farářského dvora. Pro faráře i jeho následovníky to přinášelo jisté výhody.

---

¹⁷⁶ „Viděli tu nevyvezené dříví na březích sklízené, díl byl na říčce skorného na trouby i suchého sváleného. Všeho bylo 80 vorů.“ Tamtéž, s. 33.

¹⁷⁷ F. Holec, *Obchod s dřívím*, s. 5-100.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 37.

¹⁷⁹ „A.D. 1501 hat man das Wasser durch Röhren in die Stadt geführt.“ Srov. strojopis *Voda a vodovod v Českých Budějovicích*, s. 6-7.

¹⁸⁰ František Kavka, *Městské hospodářství Českých Budějovic v letech 1496-1570*, JSH 34, 1965, s. 38.

¹⁸¹ Jan Smolík, *Lounské pivovarnictví v době předbělohorské*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 155.

Nemuseli platit žádné poplatky, přestože čerpali vodu k vaření piva.¹⁸² Roku 1503 byla učiněna další smlouva mezi Půtou Švihovským z Rýzemberka a horažďovickou městskou obcí, jejíž znění bylo zaneseno do městské knihy. Dne 20. května 1503 tak vešla v platnost smlouva o svedení vody do města, z níž polovina měla být využívána vrchností a druhá k užitku města, a to především k vaření piva.¹⁸³ Za odebrání vody byl stanoven poplatek 2 míšeňské groše. Navíc případné opravy vodovodu či kašny měly být hrazeny ze společných nákladů.

Jan z Rožmberka a na Strakonících při potvrzování artikulí městu Volyni v roce 1511, zmínil v pátém článku, že vodovod může používat pro své potřeby celá obec. Nejdůležitější bylo zásobování městských pivovarů, z nichž plynul zisk, proto měl být placen jeden groš za každou várku piva, na jejíž zhotovení byla využita voda z vodovodu.¹⁸⁴

Na rožmberském dominiu se přibližně v roce 1520 přistoupilo k zásobování města Lomnice nad Lužnicí vodou ze Zlaté stoky.¹⁸⁵ Podle městských účtů ze sklonku 16. století docházelo k pravidelné údržbě vodovodu, byly nakupovány nebozezy a platilo se hamerníkovi za výrobu vodovodních trub.¹⁸⁶ V roce 1549 začali s výstavbou

---

¹⁸² „Vodu vedeme na město skrze zdi městské a přes dvůr farářský, jakož v knihách těchto zapsáno jest z rozkázání urozeného pána Puotky z Ryzmberka a Švihova, nejvyššího sudí. Stalo se s povolením uroz. pána, pana Jana ze Švamberka a na Strakonících, mistra převorství českého a veleb. otce kněze Mikuláše převora času toho konventu domu strakonického a s vůlí také ctihodného kněze Václava, toho času faráře našeho. To vloženo v knihy městské s tou výminkou, že pan farář nynější i jiní budoucí nemají z vody nic dávat, i když pivo vaří.“ K. Němec, *Dějiny města Horažďovic*, s. 100.

¹⁸³ „Ve jméno Boží amen L. 1503 v pátek po sv. Urbanu (20. května) stala se smlouva o vodu, kteráž na město svedena jest po troubách tak, že z vody té má užítku polovina jíti mocnému pánu Puothovi z Ryzmberka a Švihova, nejvyššímu sudímu král. českého, pánu našemu milostivému i budoucím dědicům jeho Mti. A druhá polovice užítku z vody té brána byla k obci města Horažďovice, nebo každý, kdo pivo vaří, má dáti dva groše míšeňské počítajíc. Pakli by se co pokazilo, že by voda nešla na město, dokud se to neopraví, aby voda zase byla ku piva vaření, žádný nic platiti nemá, až do zavedení vody zase. Také kdyby se kašna pokazila, nebo by ji novou dělali chtěli, na dílo to ze spolku naložiti mají. Stalo se před plnú radú pánuov purkmistra a konšel v přítomnosti vši obce města Horažďovic, kterúžto smlúvu ráčil jest rozkázati Jeho Milost náš pán a k věčné paměti v tyto knihy zapsati.“ Tamtéž, s. 100.

¹⁸⁴ F. Teplý, *Dějiny města Volyně*, s. 65.

¹⁸⁵ F. Kuna, *Dějiny města Lomnice nad Lužnicí*, s. 29.

¹⁸⁶ „Za nový velký nebozez k vrtání trub, po kterých se voda do města vede 4 kopy 33 gr.“ Tamtéž, s. 111; „Hamerníkovi od trub, kterými se voda do města vede 6 kop“ Tamtéž, s. 114.

vodovodu také do města Veselí nad Lužnicí. Samotné výstavbě předcházelo několik nezdařených a drahých pokusů vést vodu z umělých rybníků.¹⁸⁷ Úspěch se přesto dostavil, když se přistoupilo k zásobování města pitnou a užitkovou vodou z řeky Lužnice.¹⁸⁸

I v ostatních poddanských městech se brzy projeví snahy stavět vodovody a zvýšit příjmy z pivovarnictví. Hospodářská opatření Viléma z Rožmberka v polovině 16. století směřovala jednoznačně k naplnění stále chudnoucí rožmberské pokladny. Pivovarnictví tvořilo spolu s rybníkářstvím nejvydatnější zdroj jeho příjmů, proto se roku 1555 rozhodl spojit dosud samostatný Latrán s vnitřním Českým Krumlovem a spojit rozhádané sládky v největším z poddanských měst. V dubnu téhož roku vrchnostenská správa provedla rozsáhlou právní úpravu vaření piva ve městech.¹⁸⁹ Šlo o zvýšení posudného rožmberským městům i městečkům. Rožmberská komora získala více než prodejem panského piva z některých nevykonných pivovarů.

Dalším rázným krokem bylo povolání italských stavitelů k výstavbě velkých panských pivovarů v Českém Krumlově, Třeboni a Lomnici nad Lužnicí, s jejichž výstavbou se začalo roku 1560.¹⁹⁰ Ještě téhož roku se do Českého Krumlova donesly zprávy o vaření piva v lomnickém pivovaře, kde se do várek přidávala

---

¹⁸⁷ „A jakož jsou též veselskí s povolením nebožtka pana Albrechta hraběte z Guttensteina s námi spoluporučníka, udělali rybníček v gruntech svých pod knězevrchem, v gruntech svých městských, chtějí z něho trubami do městečka vodu vésti, ale odtud té vody dovésti nemohli, ježto na to a na kladení trub veliký náklad jsou udělali.“ F. Kuna, *Dějiny města Veselí*, s. 36.

¹⁸⁸ „Veselští do kašen z řeky vodu vedli. Veselští přivedli sobě do města vodu ku potřebě a ku pohodlí. A patnácti centěři olova od pánů poručníků k tomu stroji fedrováni.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 37.

¹⁸⁹ Alois Míka, *Osudy slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970, s. 116; Antonín Haas (ed.), *Soupis privilegií měst a městeček Jihočeského kraje od roku 1525*, AT 1973.

¹⁹⁰ V roce 1560 začala stavba panského pivovaru na předhradí českokrumlovské rezidence. „Toho roku Alexander jinak Ondřej Vlach z Lomnice, Pavel dell’Aqua, Jan Bernart z Voltelina a Alexander též dell’Aqua, zedníci, stavěli i potom vystavěli panu vladaři pivovary v Krumlově, v Lomnici a Třeboni. K témuž krumlovskému pivovaru a sladovni Petr Ivan z Trojan, purkrabě na Krumlově, dal nalámati kamene toho roku 150 sáhův.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 180; blíže k významu třeboňského a lomnického pivovaru pro třeboňské panství, srov. J. Čechura, *Třeboň*, s. 167.

zapáchající voda ze studny, což většinu měšťanů pobouřilo.¹⁹¹ Takové hanbě chtěli jistě v pivovaře hlavní rožmberské rezidence předcházet. Monopolizací vrchnostenského hospodářství byl pověřen Jakub Krčín z Jelčan. Ten ihned po svém zvolení českokrumlovským podpurkrabím v roce 1561 využil své rybníkářské znalosti a započal výstavbu vodovodu do obrovitého panského pivovaru v Českém Krumlově, což však dříve rozhádané českokrumlovské sládky rozhněvalo ještě více.¹⁹² Od svého zvolení purkrabím v roce 1562 založil do konce šedesátých let ještě plavecký, netolický, benešovský, lhenický, švorepochský a trojanský pivovar. V roce 1577 koupil Vilém z Rožmberka na přímluvu Jakuba Krčina Strážské panství, které patřilo Lobkovicům.¹⁹³ Regent rožmberského dominia okamžitě zahájil výstavbu rybníků v okolí Stráže nad Nežárkou, aby vyřešil svízelnou situaci v zásobování pivovaru v blízkosti strážského zámku. Nebeské rybníčky na pravém břehu řeky Nežárky obdařil většími hrázemi a novými náhony. Takto zabezpečenou vodu pak vedl dřevěným potrubím s kopce k řece. Zde musel překonat vodní tok buď pod jeho dnem, nebo přes provizorní můstek. Na principu spojitých nádob pak vytáhnul vodu do strmého úbočí a zapojil vodovod do pivovaru.¹⁹⁴ V tom samém roce byl zřejmě napojen vodovod i na samotné českokrumlovské náměstí, kde se začalo s výstavbou kašny.¹⁹⁵

Během sedmdesátých let 16. století zřejmě byla většina klíčových pivovarů v rožmberských městech zásobena pomocí vodovodů. Zároveň se prokázala jejich účinnost. Následovaly výstavby vodovodů do vlastních rožmberských zámků, které opouštěly své dosavadní hradní vojenské a refugiální funkce na úkor renesančních funkcí obytných a reprezentativních.¹⁹⁶

---

¹⁹¹ „V Lomnici na podzim [1560] v pivovaře počalo se vařiti a za tejdén tři várky vykonalý se; a v Třeboni tolikéž. Než tu z studnice smradlavou vodou vařeno, ale pivo výborné děláno, načež velmi těžce měšťané hleděli.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 180.

¹⁹² „Nejsa ještě dokonalým purkrabí, toho léta přivedl vodu na Předhradí, kterážto do pivovaru zase teče, takže sládkci na vodu nejmají žádné péče. V Krumlovském pivovaře piva bílá vařit se začalo a mnohým z zisku scházeti počalo.“ Tamtéž, s. 225.

¹⁹³ M. Hule, *Rožmberkův Krčín*, s. 86.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 86.

¹⁹⁵ „Toho roku v městě Krumlově Českým kaštna na ryňku počala se stavěti z obecního nákladu.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 287.

¹⁹⁶ J. Petráň a kol., *Dějiny II/1*, s. 185-358.

Mezi první zámky, kam Rožmberkové dali vést vodu, byla Bechyně.¹⁹⁷ Sídlo Petra Voka z Rožmberka mělo být obdařeno vodovodem zřejmě již po návratu velmože z cest po říšských územích, Nizozemí a Anglii, ze kterých se dochoval německy psaný deník, do něhož si při svém každodenním vytížení snažil zapsat co nejvíce zážitků. Do deníku si připisoval i velmi podrobné informace o vzhledu cizích šlechtických sídel a zřejmě právě na těchto cestách uviděl i možnosti čerpacího zařízení na rozvádění vody.¹⁹⁸ V roce 1571 začal stavbu prvního gravitačního vodovodu do zámku Bechyně mistr Hans Wiser. Ze studánek ležících nad cestou, která vedla k hornímu mlýnu mezi dvěma kopci, měla být vedena voda pod co největší silou, aby trubky byly zcela naplněné. Trouby vodák musel sám připravit a vyvrtat a nakonec také napevno ukotvit v zemi. Nádeníci mu měli vypomoct především při vykopání strouhy. Nechali si navzájem zhotovit řezané cedule, které jejich smlouvu a honorář potvrzovaly.¹⁹⁹

O patnáct let později v roce 1586 započala výstavba druhého bechyňského zámeckého vodovodu. Po jednání s tesařem Řehořem Korábem bylo domluveno, že se pokusí o vybudování haltýře kolem vodních pramenů ve vsi Sudoměřicích, odkud pak povede vodu v dřevěných trubkách až na zámek. Během prací měl prameny obezdít

---

¹⁹⁷ A. Sedláček, *Hrady*, s. 1-35; František Mareš, *Materiálie k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným*, PA 16, 1896, s. 663-665; Antonín Podlaha - Eduard Šittler, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Milevském 5*, Praha 1898, s. 32-52; Alžběta Birnbaumová, *Z Bechyňského zámeckého archivu*, PA 35, Praha 1927, s. 265-267; Dobroslava Menclová - Václav Vilém Štech, *Bechyně, státní zámek, město a okolí*, Praha 1953; Milada Lejsková-Matyášová, *K otázce předloh renesančních maleb bechyňského zámku*, PP 22, 1962, s. 111-112; Jarmila Krčálová, *Renesanční nástěnná malba zámku Bechyně*, Umění 11, 1963, s. 25-49; Milada Lejsková-Matyášová, *Program štukové výzdoby tzv. Soudnice zámku v Bečyni*, Umění 21, 1973, s. 1-17; J. Krčálová, *Renesanční stavby*, s. 24-30.

¹⁹⁸ Jaroslav Pánek, *Zahraniční cesty posledních Rožmberků a jejich kontakty s evropským dvorským prostředím*, OH 3, 1993, s. 9-30; J. Pánek, *Die historisch-ökologische Aspekte*, s. 98.

¹⁹⁹ „Stavba vodovodu v Bečyni. Ve čtvrtek po Nanebevzetí Panny Marie stala se smlouva s mistrem Hansem Wiserem o přivedení vody na zámek Bečyni z studýnek ležících nad cestou, jdouce k hořejšímu mlejnu mezi dvěma vrchy, tak aby voda silně a plnými trubami, jakž na to náleží, šla, na tento způsob: mistr sobě sám dříví k trubám i jiným potřebám připrav, než pán (Petr Vok z Rožmberka) ráčí je i což potřebí dáti přivézt; též mistr trouby vyvrtaje, bytedlně do země vlož, pán nádeníky k vybírání struh dada, mistr jim po 6 gr. míš. na den plat. Za to dílo pán dáti se podvolil 35 kop míš., 1 strych žita, hrachu 1 věrtel, ječmene 1 věrtel a sud řídkého piva. Z obojí strany cedule z dělali.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 418-419.

a svrchu nad nimi udělat příkopy, aby každému kolemjdoucímu bylo zřetelně ukázáno, jaký význam byl tomuto místu přiřazen a odkud stéká k pramenům povrchová voda. Sám měl vrtat a klást trubky a spojovat je pomocí zděří vyrobených na vlastní náklady. Za práci obdržel mimo naturálních odměn v podobě sýra a másla také 6 kop grošů míšeňských za každou kopu trubek, kterou se podařilo vyrobit. Na paměť výstavby a jako potvrzení dobrého obchodu byly opět vyřezány dvě cedule, do kterých se do budoucna měla zapisovat veškerá vydání spjatá s výstavbou druhého zámeckého vodovodu. Jedna zůstala Petru Vokovi z Rožmberka a druhou si odnesl tesař. Na stavbu druhého vodovodu na bechyňský zámek bylo zapotřebí celkem 25 kop železných zděří a stejný počet trubek, jež měly měřit pět kroků na délku.²⁰⁰ 1500 trubek nakonec dohromady vytvořilo kolem tří kilometrů dlouhý vodovod.

Hejtman bechyňského panství z nařízení Petra Voka oslovil v roce 1590 tesaře Vincensa, aby vyvrtal k zámeckému vodovodu 380 vodovodních trubek, které by měřily na délku 6 loktů.²⁰¹ V roce 1591 byl zřejmě tento vodovod opraven kovářem Martinem ze Soběslavi.²⁰²

---

²⁰⁰ „...učiněno jest projednání s Řehořem Korábem, tesařem, o vedení vody na zámek v Bechyni na tento způsob, aby on, Řehoř Koráb, ty prameny vodní, kteří jsou ve vsi Sudoměřicích, do jednoho haltěře uvedl; a z toho haltěře má tu vodu až na zámek Bechyni trubami dřevěnými vésti a ty prameny obroubiti a na nich svrchu příkopy sdělati. A sám bude povinen trouby vrtati a klásti. Za kterýžto práci jeho od jedné každé kopy trub má se jemu po šesti kopách míš. dávati a nadto vejš k tomu přídavky tyto: sejra jeden centněř a másla půl centněře; avšak nicméně zděří, což by koliv k těm trubám zapotřebí bylo, Jeho Milost ráčí jmíti sám na svůj groš dáti udělati a trubám vykupati i zase zasouti dáti, a kde by v nesnadných místech bylo, pomocníky dáti a k rukám trub dodati. Pro lepší toho paměť sepsány jsou v jednostejná slova cedule dvě řezané, do kterýchž, co se jemu na takové dílo vydávati bude, se zapisovati má. Jedna za Jeho Milosti pánem zanechána a druhá vejš dotčenému Řehořovi Korábovi vydána jest. Stalo se léta a dne svrchu psanýho. Potřebováno k tomu 25 kop trub po pěti kročejích zděli a zděří železných tolikéž.“ Tamtéž, s. 481.

²⁰¹ „31. Decembris, v pondělí den památný sv. Silvestra, nařízením Jeho Milosti pána bechyňského projednal pan hejtman téhož panství dílo Vincensovi tesaři šest kop a dvaceti trub vodních 6 loket vídeňských zděli k vyvrtání; od kopy po 4 kopách míš. A do tří laurů; kde prameny vodní jsou vyroubeny a postaveny, s dodatkem 20 kop míš.“ Tamtéž, s. 501.

²⁰² „Z rouren nějakých na zámek Bechyni po trubách uvedena voda toho roku. Martin, kovář z Soběslavě, zděři k též potřebě dělal, od nichž na libry mu placeno, od jedné po 6. groších míšeňských.“ Tamtéž, s. 504-505.

Nedostatkem kvalitního dříví na výrobu vodovodu trpěly z jihočeských měst v roce 1581 Prachatice, které se důkladně připravovaly na výstavbu účinnějšího městského vodovodu, jenž by vydatněji zásoboval nově plánovanou kašnu, na jejíž naplnění již nestačil starý vodovod. Prachatičtí proto napsali Mikuláši Bejšovcovi z Bejšova 28. srpna 1581 list, v němž ho žádali, aby si mohli potřebné dříví odebrat v jeho lese nad Vinějicemi, kam by následně poslali své zástupce natěžit potřebné dříví, které by později samozřejmě řádně zaplatili.²⁰³ Při stavbě soukromých vodovodů v Prachaticích bylo nutné svolení městské rady. Podmínkou pro soukromé vedení vody na soukenickou valchu a na koželužské a jirchářské stupníky v Prachaticích bylo svolení pro těžbu dubů v městských lesích na vlastní náklady.²⁰⁴

Vedle dřevěného vodovodu byla v Prachaticích prokázána i kamenná vodohospodářská stavba, kterou lze snad považovat za kulturní vliv šířící se z německy hovořících území.²⁰⁵ Zatímco nejstarší písemné prameny týkající se vedení vody v Prachaticích hovoří důkladněji až o velké rožmberské přestavbě uskutečněné kolem roku 1585, archeologický výzkum prokázal mnohem starší vodovodní zařízení, jehož vznik byl podle druhu výplně a keramických zlomků z útroby vodovodu a místa jeho uložení datován do poloviny 15. století a jeho zánik do první poloviny 17. století.

Ve výplni zařízení nechybělo velké množství polních plevelů a rostlin ruderalních míst, které se do vodovodu dostaly zřejmě povrchovými splachy skrze otvory ve vodovodu. Ty byly vybudovány, aby měšťané nemuseli chodit pro vodu daleko. Poslední velkou diasporu tvořily rostliny pocházející z pramenišť, vlhkých a podmáčených luk. Ty se do vodovodu dostaly patrně z míst, odkud vodovod rozváděl vodu či méně pravděpodobně se stelivem pro dobytek, který procházel kolem jeho dlouhé trasy.²⁰⁶ Nález hřebíčku myrty, který byl s velkou oblibou používán

---

²⁰³ V. Starý, *Péče*, s. 149-150.

²⁰⁴ „*Toliko pan p. páni k takovým korytům a žlebům mají jím les tým řemeslům na líchy aneb podklady takových žlebův kterýho dubu, též budou moci sobě na svůj náklad v lese obecním dáti sekati a přivéztí.*“ Tamtéž, s. 155-156.

²⁰⁵ Kamenné vodovody jsou známé např. z Freiburgu im Breisgau, právě pomocným srovnáním lze vyloučit, že se v případě některých zjištěných kamenných objektů nejedná o zařízení určená k odvádění fekálií a odpadové vody. Toto tvrzení bylo navíc v případě prachatického nálezu podpořeno detailním parazitologickým průzkumem, který uvnitř vodovodu odhalil pouze jeden vzorek cizopasného červa.

²⁰⁶ V. Jankovská, *Pylová analýza*, s. 200-201.

ve středověkém a raně novověkém léčitelství nebo kuchyni, ve vodovodu zřejmě nebyl náhodný.²⁰⁷ S velikou pravděpodobností tu šlo o hygienické opatření, které mělo zajistit nezávadnost vodního zdroje.²⁰⁸

Detailním průzkumem stratigrafických vrstev se dospělo k překvapivým zjištěním přibližujícím funkčnost vodovodu a jeho hygienickou nezávadnost, což lze vnímat i jako doplňující a zobecňující informace o fungování i dalších vodovodů, které byly poznány pouze skrze písemné prameny. Nejstarší vrstvu na dně výkopu tvořil převážně písek, který pro druhou polovinu 15. století zřetelně prokázal průtok velmi čisté vody. Ve shodě s dobovými hygienickými zvyklostmi, kdy byl upřednostňován ve studnicích písek namísto bahnitého dna, lze předpokládat, že i v případě prachatického vodovodu proběhlo záměrné podestlání trub pískem. V následující první polovině 16. století docházelo k postupné kontaminaci písku nečistotami a hlínou, přesto byl funkční až do poloviny století, kdy musela proběhnout oprava, protože následovala mladší vrstva opět tvořená převážně pískem, který vodu znovu pročišťoval. Řada kontaktů s okolním prostředím ve stárnuocím vodovodu vedla k postupnému zanášení vodovodu šedočerným bahnem až do poloviny 17. století, kdy se od jeho užívání definitivně upustilo.²⁰⁹

V únoru 1561 byl zapsán v Prachaticích účet, kdy Francovi Krumplovi za vedení vody do města i za dříví, co potřeboval k vypalování a k dláždění, bylo zapláceno 26 grošů míšeňských.²¹⁰ Jako ve většině lokalit i v Prachaticích nebylo možné zůstat pouze u poklidného vykopání koryta, kam by se položily trouby. Pro terén určený k vedení vody a nadmíru zarostlý houštinami bylo nevhodnější použít oheň, který si rychle poradil s nevhodným porostem. Zatímco kamenné dláždění by si na dlouhé trati žádalo nemalé finanční prostředky, zřejmě se spokojila městská rada s dřevěným dlážděním trasy podél vodovodu. V roce 1570 se uskutečnily na troubách dvoutýdenní práce myslivců.²¹¹

---

²⁰⁷ Petr Ondřej Matthioli, *Herbář neboli bylinář*, Praha 2003.

²⁰⁸ Podobné nálezy hřebíčku ve vodohospodářských objektech pochází z Hrdlovky na Mostecku, Jihlavy, Nymburka, Prahy (lokality Darex a Ungelt). V. Jankovská, *Pylová analýza*, s. 186-187.

²⁰⁹ J. Beneš, *Archeologický a archeobotanický výzkum*, s. 172-174.

²¹⁰ SOkA Prachatice, AM Prachatice, registra příjmů a vydání z let 1561-1562, fol. 24a.

²¹¹ Tamtéž, registra příjmů a vydání z roku 1570, fol. 20a.

Rozvoj města závislý na bezchybném chodu vodovodu si však žádal pravidelnou péči a opravy, proto z pověření městské rady se od téhož roku začal svou službou o chod prachatického vodovodu starat vodák Němec.²¹² Jeho práce, jakožto cizince, však byly ukončeny krátce před příchodem následujícího roku 1571, kdy jeho funkci převzal prachatický vodák Jiřík zvaný také Jíra. Začátky jeho služby se zapsaly do městských vydání hned několikanásobným vrtáním trub.²¹³ Jeho služba nezahrnovala pouze vrtání, kladení a opravy trub. Zajištění pitné vody pro město si žádalo i dohled nad potokem, z něhož se přiváděla voda. Zvláště v zimních měsících, kdy začal potok zamrzat, bylo nutné zasáhnout. Hned začátkem prosince se proto podílel na odhazování sněhu z potoka a jeho břehů. Nasněžilo právě v době, kdy potok preventivně přikrývali.²¹⁴ Pětidenní práce u vody v mrazu jistě nebyla příjemná, avšak při výkonu povolání nebyly brány ohledy na počasí, protože prvořadým cílem bylo stále uchovávat vodovod funkční.

Snad i to se přidalo k důvodům, proč si vodák za svou roční službu vysloužil plat 4 kopy grošů míšeňských. Stejný plat obdržel i další, tentokrát nejmenovaný, vodák v roce 1591, což vypovídá o jistém tradicionalismu v chápání vodáckého řemesla a o jeho, pokud možno, ustálených výších platů.²¹⁵ Na svou dobu vysoký honorář městského služebníka poukazuje na důležitost a prestiž, jaké se vodáckému povolání v Prachaticích dostávalo i v roce 1598, kdy byl 4 kopami grošů odměněn i Jakeš za spravování městského vodovodu.²¹⁶ Se svými čtyřmi nádeníky pokládal trouby,

---

²¹² Tamtéž, fol.21a: „*Matěji Pencovi co puojčl vodákovi Němci, vnově zjednanému na službu, navráčeno.*“

²¹³ SOkA Prachatice, AM Prachatice, registra příjmů a vydání z roku 1571, fol. 12a, 12b: „*Jírovi vodákovi od vrtání trub 22 prve nežli se jest s ním projednalo po 6 gr. 36 gr.*“ Dále „*Jiříkovi vodákovi od vrtání trub 27 po 3 gr. Dáno 1kopa 21 gr.*“

²¹⁴ Tamtéž, fol. 22a: „*V pondělí po sv. Ondřeji Jiříkovi vodákovi od dělání při vodě vedení, když potok přikrývali a kde sněhem potok byl zasažen, z něho vyprazdňovali za 5 dní po 6 gr. dáno 30 gr.*“

²¹⁵ SOkA Prachatice, AM Prachatice, registra pondělní z roku 1591, fol. 9a: „*Vodákovi za celý rok služby jeho dáno 4 kopy gr.*“

²¹⁶ Tamtéž, registra hlavní z roku 1598, fol. 25b.

kde bylo právě zapotřebí.²¹⁷ Staral se o opravy potoka, z něhož bylo napájeno město. Jindy dostával zapláceno za opravování vodovodu.²¹⁸

Během roku 1602, kdy postoupil Petr Vok z Rožmberka českokrumlovské panství císaři Rudolfovi II., byl vladař domu červené pětিলisté růže nucen přesídlit do Třeboně. Následujícího roku vydal příkaz k vyměřování vodovodu od Zlaté stoky táhnoucí se nad sádkami u Opatovic, aby zvelebil svou novou rezidenci uprostřed jihočeských blat, kam nechal vysázet vodymilovné želvy.²¹⁹ V měření se pokračovalo skrz oboru k mostu a Svinenskou branou až do třeboňského zámku, k pivovaru a do kuchyní.²²⁰ Vodák pro třeboňský vodovod vyvrtával trouby jednotné délky, a to 384 centimetrů. Vyvrtání 608 trub mohlo trvat přibližně sto dní, pokud opravdu zvládal vyvrtávat s pomocníky šest trub za den. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, zda pracoval na tak rozsáhlé stavbě sám či mu pomáhalo více lidí. Nakonec položil od stoky až k dolnímu zámku přes dva kilometry dlouhý vodovod.²²¹ Ze Zlaté stoky měl vést další vodovod oborou kolem mostu pod hrází rybníka Světa až do kašny vystavěné v rožmberské zahradě u Nového dvora, který byl dlouhý přes tři kilometry.²²² Dvě části

---

²¹⁷ Tamtéž, fol. 26a, 48a, 57b: „Nádeníkům čtyřem, že pomáhali Jakšovi trub vodních, kde potřeba byla klásti za 3 dny dáno 40 gr.“

²¹⁸ „Jakšovi tesaři od spravování na potoce obecním, kterým se voda do města vede, za 3 dny dáno 21 gr.“ Tamtéž.

²¹⁹ „10 junii, tj. v outerý po sv. Medardu, Voldich Vitha z Rzavého na svobodném dvoře v Zaječím Jeho Milosti panu vladařovi z Markrabství moravského na Třeboň poslal 18 žab v škrábkách aneb šiltkrotů; a potom odesláno jich pánu s jeden plný sud. A od těch se jich na tisíce po blatech a bahnách třeboňských rozplemenilo. Chlebem nejprv byly krmeny, ale nelibovaly sobě než vodu a louže.“ J. Pánek (ed.), Václav Březan. Životy, s. 567.

²²⁰ „Vyměřování vodovodu v Třeboni Martii 11., v outerý po neděli Laetare, vyměřeno od stoky nad sádkami u Opatovic skrze oboru při mostě skrze bránu Svinenskou až do dolního zámku třeboňského před pivovarem a kuchyní 76 provazcův, počítaje do jednoho provazce po 8 trubách, přišlo by 608 trub. Item od též stovky nad sádkami skrze oboru při mostě pod hráz rybníka Světa až do kašny v zahradě rožmberské u Nového dvora vyměřino 107 provazcův.“ Tamtéž, s. 566.

²²¹ Při archeologických výzkumech v centru Třeboně byl odhalen vodovod datovaný do druhé poloviny 17. století, zřejmě se však nejedná o týž vodovod zmíněný Václavem Březanem. Srov. V. Burian, Záchranný archeologický výzkum, s. 1.

²²² K výpočtu délkových měř jsem využil české zemské délkové míry z počátku 17. století. Ivan Hlaváček – Jaroslav Kašpar – Rostislav Nový, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002, s. 172.

dřevěného vodovodu zřejmě odhalil archeologický výzkum v roce 1993, jehož nálezová situace patrně vypovídá o polovině 17. století.²²³

Výstavby vodovodů se nevyhnuly ani Českému Krumlovu, kde se s pokládáním trub začalo ještě v roce 1602 za vlády posledního Rožmberka.²²⁴ První vodovod byl zaveden do zahrady na Novém Městě, kde ústila kašna se zábradlím, a o rok později druhý do zahrady s rybníkem. Pokládání třetího vodovodu se odehrávalo mezi lety 1602 až 1604. Vedl z Nového dvora přímo do zámecké kuchyně, na jehož výstavbu bylo nutné vyvrtat během dvou let 551 vodovodních rour, na jejichž výrobu a položení byl v roce 1603 vydán roční náklad 53 kop míšeňských grošů, 14 grošů a 1 denár.²²⁵

V následujících letech byl vodovod dále zdokonalován. Vedením prací byl pověřen vodák Bostl, který za rok práce obdržel plat ve výši 30 kop míšeňských grošů. Na počátku roku 1606 se na výstavbě zaučil vodák Ondřej, který posléze nahradil Bostla a obdržel 59 kop míšeňských grošů, 40 grošů a 10 denárů za svou práci. Během dvou let bylo vyvrtáno 492 trub pomocí 7 nebozezů, které nakupovali u zámeckého kováře. Z vodovodních trub bylo možné sestavit až dvoukilometrový vodovod. Zásobování vodou se však neomezilo pouze na vodovod a zedník Adam vyhloubil dvě studně, které vybavil okovy.²²⁶ Vrcholná fáze výstavby vodovodu byla v roce 1607 ukončena a zámecký vodák začal opět dostávat roční příjem ve výši 30 kop míšeňských grošů.

Mezi lety 1607 až 1610 se postupně připravovaly další vodovodní trouby. Vodovodní roury bylo třeba k napájení nově opravené zámecké kašny. Také do zámecké zahrady na Novém Městě bylo nutné položit další vodovodní roury. V roce 1608 pak pospíchali těžaři dřeva do lesů, aby pokáceli na vodovodní trouby 200 vzrostlých stromů. V následujícím roce bylo vyvrtáno na 728 trub a Dolním zámekem se vedlo 110 trub. Ani v zahradě na Novém městě nebyly práce ukončeny a bylo nutné vodovod vyspravit.²²⁷

---

²²³ V. Burian, *Záchranný archeologický výzkum*, s. 1, 2.

²²⁴ P. Král, *Český Krumlov*, s. 47-48; M. Jakab, *Každodenní život*, s. 39, 60.

²²⁵ SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, VS Český Krumlov, sign. 17R alfa 3 (červená) 1602.

²²⁶ SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, VS Český Krumlov, sign. 17R alfa 3 (červená) 1605, 1606.

²²⁷ Další údaje ke stavbě vodovodu v SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, VS Český Krumlov, sign. 17R alfa 3 (červená) 1607-1610.

Od roku 1602 do roku 1610 se počet vyvrtaných trub pro českokrumlovský zámek ustálil na celkovém počtu 3023 kusů, délka vodovodní sítě se tak mohla přibližovat hranici 10 kilometrů. Náklady na vodovod se vyšplhaly na celkovou sumu 336 kop míšeňských grošů, 178 grošů a 19 denárů. Rozsáhlý českokrumlovský zámek tak zřejmě předčil délkou své vodovodní sítě veškeré jiné zámecké objekty v jižních Čechách.

Ani rezidence pánů z Hradce jako druhý největší zámecký komplex jižních Čech nemohla být ochuzena o vodu.²²⁸ Jak nedostatečnou zásobárnou vody byly studnice, se ukázalo již při obležení města Jindřichova Hradce vojsky krále Jiřího z Poděbrad v roce 1467.²²⁹ S podobným problémem se však brzy setkali i Jáchym a Adam II. z Hradce v rámci svého podnikání ve vlastní režii, proto museli při výstavbě mlýna, pivovaru a pily v okolí Jindřichova Hradce uvažovat o rozvedení vody. V roce 1559 hejtman hradeckého panství začal připravovat plány na vodovod, když měl být přemístěn a rozšířen pivovar z podhradí za mlýnskou stokou. Nakopali a vyzdili několik studní ve stráních mezi lesíkem u Otína, kudy vedla pěšina do Hrudkova nebo Kačleh a lesíkem na Šaších, zvaným borovíček, směrem k Dolní Pěnné. Z okolních luk sem měla stékat pramenitá i dešťová voda. Tryskající vodu ze studnic vehnali do větší nádrže či rybníku, aby odtud byla pod velkým tlakem skrze podzemní roury hnána až do zámku a pivovaru.²³⁰

Výstavba Votínského rybníčku zřejmě proběhla těsně před říjnem roku 1559, protože z té doby pochází účet, podle něhož byly přidány rybníkáři Mikulášovi Mládkovi za práce na rybníku, z něhož se vedla voda na zámek, 4 sudy piva. Rybník stavěli na selském gruntu Martina Fosuňka, proto byla projevena snaha převést tento pozemek do rukou vrchnosti. Rybníček společně s vodovodem byly pod neustálým a bedlivým dohledem, jak dokládá množství účetního materiálu, v němž byly zapisovány výdaje za jednotlivé úkony vedoucí k zajištění pitné vody pro Jindřichův Hradec. Zatímco Mikuláš Mládek za opravy rybníčku obdržel finanční obnos a pivo,

---

²²⁸ Josef Novák, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese jindřichohradeckém 14*, Praha 1901, s. 32-139; Jiří Hilmera, *Jindřichův Hradec, městská památková rezervace a státní zámek*, Praha 1957; E. Šamánková, *Architektura*, s. 71-73; Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1976, s. 18-25; Táž, *Renesanční stavby*, s. 51-64; Táž, *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*, Dějiny českého výtvarného umění II/1, Praha 1989, s. 35-36 (celá kniha 6-62); Luděk Jirásko, *Jindřichův Hradec. Hrad a zámek*, Praha 1994.

²²⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*, s. 191.

²³⁰ Tamtéž, s. 191.

vodák byl za 1 kopu 27 grošů a 4 denáry pověřen vrtáním trub, které by v budoucnu měly napájet zámek. Jeho práce na vodovodu se však neomezila pouze na vrtání nových rour, ale byl pověřen také opravou vodovodu, který napájel zámeckou pekárnu a kuchyni. Následovalo pokládání trub a oprava poničených částí v roce 1564. Sud piva byl darován za zvelebení Votínského rybníčku. Ten byl dokonce v roce 1591 rozšířen, když byla za odměnu předána dvě jitra u Pěnné do panské moci.²³¹

Téměř po celý rok 1595 docházelo pod rukama lamače Václava a jeho tovaryšů k lámání kamene v gruntech, kde byly položeny roury vodovodu. Jan Zelendar z Prošovic chválil každodenní namáhavou, leč úspěšnou práci mistra Václava, který poskytl k práci vlastní speciální náradí, které sám ostřil. To však mnohdy na tvrdou skálu nestačilo, proto se svými pomocníky musel skálu pálit.²³² Práce na vodovodu se zdály téměř nekonečné; i po roční práci na důkladném vyrovnávání povrchu se pod vodovodem objevovaly trhliny. V roce 1596 došlo ke zlomení kliky vedoucí k pumpám. Celý vodovod byl vyřazen z provozu až do té doby, dokud se o její opětovné svaření nepostaral hamerník Václav.²³³

V roce 1587 došlo k opravení kašny, odkud byla zavedena voda do zámeckého pivovaru a zároveň byly vrtány další trouby, které splácela panská kancelář. V roce 1618 byl panský vodovod roztrhán císařskými vojsky, která obklíčila město.²³⁴ V dalších letech byl zřejmě zámecký vodovod využíván k potřebám města.

S výstavbou městského vodovodu v Jindřichově Hradci se začalo patrně v roce 1510, kde páni radní najali rourmistra neboli rourníka a nechali zapsat první výdaje za vrtání většího počtu rour. Další záznam pochází až z roku 1580, kdy se vedly roury

---

²³¹ Tamtéž, s. 191.

²³² Návod jak pálit skálu předložil Jiří Agricola ve svém spise *De re mettalica libri XII*: „*A tak, jak jsem řekl, kručí tvrdost skal také oheň, což se neděje jednoduchým způsobem. Neboť jestliže žíla, skalami uzavřená, sama o sobě pro tu tvrdost nebo malou mocnost dobývána býti nemůže, a je-li předek třídy nebo štola nízká, zapaluje se hromada nakupeného suchého dříví, je-li třída nebo štola vysoká, dvě, jedna hromada na druhé; tak dlouho pak hoří, až celou hromadu stráví oheň. Žár ohně takovým způsobem nezměkčuje velikou část žíly, nýbrž jen jednotlivé slupky. Když pak lze skálu nadložní nebo podložní rubati železem, žíla však je tak tvdá, že jím nemůže být rubána, do oné se vysekává žárové lože...*“ Bohuslav Ježe – Josef Hummel, *Jiřího Agricoly Dvanáct knih o Hornictví a hutnictví. De re mettalica libri XII Basileae MLVI*, Ostrava 2007, s. 13.

²³³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*, s. 192.

²³⁴ Tamtéž, s. 192.

skrže louku Jana Čecha.²³⁵ Městský rychtář Jan Čech podal žádost, aby jeho potomkům byl odpuštěn roční úrok, který odváděl z pozemku, napříč kterým vedl vodovod a kde se nacházela zahrádka s vysázenými štěpy sousedící s jeho dvorem na Novém městě. Na oplátku přislíbil, že při nahrazování starých trub novými, aby město bylo dostatečně zaopatřeno pitnou vodou, nevystanou ze strany majitelů pozemků žádné překážky. Navíc pokud by bylo možné, tak by měly být trouby pravidelně pod kontrolou a pečlivě opatrovány, aby od nich na louce vzešla případně co nejmenší škoda. Purkmistr a konšelé se navíc měli uvolit, že budou na obecní výdaje spravovat zeď, skrže kterou prochází trouby. K tomu měla být patřičně zabezpečena a zahrazena louka, aby přes ni nechodili cizí lidé.

Obec napájel vodovod, jehož trasa vedla od kostela sv. Jakuba na Nové Město přes Čechův dvůr a vodním příkopem až do hlavní městské kašny u Židoven odkud se rozváděla do zbylých kašen. Napájen byl z Dychnovských rybníčků u věznického lesíka při cestě Nežárské. Poněvadž měšťanky odebíraly vodu z kašen na vaření polévek, dostaly zřejmě i rybníčky nad městem nové označení Polívky. Původní název nádrží upadl v zapomnění. Mohly mít dostatek vody, jelikož ležely pod kopcem a v blízkosti bahnitých luk. Pro zajištění dostatku vody byly vyhloubeny na jejích okrajích studnice, podobně jako v případě panského vodovodu. Vedle hořejších rybníčků však vydatně zásobil městský vodovod i rybník dolejší, o kterém pochází zmínka z roku 1590, kdy Jiřík Holezmlnar prodal Jiřímu Dubenskému za 18 kop grošů pozemek pod sv. Jakubem v blízkosti obecního rybníčku, odkud se vedla voda do města.

Podle zámeckých účtů Jan Čech roku 1586 nezaplatil poplatky, „*protože skrže jeho zahradu jdou trouby a voda se žene do města*“, proto roku 1595 slevil Adam II. z Hradce Čechovi z platu „*na dvou dvořích, kudy se voda do města žene 5 grošů*“. Patrně městská voda sloužila i zámku.²³⁶

Díky srovnání poznatků o vedení vody na vybraném vzorku jihočeských měst a šlechtických sídel pomocí vodovodů bylo možné v chronologickém rámci 16. století pozorovat několik zajímavých skutečností. Hospodaření s vodními toky v krajině vedlo postupně k houstnutí vodní sítě na jihu Čech. K dalšímu podstatnému zjemnění došlo výstavbou vodovodů do jednotlivých měst a vrchnostenských sídel. Již od samotného

---

²³⁵ Tamtéž, s. 192.

²³⁶ Tamtéž, s. 197.

počátku 16. století se zaváděly vodovody do velkých měst, jako byly České Budějovice v roce 1501 a 1548, Horažďovice v roce 1503, Písek v roce 1511 a do Volyně patrně již před rokem 1511. Až do poloviny 16. století bylo hlavním cílem zásobovat velká města velkým množstvím vody potřebným k vaření piva. Pivo představovalo hlavní nápoj pro nejširší vrstvy obyvatel měst i jejich okolí. Voda tvořila klíčovou surovinu pro jejich výrobu.

Díky prodeji piva se řadili sladovníci a pivovarníci mezi nejbohatší řemeslníky v jihočeských městech. Zároveň se dostávali na vysoká úřednická místa ve správě měst. Pivovarnictví hrálo klíčovou roli také v hospodaření Rožmberků.²³⁷ Do Veselí nad Lužnicí byla přivedena voda roku 1549. V dalších poddanských městech – Třeboni, Lomnici nad Lužnicí a Českém Krumlově – se začalo s výstavbou velkých panských pivovarů, které měly ovládnout trh s pivem na širokém území. Pivovary rostly také v rožmberských městečkách; voda byla vedena také do pivovaru ve Stráži nad Nežárkou. Studnice zřejmě nedostačovaly k napájení podniků, proto se v případě takto důležitých staveb přistoupilo k napájení skrze vodovody.

Vodovody se patrně v napájení pivovarů osvědčily natolik, že jejich užitná hodnota v očích měst i vrchností rostla. V jižních Čechách byly znakem potvrzujícím ve městech i panských sídlech zvýšený zájem o zisk i blahobyť. Souběžně s rostoucím zájmem společnosti o renesanční styl života probíhaly četné architektonické změny ve všech panských sídlech. Nově zakládané vodovody se staly znakem luxusu a vysoké kulturní úrovně šlechtických domácností, což v mnohém přispívalo k osobní reprezentaci velmožovi rodiny i jeho sídla. Vodovody vznikaly na zámcích v Bechyni, v Třeboni i v Českém Krumlově. Také v državách pánů z Hradce bylo zakládání vodovodů do poloviny 16. století spjato především s důrazem na kvalitní fungování pivovarů. Brzy však následovala výstavba vodovodu pro zámek, který sloužil až do počátku třicetileté války.

Zvyšující se zájem o vedení vody přímo do lidských sídel přispíval také k utužování oboustranně výhodných sociálních vztahů mezi řemeslníky a zadavateli

---

²³⁷ Václav Bůžek, *Městské domácnosti úředníků a dvořanů posledních Rožmberků*, in: Zdeněk Beneš, Eduard Maur, Jaroslav Pánek (edd.), *Poceta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 308; V. Bůžek – H. Bůžková – J. Stejskalová, *Interiéry domů*, s. 113-127; Jiří Zálaha, *Majetkové poměry obyvatel v Českém Krumlově koncem 16. století*, JSH 32, 1963, s. 64-65.

práce. Patrně se zakládáním vodovodů vznikalo nové specializované řemeslo vodáka, který ke své práci využíval pomocníky, další specializované stavebníky i lidi, kterým byl později vodovod k užitku. V rozhodnutí o vybudování vodovodu lze pozorovat dobře čitelný symbol povýšení prestiže, o kterém jsou zanechána písemná svědectví. Jeho primární funkce byly sice odlišné, ale přesto nemalé částky vydávané na výstavbu a opravy vodovodů měly i svůj demonstrační vliv, který ukazoval na neutuchající zájem o pravidelný přítok vody. Nemalé finanční výdaje na výstavbu byly prostředkem prohlubujícím reprezentaci mecenáše, který dbal nejen na délku vodovodů, ale obzvlášť se staral, aby jeho vodovod byl funkční. Zatím nejsou známy žádné zprávy o spuštění vodovodů a případných ceremoniálech či slavnostech, které tento významný okamžik završení řemeslnických prací popisují. Lze se tak pouze domnívat, že spuštění vody do kašen se stalo rituálem, jehož průběhu a symbolickému významu jako všem podobným věnovala raně novověká společnost zvýšenou pozornost.

Náklady na výstavbu vodovodů se sice pohybovaly ve vysokých položkách, to však nebylo překážkou při zřizování technicky složitých avšak vydatných zdrojů vody. Lidská sídla na jihu Čech již nevystačila se studnicemi či cisternami. Nebylo těžké si na vodovody zvyknout. Ba naopak pohled na města a zámky jako na celistvé organismy ukázal potřebu renesanční společnosti dopřát si dostatek vodní energie z přírody. Voda byla přivedena jednoznačně pro lidskou spotřebu. Samotné položení vodovodních trub a spuštění vody nebyl proces, který by situaci vyřešil, bylo nutné dál svědomitě kontrolovat funkčnost a zároveň předcházet závadám. Jestliže tomu tak nebylo, koloběh vody se uzavřel. Vodovod zetlel a podlehnul přírodě. Voda se opět odvrátila od člověka a vrátila se zpět do přírody.

V. Vodárny

Vodní stoky i gravitační vodovody byly založeny na jednoduchém principu, který využíval přirozený spád vody. Z řek a umělých nádrží tekla voda bez zábran do jihočeských měst i zámků, které se rozkládaly v povětšinou rovinnaté krajině. Již v takto konfigurovaném terénu musela být trasa vodovodu dobře upravena, aby vodě nic nebránilo v neustálém průtoku. Odlišný přístup ve vedení vody si však žádaly lokality položené vysoko na skalních ostrožnách tyčící se nad ostatní krajinou a vodními toky. Vodohospodářská technologie, která by mohla problém vyřešit, se nabízel na přelomu 15. a 16. století pouze jedna.

V rovinnatých krajinách Nizozemí a Uher, kde spodní voda měla menší tlak, byly ve studních rozvíjeny techniky, které by zdokonalily a usnadnily nabírání vody.²³⁸ Vyvrcholením těchto snah byl vynález pumpy. Ta si později vydobyla své místo i ve slavném díle Jana Ámose Komenského *Orbis sensualium pictus* jako jeden z nejúčinnějších strojů potřebných k vytahování vody z hlubin.²³⁹ S vynálezem pumpy souvisela v 15. a 16. století také výroba kovových trubek, jejichž nasazení do procesu zajišťování vody znamenalo obrovský pokrok.²⁴⁰ Kovové roury na rozdíl od dřevěných trub odolávaly vysokému tlaku, který v nich písty pump poháněné vodními koly vytvářely. Z dobové technické literatury, kde významnou roli hraje především *Dvanáct knih o hornictví a hutnictví Jiřího Agricoly*, byla známá celá řada popisů a ikonografií čerpacích zařízení používaných celou Evropou v 16. století. Mezi nejpoužívanější se řadily řetězové pumpy, páternostery a pumpy na zdviž a tlak.²⁴¹ Z německy hovořících zemí se tyto nové technologické impulzy šířily také do Čech.

V samotných jižních Čechách se nacházely dvě lokality, které trpěly kvůli své vysoké poloze nedostatkem pitné a užitkové vody. Již na přelomu 15. a 16. století museli hledat nová řešení, jak zajistit tekutinu, na níž závisela budoucnost živobytí, obyvatelé královského města Tábora i vrchnost žijící na zámku Hluboká nad Vltavou.

---

²³⁸ Carola Lipp, *Der Brunnen*, in: Haupt, H. G., *Orte des Alltags. Miniaturen aus der europäischen Kulturgeschichte*, München 1994, s. 121.

²³⁹ Naděžda Kvítková (ed.), *Jan Ámos Komenský. Orbis sensualium pictus*, Praha 1991, s. 30.

²⁴⁰ C. Lipp, *Der Brunnen*, s. 121.

²⁴¹ B. Ježe – J. Hummel, *Jiřího Agricoly*, s. 165-231.

Pro zásobování obou dokonale opevněných lokalit již nestačily zastaralé středověké systémy cisteren a studní. Změnu mohl přinést pouze vodovod. Otázkou však zůstávalo, kde získat dostatek vody a jak ji vyhnat do kopce. Pohled do královského města a do zámku je zároveň sondou do smluvně zakotvených směrnic vztahů mezi rozdílnými zadavateli prací a celou řadou řemeslníků, kteří dostali za úkol přivést vodu na místa, která neustále trpěla kvůli své geografické poloze a hydrologické povaze akutním nedostatkem. Zároveň se však otevírá možnost nahlédnout do procesu, v němž si řemeslníci z jihočeských měst osvojovali novou techniku, jako bylo používání vodáren a kovových trubek. Je patrné, že šlo o proces plný omylů a chyb, ale přesto se neustupovalo z práce, která by v případě úspěchu jednou provždy vyřešila dlouhotrvající nedostatek vody. Výstavbou však práce na funkčnosti čerpacích zařízení a vodovodů nekončily. Pohled do dění kolem vodáren přibližuje i zodpovědnost, jakou museli vodáci a jejich pomocníci vynaložit při neustálém soupeření člověka s poruchovostí strojů či neblahými vnějšími vlivy přírody.

Jak bylo naznačeno, první vodní pumpu v jižních Čechách, která vyháněla životodárnou tekutinu na skálu, vyrobily v královském městě Táboře. Pokusů o založení města na syenitové skále nad Tismenickým potokem a řekou Lužnicí bylo více. Jeden z hlavních důvodů krachu většiny sídelních aktivit představoval neustálý nedostatek vody. Jelikož se na skále pravděpodobně nenacházel žádný vhodný pramen a donášení vody od potoka či řeky zůstávalo časově i energeticky náročnou formou zásobování, proto zde vydrželi lidé během 13. století bydlet pouze několik let.²⁴²

Příchod husitů v roce 1420 ze Sezimova Ústí znamenal znovu oživení lokality a počátek rychlé výstavby nového města na troskách bývalého sídliště.²⁴³ Záměrem bylo vybudovat hlavní nedobytnou baštu husitů v jižních Čechách. Rozsáhlé opevnění zesílené hradem, věžemi a branami bylo doplněno také o dvě tradiční branky, od nichž vedly cesty k oběma vodním tokům.²⁴⁴ Na předměstích založených podél vody se usadili řemeslníci, mezi jejichž domy se vměstnala i čtveřice lázní.²⁴⁵ Na skalní ostrožně však problém s vodou trval nadále. Veškerá jihočeská města se snažila přivést

---

²⁴² Miloš Drda – Rudolf Tecl, *K předhusitskému osídlení Tábora*, ČsČH 26, 1978, s. 740-764.

²⁴³ František Šmahel (ed.), *Dějiny Tábora I/1*, České Budějovice 1988, s. 256.

²⁴⁴ Martin Kolář, *Obraz města Tábora a jeho okolí v letech 1432-1450*, in: Jan Kolář (ed.), *Sborník historických prací prof. Martina Koláře o dějinách Tábora*, Tábor 1924, s. 98.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 100-101; R. Cikhart, *Čistota*, s. 33.

vodu hlavně do pivovarů, z nichž plynuly největší příjmy. V Táboře však dlouho dováželi vodu pro pivovary ve velkých kádích nebo se voda dopravovala vozcí z údolí potoka i řeky po strmém úbočí kopce, což bylo unavující i nákladné. Svažité terén, na kterém vyrostla hustá zástavba domů, byl příhodný k vytvoření systému úzkých uliček, které by tvořily v době ohrožení výhodné útočiště pro obránce. Jejich druhou předností však byl i rozvod dešťové vody či vody z roztátého sněhu, která pozvolna tekla po vydlážděných ulicích, v dřevěných korytech či po skalním podloží do záchytných nádrží vykopaných do skály. Jedna z nich se zřejmě nacházela v místě s pomístním názvem Na Louži.²⁴⁶ Při hloubení několikametrových sklepů pod tábořskými domy se na vodu nenarazilo. Tak se staly 2 – 10 metrů hluboké cisterny jediným možným zdrojem vody pro předhusitské i husitské osídlení.²⁴⁷ To dokládají i poslední archeologické výzkumy.²⁴⁸

Již v průběhu 15. století začal systém cisteren upadat. Jejich prvotní zásobovací funkce byla nahrazována řadou odpadních jímek, protože takto hluboké jámy na úzkých městských parcelách poskytovaly vhodný prostor k levnému vyvážení odpadu.²⁴⁹ Otázkou stále zůstává, co bylo příčinou postupného zasypávání cisteren. Došlo snad k využití jiného zdroje vody? Špatnou situaci s vodou v mladší době nevyřešily ani pokusy o vyhloubení nových studní, přičemž roku 1620 se využívalo dvou zařízení, která musela být v roce 1645 vyčištěna.²⁵⁰ V tom samém roce se začalo s hloubením třetí veřejné studny, avšak na vydatný pramen se opět nenarazilo.²⁵¹ Patrně měly obrovské veřejné studny nahradit nedostatečné zdroje z parcel městských domů, i zde však zůstával problém stále stejný. Chyběl stálý zdroj svrchní či podzemní vody.

---

²⁴⁶ K. Thir, *Staré domy*, s. 171; stejný pomístní název se nachází také v Českém Krumlově, zřejmě se jedná o místa cisteren nebo záchytných nádrží, která měla zajišťovat středověkým městům dostatek vody.

²⁴⁷ J. Muk, *Stavebně historický výzkum*, s. 5-14.

²⁴⁸ To dokládají stále přibývajícím archeologickým výzkumy v Táboře. Např. dosud nepublikovaný výzkum tábořské židovské synagogy v roce 2005 nebo výzkum staré tábořské radnice čp. 1 z roku 2009.

²⁴⁹ B. Nechvátal – Z. Smetánka, *K interpretaci*, s. 262-263; Rudolf Krajíc, *Dům pasíře Prokopa v Táboře, Archeologický výzkum odpadní jímky v domě čp. 220*, Písek 1998, s. 207.

²⁵⁰ Nelze však vyloučit napájení studní vodovodem.

²⁵¹ K. Thir, *Staré domy*, s. 171.

Zánik jednoduchých zásobovacích zařízení téměř odpovídal době, kdy se do procesu napájení města vodou zapojil městský vodovod.²⁵² Na Tismenickém potoce tekoucím pod Tábořem v roce 1492 začala výstavba údolní nádrže známé pod biblickým jménem Jordán.²⁵³ Není zřejmé, zda šlo o další rybník určený na chov či lov ryb nebo pouze o vodní nádrž určenou pro zásobování města pitnou a užitkovou vodou. Žádné písemné prameny však nedovolují nahlédnout podrobněji do procesu výstavby tohoto rybníku, takže lze finanční náklady, množství řemeslníků, materiálu a času pouze odhadovat na základě analogií soudobých rybníkářských praktik. Rybník Jordán do roku 1533 nesl v pramenech označení rybník veliký, nový rybník, rybník nový nad městem případně rybník u města. Vodní pramen pod jeho hrází nesl také biblický název Siloe a návrší nad Jordánem Sion.²⁵⁴ Zřejmě několikaleté práce na rybníku dovolily důkladně promýšlet výstavbu vodárny. Dovnitř měl být nainstalován nový technologický vynález, a to vzduchová pumpa.

Výstavbou vodárny byl pověřen tábořský měšťan Jan označovaný jako mistr ve stavbě vodních trub,²⁵⁵ jemuž pomáhal jeho syn Jindřich. Mistr Jan se zřejmě podílel na výstavbě Jordánu, kde jistě načerpal nové zkušenosti, které posléze mohl zúročit při vedení vody do města a předat je také svému synovi, který se při vypomáhání svému otci vyučil řemeslu do té míry, aby mohl po smrti svého otce vykonávat stejně zručně funkci městského vodáka. Kdy přesně započala stavba vodárny, není z kusých pramenů jisté.²⁵⁶ Snad probíhala souběžně s výstavbou Jordánu, protože i v jiných městech bylo zvykem dávat příkaz ke zbudování vodovodů souběžně s úpravou vodních pramenů, toků či se zakládáním rybníků na pitnou vodu odkud se voda měla přivádět. Písemná zmínka o pobytu mistra Jana v Soběslavi někdy mezi 17. prosincem 1502 a 14. lednem

---

²⁵² Miloš Drda, *Archeologický výzkum Tábora 1974-1977*, Tábor (Tábor 11/1), 1978, s. 34; Týž, *Archeologický výzkum Tábora*, HT 2, 1979, s. 67-68; Miloš Drda – Helena Mazurkiewiczová, *Archeologický výzkum čp. 161 v Táboře*, AR 34, 1982, s. 46-49.

²⁵³ R. Cikhart, *Čistota*, s. 33; M. Kolář, *Obrázky*, s. 227-235; R. Tecl, *Nové datum*, s. 197-198; Týž, *Fakta*, s. 3. Tábořský radní Wolfgang Pistorius při zápisu o vypuštění a výlovu rybníku Jordánu roku 1610 napsal na zadní desku radního manuálu poznámku: „a založen na potoku Tismenici léta 1492“.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 3.

²⁵⁵ Označován v pramenech jako „rernmeister generalis“, „rurmajstr“, „vodyvudoce“. R. Tecl, *Nové datum*, s. 197.

²⁵⁶ L. Votruba – M. Krejča – M. Procházka – J. Jelínek, *Vodárenská nádrž*, s. 7-36; R. Tecl, *Fakta*, s. 3.

1503 jasně ukázala, že v tu dobu již vodovod na Tábor fungoval.²⁵⁷ Vodárna proto musela být uvedena do provozu mezi léty 1492 a 1502.²⁵⁸ Zápis v tábořské městské knize z 12. července 1517 odkazuje na starší záznam v jiné pamětní knize, která se bohužel nedochovala.²⁵⁹ Ta měla obsahovat zápis, za to že „vody do města na horu dovedl“, získal mistr Jan, jeho manželka Magdaléna a syn Jindřich „na tři životy“ právo brát za vodu z každého varu piva 1 groš.²⁶⁰ Všichni tři toho dne prodali citovaný užitek za 60 kop grošů míšeňských Matouši Záchodskému a zřejmě se stali velice uznávanými měšťany.

Městský vodák se nadále nepohyboval pouze kolem tábořské vodárny a vodovodu, ale jezdil i do dalších měst, kde rozdělával užitečné rady a pomáhal s výstavbou vodohospodářských zařízení. V Soběslavi mu dali za výpomoc při cestách do Lhoty stravu v hodnotě 8 grošů a 3 denárů. V česky psaném listu tábořského vodáka z 13. dubna 1509 adresovaném purkmistru a radě města Kouřimi, se mistr Jan zeptal, kdy má objednané dílo dodat a oznámil také ceny za použité suroviny a práci. V roce 1511 dokončoval vodárnu v severočeském Žatci.²⁶¹ Kolem roku 1517 pak o Janovi zprávy mizí. Jeho syn označovaný jako voduvedce odešel z jižních Čech do Prahy, kde si 7. října roku 1524 zakoupil mlýn v Nuslích a jako Jindřich rounník získal právo měšťana pražského.²⁶²

S cestami vodáků do jiných měst se šířily technologie výroby kovových rour a zkušenosti jak využívat vodní pumpy k vyhánění vody do kopce. Patrně vzdálenost města Tábora od zámku Hluboká nad Vltavou byla jednou z příčin, proč se o pár let později obrátil luteránský šlechtic Ondřej Ungnád ze Suneku pro radu a pomoc právě do královského města nad řekou Lužnicí. Své první zkušenosti s vedením vody zřejmě získal, když poskytoval finanční výdaje na podporu těžby stříbra v rudolfovském revíru,

---

²⁵⁷ „Item za mistra za stravu VIII gr. III d., jako vodu vede na Thabor, kdy s námi jezdil do Lhothy.“

R. Tecl, *Nové datum*, s. 197-198

²⁵⁸ Tamtéž, s. 197-198.

²⁵⁹ Týž, *Fakta*, s. 3.

²⁶⁰ V použité citaci „na horu“ myšleno na Hradiště hory Tábor

²⁶¹ R. Tecl, *Fakta*, s. 3.

²⁶² Tamtéž, s. 3.

kde získala jedna z horních osad název Ungnádovské hory.²⁶³ Představa, že také jeho sídlo bude obdařeno vodovodem, který přivede na ostrožnu vodu z řeky Vltavy, byla lákavá. Proto během probíhajících přestaveb středověkého hradu na renesanční zámek byl na výrobu vodní pumpy a vodovodů pozván další z řady tábořských mistrů Hons. Ten byl jistě zkušeným a specializovaným řemeslníkem, který dobře znal principy, podle kterých již řadu let fungovaly pumpy v jeho domácí tábořské vodárně. Jelikož však žádal od Ondřeje Ungnáda ze Suneku neúnosný roční plat 300 kop, byla s ním rychle ukončena veškerá jednání. Tábořský mistr záměrně utajoval své znalosti čerpání vody pumpami a toužil je vydat pouze za tučnou finanční odměnu, proto zájem o vodárnu ze strany vrchnosti ustoupil prozatím do pozadí. Až po smrti tábořského mistra se znovu probudily myšlenky na výrobu pump a vodárny.²⁶⁴

Znalosti a postupy tradičně předávané v rodinách z generace na generaci se staly zřejmě určující i pro řemeslo vodáků a specializovaných výrobců pump. O spolupráci byl, proto požádán mladík, jehož otec dovedl vodu do Tábora. Vzpomínka na úctyhodný počín, kterým byla výstavba tábořské vodárny, se šířila po celých Čechách, a proto na Hluboké jevíli velký zájem o službu tábořského specialisty. Probíhala jednání a byla mu slíbena nemalá finanční odměna, 20 kop grošů míšeňských mzdy jako roční plat. Jeho práce byla v očích současníků považována za umění vyžadující velkou odbornost, proto mu byl přislíben i náležitý oděv a po celý rok měl mít k dispozici koně i s obrokem, což mladíka povýšilo v hierarchicky smýšlející společnosti do role vrchností protěžovaného služebníka. Aby nemusel na vlastní náklady pořizovat suroviny k výrobě pump, byly mu přidány hřebíky a železo.

Mladík práci přijal a hned se rozhodl vést vodu na zámek v dřevěných trubkách, které se obvykle využívaly při výstavbě rybníků i napájení sídel převážně v rovinných krajích. Pod Hlubokou se mu však všechny dřevěné trubky roztrhaly. Pokusil se proto zpevnit vodovod železnými objímkami, což však ani tentokrát nepomohlo. Během prací tesaře na výrobě vodního kola a domu určeného pro vodárnu probíhalo lití dalšího vodovodu ze železa a olova. Konečně až kovové roury odolaly a neroztrhaly se

---

²⁶³ Později zvané jako Adamov, dále srov. Karel Pletzer, *Návrh z roku 1584 na zásobování rudolfovských dolů vodou od Nových Hradů*, Výběr 28, 1991, s. 27-32.

²⁶⁴ „Potřebná věc na zámek v čas pokoje i vojny vodu opatřiti, jest pumpa udělána byla, od kteréj mistr Hons z Tábora vodu vede. Míti od toho chtěl 300 kop platu ročního. I proto jsem s ním více nejednal pro velké jeho žádání.“ Srov. F. J. Čapek, *Vodárna*, s. 76.

pod tlakem vody, kterou hnaly nové píсты poháněné vodním kolem. Tesař, mistr rourník i jeho dělníci dostali za svou povedenou práci stravu; vyplaceno bylo za celou stavbu celkem 428 kop 12 grošů míšeňských.

Po dokončení vodovodu však práce neustaly. Mistr vodák po úspěšném spuštění vodovodu požádal Ondřeje Ungnáda ze Suneku, aby mu za odměnu z dobré vůle dovolil pokračovat v práci na vodovodu, který by ještě zdokonalil. Na další práce bylo pořízeno železo, olovo a mosaz, zapláceno bylo za práci kováře, koní i vodáka a celkem se vydalo 951 kop grošů českých.²⁶⁵ Projev „dobrého přátelství“ ze strany šlechtice vůči vodákovi se však rozvíjel i nadále a nezůstal pouze u projevení náklonnosti při zajištění jeho práce.²⁶⁶ Navíc obdržel nabídku, zda se chce stát dědičným královským poddaným, který bude mít přislíbenou pomoc při „dobrém ženění“ na hlubockém panství, což se také stalo.²⁶⁷ Z historickoantropologického úhlu pohledu tak došlo hned k několika

---

²⁶⁵ „Potom, po smrti tohoto mistra, dožádán jest mládenec, kterého otec vodu na Tábor před mnoha léty dovedl. S tím pilně o tom jednáno, jestliže by k tomu učiniti mohl, aby přijal na celý rok službu na Hluboké a takové umění aby pilně a gruntovně udělal, a to na takový způsob, že by šaty chodící dostal a k tomu 20 kop do roka mzdy, jemu se do roka kůň choval, vobrok dal, hřebík, železo. Když to týž mládenec vzal a vodu po dřevěných troubách na zámek vésti chtěl, tak nemohl, neb se mu každá dřevěná trouba roztrhla a pokazila. Potom po druhé udělal nové trouby a je množstvím železa obložil, avšak ani toto dovésti nemohl. Naposledy musely být trouby z železa a volova zdělány a přišlo jest toho nákladu prvnějšího díla i se službou mistrovi a k tomu strava i také dělníkům, kteříž při tom na těch troubách dělali, i tesaři, který velký kolo, jenž vodu žene, i dům, v kterémž písty stojí, dělali, celkem 428 kop 12 gr. čes. Jak jest ta voda dovedena a dokonána svým dílem byla, mistr vodák byl toho žádostiv, aby jemu z dobré vůle za jeho traud a práci se učinilo, že by větší pilnost a práci k tomu přiložiti chtěl, aby ta voda s menším nákladem před se nahoru jíti mohla. Jest s ním jednáno, bude-li chtíti dědičný poddaný. JMti krále na panství hlubockém býti, že mu radu a pomoc učiniti chceme a někde k jeho dobrému ženění na panství dopomoci chceme, což se s pomocí naší také stalo, že se voženil a poddaný toho panství jest. Na práci další byl náklad na železo 271 kop, volova 116 kop, mosaz 32 kop, kováři služby 100 kop, koně a služba vodákovi 432 kop, celkem 951 kop gr. čes.“ Tamtéž, s. 76.

²⁶⁶ Václav Bůžek, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229-264; Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 38-44.

²⁶⁷ Václav Bůžek - Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, s. 21; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 316-330; Josef Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), HD 23, 2000, s. 49-82.

změně jeho sociálního postavení.²⁶⁸ Svým souhlasem se vodák zařadil do nové konfigurace sociálních vztahů a začlenil se mezi poddané nového panství. Svatba mu navíc umožnila zapustit hlubší kořeny do systému panství, kde se nadále měla odehrávat jeho další existence.

Po jeho smrti se na opravách vodovodu podíleli většinou zámečníci a kováři usazení přímo v okolí hradu. Později opravy vodovodu prováděli puškaři z nedalekých Českých Budějovic. Blíže nejmenovaný budějovický puškař neboli „ručníkář“ řezal poklopy za 5 grošů, lil železné trubky a řezal závitky na šroubech, za které dostával od kusu 8 grošů míšeňských.²⁶⁹ Šrouby nebo také čepy pak mohla obsluha vodovodu utahovat podle aktuální potřeby a využít jich jako ventilů, zvláště když se vodovod opravoval a vodu bylo nutné vypnout nebo vypustit, aby se mohly trubky vyčistit či nahradit novými. Další puškař Valentin Arnold pak v roce 1610 měl opravit a udržovat „Wasserkunst“. Měl zajistit nové mosazné válce z bronzu a vodárnu upravit tak, aby byla zajištěna hradní studně nejméně třikrát do roka plně vodou. Arnold měl každoročně dostat za práci 6 kop hotových peněz, 12 strychů žita a po jednom strychu pšenice, ječmene a hrachu.²⁷⁰

Dne 14. března 1562 vešla v platnost smlouva mezi králem Ferdinandem I. a Jáchymem z Hradce, podle níž bylo celé panství Hluboká prodáno za 115000 tolarů dědičně pánům z Hradce. V obsáhlém inventáři si své místo našla i vodárna. Nový majitel okamžitě zavedl důkladnou administrativu a s ní dokonalé účetnictví. Náklady na vodárnu byly vedeny každoročně v tzv. důchodových rejstřících, uzavíraných vždy dvakrát do roka, které se zachovaly téměř kompletní pro údobí let 1564-1598.²⁷¹

V roce 1564 bylo koupeno od budějovického kupce Baltasara Planka olovo k vodárně.²⁷² Roční plat vodáka Jakuba Plzáka k roku 1574 činil 4 kopy grošů

---

²⁶⁸ Arnold van Gennep, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997, s. 27,35, 123-124.

²⁶⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III c – 14, karton 67.

²⁷⁰ Smlouva z 24. 4. 1610 byla uzavřena mezi Janem Jetřichem Malovcem a Václavem Malovcem, dědici po zemřelém otci Bohuslavu Malovci, a českobudějovickým zvonařem a puškařem Valentinem Arnoldem. Byla vyhotovena v německém jazyce a pojištěna jistotou 50 kop míšeňských grošů proti neplnění povinností z obou stran. J. F. Čapek, *Vodárna*, s. 79.

²⁷¹ Tamtéž, s. 78; k hospodaření pánů z Hradce v druhé polovině 16. století Václav Ledvinka, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596)*, Praha 1985.

²⁷² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III c - 24, karton 81.

míšeňských včetně naturálií.²⁷³ Ten toho roku opravoval stavidlo a vodní kolo. V létě 1578 zhotovil tamní tesaři novou lososnici.²⁷⁴ Nový vodák Mikuláš Pavliš nastoupil roku 1580. Mezi ním a hlubockým hejtmanem byla sjednána písemná smlouva, datovaná 24. 4. 1586, která stanovila roční plat 6 kop grošů a k tomu naturálie. Pavliš se zavázal, že vodárnu bude „*věrně a spravedlivě spravovati a vodu, co nejvýš může vyjíti, bez všelijakých vejmluv na zámek hnáti.*“ Kromě toho měl za povinnost veškeré ulovené lososy a říční ryby odvádět vrchnosti.²⁷⁵

V roce 1582 se prohnala vltavským údolím první z řady velkých povodní konce 16. století a vodárna musela projít od základu rekonstrukcí, kterou provedl tesař Buriánek. Obdržel i se svými tovaryši za práci 20 kop grošů míšeňských. Za opravu čtyř vodárenských stavidel dostal vodák Pavliš po 24 groších a za stažení trubek ocelovými manžetami včetně oprav slupi 4,5 kopy grošů míšeňských.²⁷⁶ Opravená vodárenská stavidla zřejmě regulovala přísun spodní vody skrze vantroky k velkému vodnímu kolu, které nadále pohánělo bronzovou pumpu vybavenou trojicí velkých pístů až do další povodně.²⁷⁷

V roce 1598 začalo hodně a vytrvale bouřit a pršet, načež se zvedla voda v rybních a rozvodnila se Vltava. Již v Českém Krumlově napáchala obrovské škody a rožmberský kronikář Václav Březan poznamenal, že nebylo dosud pamětníka, který by tak velkou vodu pamatoval.²⁷⁸ O pár dní později se přičítala i pod Hlubokou, kde se spolu s vodárnou svezl do divoké vody most, mlýn a rozdrnceny byly oba jezy. Podle zvláštního účetního rejstříku byl osloven k práci budějovický koželuh, aby vydělal kůže na měchy k pístům, Petrovi Kristeindlovi z Budějovic byly vyplaceny 2 kopy grošů za 20 liber olova na korbělíky, tesaři z Munic Bártovi za postavení nové budovy

---

²⁷³ Stejným platem 4 kopy grošů byli honorováni vodáci v Prachaticích i v Táboře.

²⁷⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III c – 14, karton 63.

²⁷⁵ Tamtéž, sign. III c – 8, karton 58, řezaná cedule z 24. 4. 1586.

²⁷⁶ Tamtéž, sign. III c – 14, karton 65.

²⁷⁷ Vantroky si lze představit jako koryto ze dřeva určené k pohánění vodního kola horním proudem vody.

²⁷⁸ „13. Augusti, ve čtvrtek po sv. Vavřinci, povětrí přišlo v noci s velikým blýskáním a div té noci na nebi z zámku Krumlova naproti Domorajcům vidín; 17., v pondělí po Nanebevzetí Panny Marie u Krumlova z velikého pršení voda na rybníce pod zámkem veliká byla, mnoho poškodivší; 18. Augusti řeka na Vltavě tudíž rozvodnila se, též náramně veliké škody z dělala při městě a není pamětníka, aby ji tak velikou pamatoval, že u mostův městských sluzejí dosahovala.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan. Životy*, s. 541-542.

vodárny včetně šindelové střechy 19 kop a témuž za udělení vantroků pod koly při vodárně 1 kopa 5 grošů míšeňských.²⁷⁹ Pro těsnění byly určeny téměř pravidelné roční nákupy olova, k oblíbenému, avšak ne tak účinnému těsnění se řadily i kůže poskytované od koželuhů.²⁸⁰ Do třetice neodolala dřevěná vodárna pokrytá šindelem povodni v roce 1595.²⁸¹ Tentýž tesař Buriánek, který ji od základu vybudoval již v roce 1582, si svou práci zopakoval a dostal 39 kop grošů míšeňských, tesař Bařkaza vybudoval nový splav za 5 kop grošů míšeňských.

V roce 1588 opravovali budějovičtí loďaři rozsáhlý vodárenský jez, kde tloukli 49 dnů jedlové piloty. Součástí vodárny byla také lososnice, kterou v roce 1590 tesař Dobiáš úplně opravil za 20 kop grošů a vodák Pavliš na ni pověsil několik desítek vrší, aby dopřál panskému jídelníčku pravidelný přísun ryb a raků.²⁸²

Vodárna byla považována až do svého zániku v roce 1619 ve víru třicetileté války již jen díky své vysoké pořizovací ceně a technickým nárokům na její výstavbu za klenot renesančního vodohospodářství.²⁸³ Dokázala vyplnit studnu uvnitř komplexu zámeckých budov, která se honosila 36 metrovou hloubkou. Na svou dobu

---

²⁷⁹ Tamtéž, sign. III c – 4/a, karton 57, rejstřík z 16. 10. 1598 a dále důchodní rejstříky 1597/1598, karton 68.

²⁸⁰ Tamtéž, sign. III c – 14, karton 65.

²⁸¹ Zřejmě voda odnesla i některé z věcí, které byly zapsány do nejstaršího inventáře v roce 1593, který uvádí výbavu vodárny. Omezuje se však pouze na výčet předmětů nějaké odhadem vyčíslitelné hodnoty, tudíž byly vyjmenovány povětšinou kovové předměty a do výčtu byla doplněna truhla: „1 štok olověný, 3 mosazné hrnce /zřejmě válce na stroje/, 3 plechy železný, 3 pěchy železný na pístech, 9 hřidelíkův v loukotích, 3 krály železný, 2 čepy na hřidelích, 4 obruce v kolenech, 1 klika železná a k ní šašlík, lokovaná truhla, 1 hřeb železný velký, 1 hrnec mřeny veliký, koryto okovaný a 3 zámky na vratech.“ Tamtéž, sign. III c – 6, karton 58, inventář 1593 a 1594.

²⁸² Blíže ke stravě na panských sídlech v raném novověku, např. J. Hrdlička, *Hodovní stůl*.

²⁸³ „Také jest voda z řeky Vltavy na zámek přivedena, a to zkrze trůby, kteréž jsou z volova a mědi udělaný. Trouby, zkrze něž voda jde, jsou z železa a volova. Ačkoliv takový vodní stroj z příčiny drahoty těch tří kovův mnoho jest stál, pro takový vodní stroj při takovém královském zámku za jeden obzvláštní klínat stojí. A tak tou vodou jest hlubokost té studnice na zámku vyplněna, z hloubi 15 láter vodu drží. Také není povědomo, aby ve všem Království českém voda tak vysoko vedena byla, a jest již tak vysoko vyhnána, že v královském pokoji může se jí potřebovati a odtud spadá dolů k rozličnejm potřebám zámku. Ale poněvadž ty jisté trouby v čas válečný od nepřítel viděny býti mohou, jest v tom předním příkopě cisterna v pouhé skále vytesána, a to proto, aby v čas potřeby několik tisíc osob k potřebě mít jí mohlo.“ F. J. Čapek, *Vodárna*, s. 76.

neuvěřitelným úkazem byla výška, do jaké dokázala vytáhnout říční vodu, a to bezmála 120 metrů. Své vyústění si našel vodovod také v královských pokojích a kuchyni. To, že si Hluboká zachovávala tvář středověkého opevněného sídla i nadále dokládá fakt, že cisterna vytesaná do skalního podloží v předním příkopě nebyla zasypána, a naopak byla ponechána funkční pro případ válečného ohrožení a přetětí vodovodu, což byl běžně užívaný tah útočících vojsk. Mohla se stát také krizovým řešením, kdy vodovod dočasně selhal a musel být opraven.

Hlubocká vodárna si nakonec vysloužila pochvalu, protože sloužila k znamenitému pohodlí a okrase. Stejně jako vodárna v Táboře se zařadila mezi zařízení renesanční doby, která symbolizovala technologický pokrok, zájem o rozvíjení hospodářství a především cestu k naplnění základních lidských životních hodnot a potřeb, které vyplývaly z projevů touhy renesančního člověka po pohodlnějším a harmonickém životě ve svém sídle, do nějž voda vlévala novou energii.²⁸⁴ Provedení vodáren samozřejmě záviselo na zámožnosti a kulturní vyspělosti stavebníka, bezpochyby se však nešetřilo na výdajích poskytnutých na výstavbu a provoz vodních děl, protože pouze na nich bylo závislé, zda bude možné nadále obývat skalní ostrožny či nikoliv. Finanční hodnota takových věcí proto ustupovala do pozadí a do popředí se dostával zájem o zajištění samotného života zámeků a měst. Vedení vody se neomezilo pouze na rovinaté území, ale konečně bylo směřováno i do kopce. Také příklad města Tábora potvrzuje domněnku, že královská města byla vodovodem obdařena již na počátku 16. století a držela si značný náskok v přivádění vody před poddanskými městy. Naopak na Hlubokou byla voda vedena až po polovině 16. století, což značí zvýšený zájem vrchnosti o pohodlí a zároveň přijímání nových renesančních životních hodnot. Stalo se nutností šlechtické sídlo obklopit vodou a zajistit jeho bezchybný chod. Vodárna se stala budovou, která se nadále měla prezentovat jako vrchol moderních vodohospodářských technologií a zároveň jako vysoce reprezentativní celek, který tvoří neoddělitelnou součást zámeckého komplexu.

---

²⁸⁴ Urbář panství z roku 1592 uvádí: „Že vodárna na řece Vltavě jest, z ní trúbami voda do studnice na zámku, do kuchyně i do pokojův se žene, kteráž k znamenitému pohodlí a vokrase jest, na kterouž veliký náklad učiněn jest“. Tamtéž, s. 79.

VI. Kašny, vodotrysky a vodní díla na konci jihočeských vodovodů

Vznik i růst vesnických i městských komunit, ale i samot, dvorů, poustevn či panských sídel byl vždy vázán na zdroj vody, jimiž byly vodní toky, tůňe, jezera, prameny a později i uměle vybudované rybníky či vodní stoky.²⁸⁵ Dovést vodu z divoké krajiny do civilizovaného prostoru města či zámku souviselo během 16. století jednoznačně s renesanční proměnou podoby lidských sídel.²⁸⁶ Rostoucí počet obyvatel vtěsnaných na úzké gotické parcely si žádal zvyšovat počet nových zdrojů vody, protože hledat spodní vodu a kopat studně již nebylo kde. Před představiteli měst a podnikavou šlechtou vyvstala neodkladná nutnost přivádět čistou vodu ze vzdálených pramenitých zdrojů dřevěnou, kamennou nebo keramickou vodovodní sítí. Později se přistoupilo i k čerpání vody skrze vodárenské věže. Vodní pumpy rozváděly vodu do potrubí, které se větвило po ploše městských aglomerací i zámků.

Změna životního stylu a hodnot se v průběhu času projevila natolik, že bylo nutné vodovody ústící uprostřed veřejných prostranství zakončit odpovídající stavbou, která by prolínala funkci zásobovací a okrasnou. Zatímco ve středověku vodu odebírali pouze z jednoduchých dřevěných kašen složených ze stojanu a kádě, zdroje významu renesančních kašen lze nacházet především ve faktorech ekonomických a reprezentativních.²⁸⁷ Dostatek vody byl nutností pro dodržování pitného režimu, chod řemesel a pro zabezpečení ochrany lidských sídel proti požárům, což byly základní jistoty, které přispívaly k efektivnímu a poklidnému soužití. Kašny se proto staly architektonickými skvosty, které budou napříště nositeli symbolických významů, které raně novověká společnost přiřazovala vodě a následně i vodohospodářským zařízením. Staly se reprezentativním zakončením vodovodů a zároveň obrazem nových individuálních potřeb, které si žádala architektonická díla ve středu veškerého dění, jež by byla nositelem společných tradičních uměleckých hodnot i obsahového poselství.²⁸⁸ Dokonale provedené, elegantní a zcela přesvědčivé symbolické motivy v celkovém rozvržení i ve výzdobě kašen rozehrávaly velké divadlo hrající

---

²⁸⁵ L. Skružný, *Zdroje*, s. 631-644.

²⁸⁶ J. Petráň a kol., *Dějiny II/1*, s. 185-358.

²⁸⁷ J. Krčálová, *Kašny*, s. 530-538.

²⁸⁸ T. Knoz, *Šlechtická paměť*, s. 23.

si s řemeslnickou zručností i s proudící vodou. Kašna byla médiem, které za pomoci vizuality a zvukových efektů dávalo jasně najevo řád a smýšlení jejího stavitele, ať už jím byl šlechtic či městská rada zastupující celou městskou obec. Kašny v jižních Čechách se ve formě svého provedení i ve funkci řadily k zaalpské renesanci, což reflektovalo složitější potřeby, které již nedokázaly uspokojit starší středověká zařízení využívaná v prostoru střední Evropy.²⁸⁹

K vodě, která byla považována za hlavní ze čtyř živlů a životodárnou tekutinu tryskající z přírody, si pěstovala renesanční společnost značnou úctu. Kult vody vyrůstal z uvědomování si provázanosti člověka a přírody, kde voda představuje základní zdroj energie. Pozdně středověké zelené pokoje na hradech v Žirovnici, na Blatné a v Jindřichově Hradci, které připomínaly šlechtě přírodu uvnitř nejintimnějšího prostoru, jakým domov mohl být, vyšly z módy.²⁹⁰ Vedle měšťanských domů vyrůstaly oplocené pozemky, v nichž rostly květiny různých barev a vůní. Do domácností se dostávaly květiny v květináčích, které lidé udržovali při životu pravidelným zaléváním.²⁹¹ Hledání nového rozlehlého a impozantního civilizovaného prostoru určeného k prokázání nadvlády člověka nad přírodou vyvrcholilo během 16. století v budování renesančních zahrad.²⁹² Zvláště v zámeckých zahradách se projevila kreativita renesančních stavitelů a technologické dovednosti konstruktérů, do kterých se šlechta nebála investovat obrovské finanční částky. Renesanční zahrady vznikaly na poměrně malých prostranstvích uvnitř pevnostních zdí; někdy byla tato plocha natolik malá, že zahrada musela být situována mimo vlastní areál zámku, a vytvořila tak nezávislou součást. Prováděla se úprava povrchu. Investovalo se do výstavby rybníčků a nejrůznějších vodních děl, jako byly nové kašny, vodotrysky a další technologické vymoženosti. Voda zavedená do zahrad dokázala rozproudit život

---

²⁸⁹ Intenzivní styky s okolními zeměmi navíc obohacovala italská imigrace do Čech zvláště v 70. a 80 letech 16. století, srov. Karel Šmrha, *Vlastní stavitelé v nejjihnější části Čech v době renesanční*, Praha 1938.

²⁹⁰ J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pešina – J. Petráň, *Pozdně gotické umění*, s. 281, 293-295.

²⁹¹ O tom svědčí nejen písemné prameny, ale také archeologické nálezy renesanční keramiky, kde květináče tvoří samostatnou typologickou skupinu velice podobnou hrncům. Srov. Jiří Pajer, *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici*, Strážnice 1982, s. 73-74; tyto tvary lze bez problémů předpokládat také na jihu Čech.

²⁹² Josef Macek, *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*, ČČH 95, 1997, s. 293-295.

i v renesanční a manýristické kamenné architektuře vyrůstající mezi záhony, voliérami a altány, kam si chodila šlechta odpočinout, oprostít se od stresu.

Sama dispozice renesančních zámků s uzavřeným nádvořím nepočítala se vzájemným prolnutím stavby s přírodou. Poslední Rožmberkové však své zámky s oblibou doplňovali o nové renesanční prvky, proto se brzy těšili z obory u Netolic a ze zahrad v Českém Krumlově a na Kratochvíli.²⁹³ Voda v prostoru letohrádku italského stříhu byla všudypřítomná (obr. 1). Dostatečné množství sem přiváděla vodní stoka Krčínka, která zásobovala také síť rybníků v okolí. V těsné blízkosti letohrádku se rozprostírala hladina rybníka. Zdi vily omýval a zrcadlil vodní příkop. Sama vila byla postavena na petrifikovaných dubových pilotech, které se skrývaly pod jeho hladinou. Již takto obdivuhodné vodní dílo vybudované Vilémem z Rožmberka bylo navíc doplněno v roce 1586, kdy se začalo s výstavbou zvláštních vodních hydraulických strojů a obrazů, skrze které tekla a stříkala voda. Není vyloučeno, že vysoký nástavec brány sloužil jako jakási vodní věž. Rožmberský kronikář Václav Březan však kritizoval nákladnost, nestálost a nefunkčnost tohoto díla. Podle něj se celá objednávka uskutečnila jen z toho důvodu, aby cizinci vyloudili z Viléma z Rožmberka peníze.²⁹⁴

Naopak úspěšným podnikem bylo zkrášlování zámecké zahrady v Telči, která umocnila působivost renesančního zámeckého komplexu postaveného na samé hranici jižní Čech a Moravy (obr. 2). Do zahrady byl z popudu Adama II. z Hradce v roce 1591 umístěn vodotrysk ve tvaru kvadrilobu s reliéfem boha Neptuna ujíždějícího na zlatém voze taženém čtyřspřežím a volnými plastikami, bohužel neznámého námětu.²⁹⁵ Římský vládce moří byl odkazem k dávným antickým zahradám, které znalo české prostředí zprostředkovaně díky četbě řeckých a římských literátů či skrze četbu cestopisů,

---

²⁹³ J. Krčálová, *Kašny*, s. 530-538. O rožmberských zahradách a oborách Jiří Kubeš, *Kuchyně a zásobování rožmberských sídel (Příspěvek ke komunikaci ve společnosti aristokratického dvora Petra Voka z Rožmberka v jeho vedlejších, dočasných a příležitostných rezidencích v letech 1592-1602)*, České Budějovice 1998, diplomová práce PF JU; Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 256, 257, 294.

²⁹⁴ „*Kratochvíl v oboře netolické s vodními maňasy. Toho roku na Kratochvíli v oboře netolické divní vodní strojové a obrazové, skrze něž voda tekla, postaveni. Mnoho na to nákladu šlo, a nic stálého nebylo. Tudy jen cizozemci peníze vyšidili.*“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 335.

²⁹⁵ Václav Richter, *Telč. Státní zámek, město a památky v okolí*, Praha 1958, s. 19, J. Novák, *Soupis památek*, s. 82; ke znázornění Neptuna v renesančním výtvarném umění blíže James Hall, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 298-299.

cestovních deníků a nakonec také díky osobním návštěvám Apeninského poloostrova, na němž zprostředkovaně stále přežívala dávná tradice a sláva antického Říma.²⁹⁶ Čistá kamenická práce v první ze zámeckých zahrad v Telči pevně provázala nadšení z divotvorných schopností římského boha moří se zvláštností vody, která pod velkým tlakem tryská do výšky a dálky. O sedm let později byla ve druhé zelené zahradě vydlážděna kašna, kterou vystavěl italský stavitel Batista Vlach.²⁹⁷

Další renesanční zahradou byl vybaven zámek v Jindřichově Hradci, který prodělal v posledních desetiletích 16. století velké stavební změny. Za nejdůležitější lze považovat úpravy kolem horního nádvoří, na které doléhal gotický hrad. V rámci stavebního ruchu vyrostly nové renesanční paláce propojené arkádami.²⁹⁸ Prostor za velkými arkádami byl uzavřen rondelem s vysokou kupolí, z něhož vycházela přízemní arkádová chodba spojující rondel s Adamovým palácem. Honosnou renesanční architekturu doplnily nejdůmyslnější výtvarné vedení vody konce 16. století. V zámecké zahradě byla základní osnova kvadrilou vodotrysku rozvedena do tvaru pětিলisté hradecké růže (obr. 3).²⁹⁹ Symbol růže upozornil na mecenát stavebníka a jeho velký zájem o sebe prezentaci na kousku podmaněné přírody uvnitř rozsáhlého zámeckého komplexu.³⁰⁰ Do vodotrysku se přiváděla voda panským vodovodem z Otínských rybníčků. V roce 1584 došlo podle důchodních účtů k nákupu smůly a hrnce k polívání wasserkunstu, aby bylo možné utěsnit veškeré mezery,

---

²⁹⁶ Srov. J. Pánek, *Výprava české šlechty*.

²⁹⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA páni z Hradce, Důchodní účty panství Telč z let 1590-1600, sign III k - 12, karton 124 a 125. „*Toho dne dáno témuž vlahu od dláždění kašny v zahradě zelený, za 3 dni po 10 grošů., a to ve výši za 3 dni 8 g.*“

²⁹⁸ V roce 1581 zahájil italský architekt Baltazar Maggi z Arogna stavbu Nového stavení. Kameník Antonio Melano se od roku 1586 podílel na výstavbě Velkých arkád při novém paláci a rok poté začal Giovanni Maria Faconi stavět vedle arkád další trakt s velkým sálem. Antonio Cometa v roce 1590 předložil plány pro výstavbu malých arkád, které by uzavřely celou kompozici staveb obepínající horní nádvoří a zároveň spojily starý Jindřichův hrad s novým palácem. V polovině 90. let dostala novou podobu i nejstarší část sídla, která byla opatřena nástavbou a fasádou doplněnou o renesanční rustiku. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Jižní Čechy*, Praha 1986, s. 94.

²⁹⁹ F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, s. 373-374.

³⁰⁰ Růže samotná byla typickou květinou klášterních zahrad a svou symbolikou se vztahovala k Mariánskému kultu a k morálce. Vázanost krásy růží na mučedníky v křesťanské literatuře, proto nebyla náhodná. Krásná květina pak vnikala do erbovních znamení měšťanů i rytířstva. Srov. J. Macek, *Vnímání*, s. 297-298.

z nichž by případně mohla voda utíkat, a Oldřich Beckner z Krumlova posléze doplnil vodotrysk o čtyři ozdobné koule, čímž byl celý renesanční podnik ukončen.³⁰¹

Zatímco vodotrysky se řadily svým umístěním i uměleckým provedením k architektonickým ozdobám reprezentativních prostor zámeckých areálů, bylo zapotřebí sídlům dopřát i rezervoáry vody méně honosné, avšak mnohem vydatnější. Ještě před rokem 1583 se mezi levnější přestavby zámku pánů z Hradce zařadila jednoduchá a nezdobená malá kašna před zámeckým pivovarem. K ní začaly chodit sudomylky vypláchnout či umýt špinavé pivní nádoby a přicházeli sem i čeledíni, kteří se starali o napájení ustájených koní i jiného dobytka, nebo holota, jež se starala o čistotu panských psů.³⁰²

K výstavbě mnohem honosnější a reprezentativnější kašny se přistoupilo před pekárnou na druhém zámeckém nádvoří, které se navíc nacházelo topograficky i v sociálně hierarchizovaném prostoru o něco výše než zámecký pivovar a ostatní hospodářské budovy zajišťující chod panského sídla. Kašna se stala rezervoárem vody i jejím rozvaděčem situovaným po levé straně před bránou do vlastního hradu. Odtud se voda vedla do zámeckých pokojů, kovářny, pivovaru a koníren.³⁰³ V roce 1584 byla kašna považována za starou, a proto její trvalý a bezchybný chod zajistil tesař Vávra, který na její celkovou přestavbu potřeboval dvanáct dní.³⁰⁴ O tři roky později obdržel vodák Václav za opravy velké kašny, odkud se vedla voda na pivovar, větel bílého piva a jednu kopu grošů míšeňských.³⁰⁵

Ze stejného roku 1597 pochází další důchodní účet, jenž uvádí obnosy vydané na stavbu třetí zámecké kašny i přiblížil skladbu řemeslníků, kteří se na její výstavbě podíleli, ať už zpracováním materiálů či stavěním její konstrukce. Žid Adam přinesl padesát kusů konopí na knoty a provazník Kohart jich s pomocí nití ušil na 78. Jakub Čuchna ze Stráže zajistil 6,5 kopy kroužků smůly a 6 kop sýry, které předal poslovi, který musel jít kvůli tomu natřikrát pěšky z Jindřichova Hradce do Stráže. Malé

---

³⁰¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*, s. 190.

³⁰² Tamtéž, s. 188.

³⁰³ Tamtéž, s. 188.

³⁰⁴ „R. 1584 v týdnu sv. Jakuba a Filipa dáno tesaři Vávrovi za 12 dní od přestavění kašny starý před pekárnou v zámku 48 grošů.“ Tamtéž, s. 188.

³⁰⁵ „Za opravy velké kašny odkud se voda vede na pivovar.“ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, VS Jindřichův Hradec, karton 932, fol. 1-158, VI-10 Studny a vodovody 1566-1938.

množství peněz se vydalo také za hrnce k rozpouštění nakoupené smůly. Kovář Lorenc navázil 120 kop železa a dovezl toto obrovské množství druhému kováři Ondrovi z Řečice, který ze suroviny ukoval nové skoby a navíc se pokusil staré kusy opravit. Nejdůležitější však byla stavba nové kašny, na které se opět podílel zámecký vodák Václav. Ten napojil kašnu na přívod vody a skobami s peřícími hřebíky zpevnil a smůlou utěsnil její ohlubeň tak, aby nepřišla ani kapka vody vniveč.³⁰⁶ Následovaly práce na přístřešku kašny. Jan Korab porazil na kašnu několik vzrostlých dubů, z nichž některé otesal, z jiných vyrobil krokve nebo latě. Mlynář Matel nařezal 22 fošen, ze kterých vytvořil velké množství šindelů. Ty nakonec přibil Jan Vodák s Václavem Buchtou při stavbě krovu a střechy nad kašnou asi dvěma tisíci šindelovými hřebíky. Celkový náklad 21 kop grošů a 6 denárů lze považovat za úctyhodné číslo, avšak ve srovnání s výstavbou studnice na třetím a zároveň nejdůležitějším zámeckém nádvoří zůstává náklad na kašnu pouhým zlomkem.³⁰⁷

V níže položeném poddanském městě Jindřichově Hradci se k výstavbě kašny přistoupilo zřejmě již v druhé půlce 15. století, protože v roce 1487 kupují ke dřevěné kašně krokve a koryto.³⁰⁸ Další písemné zmínky datované do let 1512 až 1514 se týkaly další rekonstrukce. Kašna nabyla podoby domku s věžičkou. V roce 1517 byla podle účetního zápisu doplněna erby, které namaloval malíř Václav.³⁰⁹ Mezi erby zřejmě nechyběla hradecká růže, která vyjadřovala příslušnost města k rodu Hradeckých. Erb namalovaný na kašnu uprostřed náměstí neplnil svou dřívější identifikační funkci, nýbrž se stal prostředkem osobní, rodinné i kolektivní reprezentace a vyjádřením příslušnosti obce k privilegovanému městskému stavu, který obdržel své výhody díky velkorysosti hradeckých velmožů.

Heraldická výzdoba doprovázela také výzdobu dalších kašen v jižních Čechách. Z padacího mostu Dolního hradu Rožmberku se nabízel výhled na meandrující řeku Vltavu, která se pod hradem vyhýbala skalní ostrožně. Na tomto místě si těsně před

---

³⁰⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*, s. 188.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 188; originální účet v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, VS Jindřichův Hradec, karton 932, fol. 1-158, VI-10 Studny a vodovody 1566-1938. Údaj se vztahuje k roku 1597.

³⁰⁸ Z. Winter, *Kulturní obraz*, s. 531.

³⁰⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*, s. 188.

padacím mostem do zámku musel každý příchozí povšimnout nové žulové kašny.³¹⁰ Čtyřboký podstavec vyzdobený v rozích tvářemi andělů, kteří se stáčeli ve volutách, nesl hlubokou mušlovou mísu.³¹¹ Do ní stékaly pramínky vody z menší polokruhové jímky visící v půlce středověké sloupku, na jehož vrchol byla na několik let zřejmě umístěna socha sv. Floriána. Světec pečoval o pravidelný přítok vody a zaručoval ochranu rodového sídla před ohněm. Význam místa si s postupem času vyžádal změnu, která umocnila reprezentaci pána domu a jeho rodu. Na vrchol kašny byla místo sv. Floriána umístěna soška samotného Petra Voka z Rožmberka (obr. 4). Velmož byl znázorněn jako rožmberský rytíř třímající v pravé ruce kopí a levou rukou se opírající o štít s erbem rožmberské pětিলisté růže. Vladař rožmberského domu se stylizoval do role ozbrojeného ochránce rodového sídla a zároveň se představil jako mecenáš a poskytovatel pitné vody, která jeho sídlu zaručovala plynulý chod a život bez strachu z případného požáru.

Vzkvétající výstavba renesančních kašen na lukrativních místech přímo vybízela stavebníky rozehrát symbolickou hru i ve městech, kde by mimo samotnou reprezentativnost naplňovala kašna také psychologické, výchovné a sociální funkce, které by mohly mít vliv na člověka pohybujícího se v jejich těsné blízkosti. Ne náhodou se právě na vrchol kašen umísťovaly sochy podtrhující svou dynamičností a realistickým uměleckým ztvárněním legitimaci městského práva a manifestaci jeho síly.³¹² Velké sochy na vrcholcích středových sloupků se stávaly nejvhodnějším médiem, samostatným vyobrazením či dokumentárním doprovodem jinak kodifikovaného práva v psané podobě, kterým se města řídila. Miniaturizace moci do soch jednak připoutala k sobě bezprostřední pozornost současníků, avšak potvrdila nepsanou formou normy i pro další generace. Oblíbené a úspěšné motivy se časem

---

³¹⁰ Architektonické detaily na kašně nevyklučují, že kašna je původní a lze ji zařadit mezi renesanční stavby 16. – 17. století. Nicméně je důležité uvést mínění Antonín Cechnera, který datoval dílo do 18. století, ale nspecifikoval, zda z tohoto období pochází pouze socha Petra Voka z Rožmberka či celá kašna, srov. Antonín, Cechner, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Kaplickém* 42, Praha 1921, s. 239, 262.

³¹¹ Jarmila Krčálová uvedla možnou inspirační vazbu kašny na Rožmberku na Orionovu kašnu v Messině z doby po polovině cinquecenta, srov. J. Krčálová, *Kašny*, s. 534.

³¹² František Hoffmann, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 258-259; J. Jireček (ed.), *Pavel Kristián Koldín z Koldína, Práva městská*; J. Jireček – H. Jireček (edd.), *Brikcí z Licka, Práva městská*.

stávaly stereotypem proklamovaným široké veřejnosti.³¹³ Každý z jednotlivých výjevů se honosil svými zvláštnostmi podmíněnými dobou, v níž vznikal, a prostorem, jemuž výstavbou kašny byla dána významná možnost ovlivňovat veřejné mínění. Socha Rolanda v Táboře nebo kardinální ctnosti Spravedlnosti v Prachaticích se staly přímými symboly právní moci, které měly prohlubovat individuální identitu a rozšiřovat smysl sociálních a kulturních vazeb ke kolektivu domácí městské obce. Každodenní vizuální kontakt se sochou upevňoval úctu k tradičním hodnotám, jimž nebylo radno se vzpouzet. Umístěním motivu, který znázorňoval jednu z antických ctností, mohla kašna v Prachaticích neustále zpřítomňovat nepsanou normu, která cílevědomě směřovala do problematiky základních sociálních kategorií cti a svědomí.³¹⁴

Po požáru města Tábora v roce 1559 se zřejmě ukázalo, jak nedostatečným zdrojem vody je vodovod napájějící město z rybníku Jordánu. To bylo příčinou uvažování nad dalšími projekty, které by situaci zvrátily ve prospěch městské obce. Navrhuto bylo zřídit další vodárnu, která by napájela město z řeky Lužnice pomocí olověných nebo železných rour. Pro nedostatek financí se od záměru upustilo.³¹⁵ Nedlouho po ohnivě pohromě došlo k výstavbě tábořské kašny v rozmezí let 1567 až 1568, na které se podílel Ondřej ze Sušice (obr. 5). Ten na její stavbu využil kvalitní kámen dovezený od Dobré Vody u Pelhřimova.³¹⁶ Za nejdůležitější výzdobný motiv kašny lze považovat zmíněnou sochu rytíře, jejíž inspirace zřejmě vyvstala v říšských městech, kde byl tradičně pěstován kult tzv. Rolandských sloupů.³¹⁷ Tento legendární hrdina Roland shlížel od sedmdesátých let 16. století i na tábořské náměstí, kde se konaly pravidelné trhy. Dohlížel na správnost a právní korektnost trhu a chování lidí při směně zboží. Stal se ochráncem samosprávy města a jeho hrdelního soudnictví. Jeho podoba nabývala na aktuálnosti především díky renesanční zbroji, kopí a pavéze se zvýrazněným znakem města Tábora. Postaven byl na středový sloupek zakončený

---

³¹³ K problematice jinakosti a stereotypu např. Luďa Klusáková, *Cestou do Cařihradu: Osmanská města v 16. století viděná křesťanskými očima*, Praha 2003, s. 89-90.

³¹⁴ Richard van Dülmen, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.

³¹⁵ R. Široký, *Pitná, užitková a odpadní voda*, s. 345-410.

³¹⁶ „Jan Mimoň byvši u vězení na zprávu kameníka, kterémuž formany odrazoval, dán jest na rukojmí pod 50 kop, aby to kamení na kašnu všecko odvozil a do města na Tábor připravil a o to se staral.“ K. Thir, *Staré domy*, s. 169.

³¹⁷ F. Hoffmann, *Středověké město*, s. 259.

v tradici antického iónského sloupu. Nad ryby zavěšené podél spodní části sloupu, jejichž ocasy se stáčely do volut, byla umístěna mísa se čtyřmi lidskými hlavami, které chrlily vodu do okrouhlé vodní nádrže.

Alegorická ztvárnění ctností a legendárních hrdinů na vrcholcích kašen doplňovaly v jiných městech sochy světců. Neutuchající obavy ze zkázonosných požárů vedly ke zvýšenému zájmu o světce, kteří by obci zajistili dostatek vody. Z kašny u Dolního hradu Rožmberku byla přemístěna socha sv. Floriána na kašnu na náměstí.³¹⁸ Sv. Florián byl uctíván jako ochránce před ohněm. Druhý případ ochránce před ohněm je znám z Telče. Dolní kašna v moravském městě vyrostla již za Zachariáše z Hradce a v roce 1611 nabyla konečně kamenné podoby. Na středovém sloupku byla v polovině 17. století nahrazena dřevěná socha sv. Markéty za kamennou.³¹⁹ Životní příběh svaté Markéty se odehrál v Antiochii. Podle legend byla Markéta velice krásná a půvabná, proto se o ni ucházel prefekt Olibrius, jehož však kvůli své oddanosti Bohu odmítla jako svého budoucího manžela. Na oplátku byla pálena v rozžhaveném oleji a poté co zázračně přežila, ji dal manžel setnout, proto i úcta k svaté Markétě v Telči směřovala k zázračné ochraně města před nepřátelským živlem.³²⁰

Rožmberská Třeboň dostala kašnu v roce 1569. Do jejího středu byl umístěn tektonicky koncipovaný sloupek. Na tondu s hlavami z profilu byl posazen pelikán, který symbolizoval Kristovu oběť na kříži a zároveň představoval atribut křesťanské lásky.³²¹ V Českém Krumlově byla postupně nahrazena dřevěná kašna kamennou v průběhu sedmdesátých let 16. století. Václav Březan poznamenal ve svých Životech posledních Rožmberků k roku 1577, že počala stavba kamenné kašny na rynku z obecních nákladů.³²² Voda přitékala z městského rybníka na Horní bráně, odkud vedlo potrubí Horní ulicí.

Nedostatek vody vedl ke smrti žízni či katastrofám, mezi nimiž představovaly tu nejhorší noční můru požáry. Kašny se staly symbolem vzepření se smrti i katastrofám, protože pokud z nich tryskala voda, pak nebyl na místě strach ze ztráty

---

³¹⁸ J. Hall, *Slovník*, s. 139-140.

³¹⁹ Tamtéž, s. 262.

³²⁰ Věra Remešová, *Ikonografie a atributy svatých*, Praha 1991, s. 44.

³²¹ J. Hall, *Slovník*, s. 346.

³²² „Toho roku [1577] v městě Krumlově Českým kašna na ryňku počala se stavěti z obecního nákladu.“ J. Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 287.

živobytí, domova či dokonce vlastního života. Jedinečná a vzácná tekutina se často připodobňovala k obecnímu klenotu nebo pokladu, o který se měla pospolu starat celá městská obec. Nedocenitelný význam vody, jako jedinečného ochranného prostředku, se odrazil i v zápisu prachatické městské rady.

V roce 1563 zažádali Prachatictí měšťané hejtmána helfenburského panství Volfa Beera z Vejdy o prodej smoly, protože stará kamenná kašna na náměstí začala tratit vodu a následně byla upuštěna a částečně rozebrána, aby se mohlo začít s opravami.³²³ Brzké rozhodnutí městské rady vypovídalo o plánu vystavět na rynku kašnu novou a honosnější. Zasedání městské rady se zúčastnil Ondřej Vlach, který předložil návrh kašny.³²⁴ Keramický model zřejmě ukazoval sochu spravedlnosti a ostatní výzdobu. Nelze však vyloučit, že také v jiných městech architekti ukazovali nejprve předlohy kašen svým zadavatelům ke schválení, než začali s nákladnou výstavbou. Tak lze usuzovat pouze na základě prachatického příkladu. Ondřej Vlach požadoval na stavbu 500 kop grošů míšeňských, avšak městská rada uznala, že v obecní komoře je zřejmě nedostatek peněz, a proto bylo jednáno znovu, aby se konečně výdaje ustálily na 415 kopách míšeňských grošů. Od roku 1581 probíhaly úpravy vodovodu a následujícího roku byla kašna dostavěna, což zřejmě vyvolalo velký vzruch po městě (obr. 6). Na zděnou ohlubeň kašny byl navíc vytesán oslavný a památný nápis: „*Tato kašna je vystavěna k poctivosti města Prachatic, nákladem Jeho Milosti, pro pohodlí člověku každému, čistotu milujícímu, kteroužto za poklad a klínob sobě pokládá. Pán bůh rač dát, aby trvanlivá byla a tok vody její, jakž David praví, město obveseloval. Mistr její Ondřej Vlach Torniak z Bondu, usedlý zdejší. Léta Páně 1582*“³²⁵ Oslavný text na prachatické kašně je unikátní památkou na dostavění kašny a její první spuštění. Uvádí nejen jména donátora i stavebníka, ale také datum výstavby a dokonce i několik závažných důvodů, proč byla nová kašna v Prachaticích vystavěna.

Městská rada poskytla nemalý finanční obnos, který byl italským stavitelem zhmotněn do renesanční kašny, která byla kolektivně považována za poklad a klenot města, jak bylo již výše naznačeno. Měšťanům sloužila pro pohodlí, což lze jednak považovat za reakci na dřívější daleké chození k Fefrovskému potoku vně městských

---

³²³ „Protože jsme kašnu, která na rynku z kamene udělána jest, protože vodu tratí, opustili a k opravě již i něco rozebrati dal“. V. Starý, *Péče*, s. 149.

³²⁴ „*Mustr z hlíny učiněný*“ Tamtéž, s. 149.

³²⁵ Tamtéž, s. 150.

hradeb, či jako kolektivní touhu po pohodlnějším životě, v němž je všeho dostatek kdykoliv je potřeba. Lidem měla být k užitku především dostatkem čisté vody, která splňovala dobové hygienické nároky do té míry, aby byla především pitná. Účinnost a trvanlivost jejího toku mohl městu zaručit shůry pouze Bůh. Pravidelný přítok dával městu život a obveseloval je, jak zněla ritualizovaná slova uctívané starozákonní autority krále Davida. Komemorace okamžiku spuštění kašny jasně poukazovala na péči městské rady o „obecné dobro“. Výstavba hodná paměti reprezentovala město i městskou radu a její trvanlivost zaručovala přímluva k Bohu, čímž byl zajištěn bezpečný život celého města.

Ondřej Vlach Torniak z Bondu ve své závěti z roku 1583 žádal purkmistra a pány města Prachatic, aby veškeré další úpravy kašny udělal jeho uředník Jakub, který má dodělat haltýř.³²⁶ Uplynul měsíc od úmrtí hlavního stavebníka Ondřeje Vlacha a již v dubnu následovalo uzavření smlouvy s Janem Pilštnycerem z Českého Krumlova, který podle ní měl vytesat rožmberský znak s růží a medvědy a znak města Prachatic. Za tuto práci měl obdržet celkem 24 kop grošů a měl mu při ní pomáhat také uředník Jakub. Práce byla dokončena 10. června 1583.³²⁷

Kašny se staly uměleckým zakončením vodovodů uvnitř jihočeských měst a zámků. Zásobování vodou bylo pro lidská sídla na jihu Čech během 16. století životně důležitým problémem. Navíc stavba vodovodních sítí byla velmi nákladná a náročná. První vodovody byly vedeny do hospodářských podniků, z nichž plynuly vysoké příjmy. Vytrysknutí vody v kašnách uvnitř měst a v areálech zámků bylo nutné oslavit jako projev pohodlí a ochrany před ohněm. Kašna se stala nositelem výzdob, které většinou znázorňovaly motivy spjaté s životodárnou tekutinou. Oblíbené byly motivy světců ochránců před ohněm. Významné místo ve výzdobě našly také symboly i texty, jež nesly poselství o záměrech a hodnotách jejich stavebníků. Na kašnách se objevilo množství heraldických znaků. Vše přispívalo k oslavě i reprezentaci. Význam kašen i celých vodních systémů rostl souběžně se zvětšující se úctou k jedinečné a vzácné tekutině, která se velmi často připodobňovala k obecnímu klenotu nebo pokladu, o který se měla pospolu starat celá městská obec. Zdá se, že teprve kašny se staly ve vodohospodářství 16. století hlavním projevem nových renesančních nálad.

---

³²⁶ SOkA Prachatice, AM Prachatice, kniha posledních pořízeních z let 1513-1726, fol. 19a-19b.

³²⁷ V. Starý, *Péče*, s. 149-150.

VII. Studny a cisterny na jihu Čech v 16. století

Odjakživa potřebovaly velké populace ke svému přežití mnohem složitější systémy a sítě, jež by vedly k rozsáhlejší výměně vodní energie. Na rozdíl od vesnického prostředí docházelo v jihočeských středověkých městech k hromadění lidí a růstu jejich nároků, které se postupně projeví ve specializaci řemesel, podpoře obchodu a přenosu informací. Středověké město se ve své složitosti podobalo více než buňce spíše mnohobuněčnému organismu, který musel ke svému chodu čerpat stále více energie ze svého okolního prostředí. Životně důležitým problémem bylo především zásobování vodou. Všechny procesy ve městě odrážející se v široké písemné agendě měst měly vést ke stabilizaci městského organismu a zajištění poklidného a bezpečného živobytí jeho obyvatel.³²⁸

Po celý středověk a raný novověk byl hlavní jistotou měšťanova bytí jeho pozemkový a nemovitý majetek, který mu byl zdrojem obživy, proto od okamžiku cíleného založení města a vyměření uliční sítě s domovní parcelací docházelo k soustředění měšťanů na chod vlastních domácností, kde provozovali své živnosti.³²⁹ Při zajišťování vody to vedlo k hledání zdrojů na jednotlivých parcelách gotických domů.³³⁰ Docházelo k hloubení jam, jimiž si lidé hledali prameny spodní vody. Pro tato jednoduchá zařízení se vžilo běžné označení studna, které patrně vycházelo ze staročeského termínu studnycze, jež označovalo vodní pramen vycházející z nitra země ve volné přírodě.³³¹ Zatímco spodní voda a její prameny měly v přírodě značnou volnost, opačně tomu bylo v členité zástavbě lidských sídel, kde nemusel proces vrtání studní vždy znamenat úspěch.³³²

---

³²⁸ Josef Hrdlička, *Měšťan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2008, s. 139-165.

³²⁹ Srov. Jirí Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998; František Šmahel, *Obrysy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století*, ČČH 90, 1992, s. 161-187.

³³⁰ Srov. R. Krajíc, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (I. Nálezové okolnosti a deskripce materiálu)*, s. 79-123; Týž, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (II. Analýza souboru středověké kuchyňské a stolní keramiky)*, s. 97-120.

³³¹ Václav Flajšhans, *Klaret a jeho družina*, Praha 1926, s. 42.

³³² „vrtáním nedošli“ citováno podle *Voda a vodovod*, s. 3.

V případě, že městská parcela nedisponovala dostatečným zdrojem spodní vody, nabízelo se další řešení – vybudovat rezervoár na povrchovou vodu, který je možné označit jako cisternu.³³³ Střechy měšťanských domů působily jako rozsáhlá plocha, po které voda stékala do ulic. Městské ulice se v tomto případě stávaly rozvodnou sítí povrchové vody, kterou rozváděly i odváděly nejrůznějšími směry celým městem. Na různých místech pak byly budovány nádrže, které tuto vodu zachytávaly a shromažďovaly. Tento způsob zásobování byl častý především v lokalitách, které trpěly nedostatkem spodní vody jako jihočeské město Tábor.³³⁴ Cisterny nahrazovaly studny. Ani v jejich případě však nešlo o trvalý, vydatný a pravidelný zdroj vody.

Stále se zvyšující nároky na provoz domácností, zajištění řemesel a chodu celého města vedla města k budování veřejných zdrojů vody, a to velkých cisteren nebo veřejných studní. Taková místa přibližují především pomístní názvy „Na Louži“ známé z jihočeských měst Tábor a Český Krumlov. Velký význam je nutné spatřovat ve veřejných objemných rezervoárech vody v případech, kdy ve městě propuknul požár nebo v dobách válečných nepokojů. Ani v době, kdy byl hrad Hluboká nad Vltavou vybaven vodovodem, neztrácela hradní cisterna svůj smysl, protože právě v době války, kdy vodovod mohl být snadno nepřátelskými oddíly přetnut, zůstala by jediným zdrojem vody.³³⁵

Studna nebo cisterna byla především zdrojem pitné a užitkové vody, která se stávala stále častěji předmětem odborných lékařských diskuzí. Ve sledovaném 16. století bylo podle moravského lékaře Tomáše Jordána z Klausenburku obvyklé, že se do vykopaných studní natahovala voda z moří nebo řek a také do nich přitékala

---

³³³ Termín cisterna patrně vzniknul od slova čisterna označujícího zásobárnu čisté vody. „*A když přišel Jozef k bratrům svým, strhli s něho sukni jeho, sukni proměnných barev, kterouž měl na sobě. A pochopivše uvrhli jej do čisterny. Čisterna pak ta byla prázdná, v níž nebylo vody.*“ Citováno podle *Bible svatá aneb všecka svatá písma starého a nového zákona. Podle posledního vydání Kralického z roku 1613*, Praha 2007, Gn. 37, 23; „*Když pak mimo ně jeli muži, kupci Madianští, vytáhli a vyvedli Jozefa z té čisterny, a prodali jej Izmaeliským za dvaceti stříbrných. Ti zavedli Jozefa do Egypta.*“ Tamtéž, Gn 37, 28.

³³⁴ Cisterny jsou většinou odhalovány při archeologických výzkumech, srov. např. M. Drda, *Archeologický výzkum*, s. 67-68.

³³⁵ „*Ale poněvadž ty jistě trouby v čas válečný od nepřítele viděny býti mohou, jest v tom předním příkopě cisterna v pouhé skále vytesána, a to proto, aby v čas potřeby několik tisíc osob k potřebě mít jí mohlo.*“ F. J. Čapek, *Vodárna*, s. 76-79.

voda dešťová. Podle jeho slov se však méně často ve studních nacházel vlastní pramen vody.³³⁶ Výrazným prostředkem podporujícím jeho představy bylo patrně Svaté Písmo, jež bylo didaktickým vzorem pro celou křesťanskou společnost. Epištola Jakuba apoštola představovala připodobnění, které odmítalo možnost mít v jedné studnici dvě vody odlišných vlastností. Navíc připouštělo schopnost některých studnic vydávat vodu slanou.³³⁷ Je však zřejmé, že tato lékařská teorie se lišila od praxe v jižních Čechách bohatých pouze na vodu sladkou. Pravděpodobně lidem nezáleželo tolik na tom, odkud se voda ve studnici bere, jako na její hojnosti a čistotě.

Podle složení podloží, do něhož se studnice vyvrtávala, bylo možné uvažovat nad čistotou vody.³³⁸ Další z významných osobností 16. století se stal Jan Kopp z Raumentálu, který působil jako osobní lékař císaře Ferdinanda I. Habsburského. Ten tvrdil, že mnohem kvalitnější bývá voda ze studní, které mají na dně písek a žádné bahno.³³⁹ Za nejčistější však považoval vodu tekutou, která se vyznačovala samočisticími účinky.³⁴⁰ U archeologicky prozkoumaných studní, jejichž dna byla většinou pokrytá jemným šterkem nebo pískem, se zřejmě potvrdil tehdejší zvýšený zájem o studně s vhodným dnem i zvýšená starost o čistotu pitné vody.³⁴¹ Lidé neponechávali péči o čistotu vody náhodě, a proto někdy preventivně do studní umisťovali odkalovače. Čtvercový odkalovač byl nalezen ve studnici jednoho

---

³³⁶ „Do studní, ze země vykopaných, z nichž se voda okovem váží, že často se voda táhne z moře a z řek hlubokých, též z dešťů se tam sbírá, než sama od sebe že se řídce prýští.“ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 23-24.

³³⁷ „Zdaliž studnice jedním pramenem vydává sladkost i hořkost? Zdaliž může, bratří moji, fíkový strom nésti olivky, aneb vinný kmen fíky? Takť žádná studnice slané i sladké vody nevydává.“ *Bible*, Jk, 3,11.12.

³³⁸ „Pro příčinu přirození země skrze, kterau tečau,“ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 8.

³³⁹ „...studničná voda ze studnic (se dnem pískovatým, ne bahnitým) lepší bývá, nežli tekutá.“ Č. Zábrt, *Staročeská tělověda*, s. 135.

³⁴⁰ Bahno samotné bylo po několik staletí označením největší nečistoty, která byla člověku velmi nepříjemná a nemilá. Dlažební privilegium pro Prahu pocházející již ze 14. století hlásalo, že je nutné reagovat na stávající neudržitelný stav ulic. „Pro hloubku a nesmírnost bahna až dosud mnoha lidem bylo nesnadné ulice přebrodit a při pohledu na ně se člověku zvedal žaludek.“ Podle Jiří Sádlo – Petr Pokorný – Pavel Hájek – Dagmar Dreslerová – Václav Cílek, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005, s. 157.

³⁴¹ Srovnej např. dno studny bratrského sboru v moravských Ivančicích, které bylo pokryto jemným šterkem podle L. Šebela – J. Vaněk, *Hromadný nález*, s. 19.

z původně středověkých domů v Písku, kde byl navíc do stěny uměle vytesán žlábek, kudy se ze studny dostávaly nečistoty.³⁴²

Hloubka studní se pohybovala na jednotlivých lokalitách od několika málo až do mnoha desítek metrů. Z pravidla bylo pro hloubky studní určující, jak hluboko se nacházel zdroj spodní vody.³⁴³ Na skalních ostrožnách, kde se tyčily hrady a zámky, bylo zapotřebí vrtat hlubší a nákladnější vodohospodářská zařízení. Část z vyjádření Ondřeje Ungnáda ze Suneku o zřízení vodárny pro zámek Hluboká uvádí hloubku zámecké studnice 35,52 metrů. Hluboká studna, nebyla vykopána až na úroveň spodní vody či pramene, protože ji plnily trouby vedené ze zámecké vodárny stojící pod úbočím kopce přímo na břehu řeky Vltavy.³⁴⁴ Hluboká studna mohla pojmout mnoho litrů pramenité vody, čímž bylo postaráno o základní potřeby sídla. Podle Tomáše Jordána z Klausenburku se při hledání pramene vody na zámčích neváhalo sestupovat až do hloubky mezi šedesáti a devadesáti metry.³⁴⁵

Po vykopání studny a objevení vody bylo zapotřebí zpevnit vrt ve spraši či hlíně pevným pláštěm.³⁴⁶ Kamennou či cihlovou vyzdívku prováděli zedníci.³⁴⁷ Tesaři obstarávali výdřevu. Na opravách pláště se snad nejčastěji podílel mistr studnař. Ke spouštění do studní se někdy používalo řetězu. Podle vydání na železo určené pro vykování řetězů a okovů k jedné ze studnic v Jindřichově Hradci z roku 1494 je

---

³⁴² Rozměry odkalovače se pohybovaly v rozmezí 1,2 x 1,2 m a dosahoval hloubky 0,6 m, podle J. Fröhlich – E. Koppová, *Výzkum*, s. 3-4.

³⁴³ Studna z konce 16. století, která byla objevena při archeologickém výzkumu na dvorku jednoho z měšťanských domů na Latránu v Českém Krumlově, byla zahlobena 11 metrů pod zemský povrch.³⁴³ Mezi hlubší studně z městského prostředí lze zařadit píseckou studnici jednoho z tamějších domů, která ve skále dosahovala hloubky 17, 2 metrů. Srov. J. Beneš, *Český Krumlov*, s. 16-17; J. Fröhlich – E. Koppová, *Výzkum*, s. 3-4.

³⁴⁴ „...a tak tou vodou jest hlubokost té studnice na zámku vyplněna, z hloubi 15 láter vodu drží.“ F. J. Čapek, *Vodárna*, s. 76-79.

³⁴⁵ „Na místech velmi vysokých a zámčích přepevných vídáme, že dvě nebo tři sta šlépěj z hloubi studně vykopávány bývají, v kterýž hojný vody se pramenové nacházejí.“ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 21; Převod měrných jednotek byl proveden podle českých zemských měř počátku 17. století, kdy šlépěj (stopa) dosahovala 0,2957 metru, podle I. Hlaváček – J. Kašpar – R. Nový, *Vademecum* s. 172.

³⁴⁶ Nelze vyloučit ani studny bez pláště, které by představovaly nejjednodušší typ tohoto zařízení.

³⁴⁷ „Roku 1498 z jara klenuli zedníci studnu u bírdovny celkovou výlohou 3 kopy 7 gr.“ Citováno podle F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, s. 116-117.

zřejmé, že na výstavbu studní bývalo zapotřebí více řetězů.³⁴⁸ Nejméně jeden byl používán k vytahování okovů. Další byl používán ke spouštění studnaře. Jelikož železo platilo za velmi cenný a drahý materiál, prolínaly se často funkce obou řetězů navzájem. Pokud byli řemeslníci dobře zajištěni, pustili se do práce na plášti studní. Vykládali korpusy studní na sucho pojenými lomovými kameny nacházenými v nejbližším okolí nebo napevno vyzdívali plášť otesaným kamenem. Při vyzdívání sloužil jako pojivo nejčastěji jíl nebo hlína, zřídka se využívala malta.³⁴⁹ Takový postup nasucho kladených plášťů je znám ze studní v Písku, Českém Krumlově i Českých Budějovicích.³⁵⁰

U jiných studní tesaři spojovali pláště z dřevěných trámů. Konstrukce ze dřeva byly buď bedněné, jejichž základem byly čtyři rohové sloupy, nebo srubové složené výhradně z do sebe zapadajících vodorovných prvků.³⁵¹ V Jindřichově Hradci byla vybudována studna se srubovou konstrukcí. Poté co dovezl sedlák Nemastílek za jeden bílý groš dubové dříví,³⁵² byl výstavbou srubu nad studnou u Birdovny pověřen biřic, kterému za srub ze dříví oloupaného nad studnici, byly zaplaceny 4 groše.³⁵³ Výdřeva doplňovala ve větších hloubkách kamenné roubení i studní v Písku a Českém Krumlově.³⁵⁴ Ve městech a šlechtických sídlech nebývalo výjimkou hloubit studny přímo do skalního podloží, jako tomu bylo na syenitu položeném Táboře a v Písku, kde následovala po roubení lomovým kamenem ražba do zóny čečenského granodioritu a perlových rul. Podzemní úpravy byly dokončovány a bylo potřeba se postarat také o nadzemní podobu stavby.

V biblických textech se setkával křesťan s velice oblíbeným starozákonním motivem Jákobovi studnice překryté obrovitým kamenem, u níž se napájela stáda dobytka společně s lidmi³⁵⁵ a u které se Jákob poprvé setkal se svou budoucí manželkou

---

³⁴⁸ „Rychtář vzal 10 liber železa k bírdovně k řetězom a okovům za 8 gr. 4 d. Tamtéž, s. 119.

³⁴⁹ R. Široký, *Pitná a užitková voda*, s. 350.

³⁵⁰ J. Beneš, *Český Krumlov*, s. 16-17.

³⁵¹ R. Široký, *Pitná a užitková voda*, s. 350.

³⁵² „Za duby k bírdovně, když sedlák přivezl, dáno spropitné jemu Nemastílkovi celý bílý groš.“ F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, s. 118.

³⁵³ V původním textu psáno místo srub „slup“. Tamtéž, s. 118.

³⁵⁴ J. Beneš, *Český Krumlov*, s. 16-17; J. Fröhlich – E. Koppová, *Výzkum*, s. 3-4.

³⁵⁵ „A pohleděv, uzřel studnici v poli a tři stáda ovcí, ana se složila při ní; nebo z té studnice napájeli stáda; a kámen veliký byl navrchu studnice. Shánívána pak tam bývala všecka stáda, a teprv odvalovali

Ráchel.³⁵⁶ V 16. století se dávala jednoznačně přednost pevnému ohrazení studnice ohlubní, která oddělovala vnější prostor od vyhloubeného zdroje pitné vody.³⁵⁷ Kamenné či cihlové ohlubně se při pozdějším vyrovnávání povrchů městských parcel většinou porušily natolik, že je není dnes možné archeologicky odhalit, neboť z nich zůstala pouze sut'. Ojedinělým důkazem podoby kamenné ohlubně může být studna v rožmberském domě v Netolicích (obr. 7). Z výjimečně dochovaných studní, archeologických nálezů a zvláště pak z ikonografických pramenů je však i přes všechny nesnáze možné vytvořit velice plastickou vizuální představu o vzhledu ohlubní i dalších nadzemních doplňků, které se dodnes nedochovaly. U většiny studní je nutné počítat s ohlubněmi ze dřeva, jak bylo výše zmíněno u jindřichohradecké studny u Bírdovny, kde byla nad studní vystavěna srubová konstrukce. Z ikonografických pramenů je patrné, že oblíbenější byly motivy kamenných ohlubní spjatých především s novozákonními texty než ohlubně dřevěné (obr. 8).

Mezi nejznámější a nejoblíbenější příběhy patřilo v renesančním umění setkání Ježíše se Samaritánkou u Jákobovy studny, které uvádí Janovo evangelium.³⁵⁸ Tento zmíněný námět se stal reliéfní ozdobou několika zlomků korunního nástavce renesančního kachle, který byl nalezen v Opavě a pochází s největší pravděpodobností

---

kámen ten od vrchu té studnice, a napájeli dobytky; potom zase přivalovali kámen navrch studnice, na místo jeho.“ Citováno podle Bible, Gn 29,2-3;

³⁵⁶ „Když on ještě mluvil s nimi, přišla k tomu Ráchel se stádem otce svého; neb ona pásala stádo. Tedy Jákob uzřev Ráchel, dceru Lášana ujce svého, a stádo jeho, přistoupil a odvalil ten kámen od vrchu studnice, a napojil stádo Lášana ujce svého. A políbil Jákob Ráchel, a povýšiv hlasu svého, plakal.“ Citováno podle Tamtéž, Gn 29,9-11.

³⁵⁷ V. Flajšhans, *Klaret*, s. 42.

³⁵⁸ „I přišla žena z Samaří vážiti vody. Kteréž řekl Ježíš: Dej mi píti. Nebo jeho učedníci odešli do města, aby nakoupili pokrmů. I řekla jemu žena ta Samaritánka: Kterakž ty, jsa Žid, žádáš ode mne nápoje od ženy Samaritánky? (Nebo neobcují Židé s Samaritány.) Odpověděl Ježíš a řekl jí: Kdybys znala ten dar Boží, a kdo jest ten, kterýž praví tobě vody živé. I dí jemu žena: Pane, aniž máš, čím bys navázil, a studnice jest hluboká. Odkudž tedy máš tu vodu živou? Zdaliž jsi ty větší nežli otec náš Jákob, kterýž nám dal tuto studnici, a sám z ní pil, i synové jeho, i dobytek jeho? Odpověděl Ježíš a řekl jí: Každý, kdož pije vodu tuto, žízniti bude opět. Ale kdož by se napil vody té, kterouž já dám jemu, bude v něm studnic vody prýstící se k životu věčnému. Řekla jemu žena: Pane, dej mi té vody, abych nežíznila, ani chodila sem vážiti...“ Citováno podle Bible, J 4,1-42.

z druhé poloviny 16. století.³⁵⁹ Kamenná studna s detailně vypracovanou stříškou na kanelovaných sloupcích, s kladkou a řetězem okovu byla umístěna ve středu čelní vytápěcí stěny. Napravo od studny stála nebo seděla postava Ježíše v dlouhém zřaseném oděvu a s fragmentem stylizované svatozáře kolem hlavy. Postava se levou rukou dotýkala okraje studny. V prostoru nalevo od studny se nacházela pravděpodobně druhá postava, a to sámarská žena, tato část ale byla odlomena.³⁶⁰

Mnohokrát opakovaný motiv setkání u Jákobovy studnice byl ztvárněn také na fajánsovém umyvadle nacházejícím se na moravském hradě Bouzově s letopočtem 1548 (obr. 9).³⁶¹ Na konvexně vypouklé stěně nad samotným umyvadlem byla zobrazena studnice z kvádrkového zdiva, kterou účinně kryla dřevěná stříška umístěna na dvou vertikálních trámcih. Pod stříškou se nacházel řetěz obtáčeující se kolem kladky. Z namalované kladky vystupoval mosazný kohoutek, jímž se pouštěla voda do umyvadla. Došlo tak k uvážlivému propojení výtvarné výzdoby a funkčního zařízení. Vpravo stojící Ježíš vztahující ruce k Sámarské ženě čeká, až bude voda přelita z dřevěného okovu do připravené velké nádoby, z níž se pak bude moci napít. Za zajímavost lze na vyobrazení považovat také úzký prostor o šířce dvou řad zdiva či dláždění, který na zemi obklopoval samotnou studnici a zabraňoval tak pravděpodobně prošlapání a udusání okolního terénu, popřípadě provalení pláště studny. Snad mělo toto dláždění i hygienický efekt, kdy bylo jednak zabráněno možnému podmáčení terénu při přelívání vody z okovu a zároveň přístupu povrchových nečistot k samotné zdi studnice.

Obraz z epitafu neznámého kanovníka s Narozením Páně signovaný „E. H. 1613“ a připisovaný proto Eliasu Hauptnerovi, který působil v olomouckém kapitulním prostředí, představil scénu, kdy svatý Josef přelévá vodu z okovu do džbánu, aby napojil Marii a malého Ježíška.³⁶² Manýristický umělec inspirovaný grafickými předlohami Albrechta Dürera a Hieronyma Hopfera ztvárnil na pozadí rozpadajících

---

³⁵⁹ Datace proběhla převážně na základě stylové analýzy ostatních kachlů nalezených v jímce č. 6 v Kolářské ulici v roce 1961 při stavbě kina Mír. K tomuto lunetovému korunnímu kachli autorka nenašla analogie. Srov. Tereza Krasnokutská, *Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů*, Olomouc 2005, s. 20-24.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 21.

³⁶¹ Vyobrazení za stranou 168 V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 168.

³⁶² Blíže k tomuto epitafu Ondřej Jakubec (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007, s. 127-129.

se staveb studnici s okrouhlou ohlubní, která se skládala z kamenných hranolků. Po obvodu se stáčel opět stupínek jasně vymežující prostor studně od hlíny či bláta okolo. Shora chránila studnici stříška posazená na dvou hranolových sloupcích ukotvených kováním ke kamenné ohlubni. Mezi sloupky bylo umístěno břevno s kladkou a provazem na jehož konci se nacházel malý okov. Na poprsnici studnice byl dokonce umístěn dosud přesně neidentifikovaný erb. Epitafní obraz tak představuje i studnu jako možný nosič heraldické výzdoby, která se na studnách ve skutečnosti objevuje jen zřídka.

Vyobrazení k heslu studna v Komenského *Orbis sensualium pictus* ze 17. století nakonec představilo studnu s ohlubní bedněné konstrukce a vahadlem, studnu s jednoduchou ohlubní z prken, s rumpálem a pumpou a do třetice studnu s kamennou ohlubní, s kladkou a řetězem na vytahování džberů. Z ikonografie je patrné, že se během 16. století nabízelo variant ve výstavbě studní mnoho a konstrukce studní nad povrchem se do značné míry lišily půdorysem.³⁶³ Znamé jsou příklady kruhové v případě studně v Netolicích nebo šestiúhelníkové jako na vyobrazení z roku 1490 v Zelené světnici zámku v Žirovnici.³⁶⁴

Skvostem renesančního stavebnictví a uměleckého řemesla byla bezpochyby šestiúhelníková studnice vystavěná na třetím nádvoří zámku v Jindřichově Hradci (obr. 10). Hloubení studnice spadá zřejmě k polovině 14. století, kdy jižními Čechami procházeli havíři směřující k českým stříbrným či zlatým dolům.³⁶⁵ Domácí šlechta mohla využívat jejich zručnosti a zkušenosti na svém hradě, kde se mimo jiné za naturální či dokonce peněžitou odměnu podíleli na budování vydatného zdroje vody, který středověkému sídlu umožnil děle vzdorovat vojenským střetům a obléhání.

Ke zkreslení skutečných poměrů v sídle pánů z Hradce od středověku až do první půle 16. století přispívá velkou měrou nedostatek pramenů. První písemná zmínka o zámecké studnici totiž pochází až z roku 1558, kdy se jednalo s Honzou Kbnerem z Norimberka o vykutí „posamentů na studnici“ v ceně 25 tolarů.³⁶⁶ Rostoucí vliv renesanční kultury a životního stylu sebou přinesl množící se výraznější technické

---

³⁶³ N. Kvítková, (ed.), *Jan Ámos Komenský. Orbis*.

³⁶⁴ J. Homolka – J. Krása – V. Mencl – J. Pěšina – J. Petráň, *Pozdně gotické umění*, s. 294.

³⁶⁵ Srov. např. Jan Kořan, *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950; Josef Janáček, *České dějiny. Doba předbělohorská I.*, Praha 1971, s. 111-118; K. Pletzer, *Návrh*, s. 27-32.

³⁶⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I*, s. 186.

a stavební úpravy studnice. Roku 1565 byla hradecká pokladnice zatížena velkým výdajem na zdokonalení studnice, protože hradečtí kováři ukovali mřížovou klec nad studnici a nechali si zaplatit 155 kop 49 grošů míšeňských.³⁶⁷ Překvapivě k vyždění pláště došlo až o 19 let později, kdy zvyšující se zatížení povrchu způsobené renesanční výstavbou zámku doprovázelo častější sesouvání vnitřních stěn.³⁶⁸ Z pouhé jámy v zemi se stal stálý pevný a čistý zdroj pitné vody.

Roku 1586 bylo dáno provazníkovi Linhartovi za dlouhý provaz k vyprázdnění studnice 1 kopy 15 grošů.³⁶⁹ Konečně roku 1593 udělali u studnice tesaři obrubu z prken a šindelovou střechu, čímž zamezili padání nečistot do útrob studnice a výrazně tak přispěli nejen ke konstrukční proměně nadzemní části studnice, ale i k vizuální proměně nádvoří.³⁷⁰ Už bylo jen otázkou času, než si vrchnost uvědomila, že z kolektivního zdroje vody může vytvořit médium rodové paměti a reprezentace, které by mohlo nadchnout každého kolemjdoucího na nejvýznamnějším nádvoří zámku. Uplynulo pouhých pět let a těsně po svatbě Jáchyma Oldřicha z Hradce s Marií Maxmiliánou z Hohenzollernu-Sigmaringenu, která se udála 25. ledna 1598, vystavěli pozvaní kameníci dvanáctiramennou žulovou ohlubeň. Dřevěný materiál nahradil považovanější materiál kamenný, do něhož byly vytesány hlavy lvů upozorňující na příslušnost Hradeckých k českému prostředí, i když jejich manželky pocházely z říšského prostředí, a tři heraldické znaky, a to hradecký, montfortský a hohenzollernský.

Z obyčejného vodního zdroje bylo vytvořeno renesanční umělecké dílo, které se stalo skrze hradecký erb symbolickým vyjádřením dlouhodobě připravovaných manželských strategií pánů z Hradce. Od uzavření sňatků si slibovali jednak upevnění svého sociálního postavení, ale v první řadě zplození mužského potomka, který by zajistil kontinuitu rodu.³⁷¹ Cílem nepřehlédnutelné a bytelné žulové ohlubeň bylo oslavovat a komemorovat na věčné časy vznik rodových aliancí, jež zajistily

---

³⁶⁷ Tamtéž, s. 186.

³⁶⁸ Přestavby za Adama II. z Hradce srov. V. Bůžek – J. Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 28-29.

³⁶⁹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I*, s. 186.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 186.

³⁷¹ V. Bůžek – J. Hrdlička a kol., *Dvory*, s. 80-97.

pokračování rodu v dřívějších letech.³⁷² Využitou heraldickou výzdobou byl zvěčněn sňatek Adama II. z Hradce s Kateřinou z Montfortu a jejich syna Jáchyma Oldřicha z Hradce s Marií Maxmiliánou z Hohenzollernu. Volná místa mohla být v pozdějších letech doplněna o další erby, v případě, že by se některý z potomků hradeckého rodu také oženil. Tato skutečnost však nebyla nikdy naplněna, protože hradecký rod s úmrtím Jáchyma Oldřicha z Hradce bez následníka vymřel po meči.

Jáchymovu sestru Lucii Otýlii si vzal Vilém Slavata, který roku 1610 nechal vystavět na místo staré dřevěné klecové konstrukce osazené na ohlubni studnice novou mřížovou klec s dvojicí dvířek, kterými se spouštěla do studny vědra. V hlavním důchodním účtu byly vypsány výlohy na pořízení mřížové klece. Malíř Toman obdržel za vymalování mřížoví na studni 100 kop grošů. Zámečnickovi Ondřejovi bylo zapláceno 12 kop 15 grošů míšeňských. Navíc byl ke konstrukci přikoupen materiál jako olovo v ceně 56 grošů míšeňských a železo za 253 kop 9 grošů míšeňských a 5 denárů. V letech 1610 a 1611 zřejmě zámečnick Ondřeje sestrojoval celou mříž do konečné podoby a získal za tuto práci 275 grošů míšeňských. Malíř Tomáš doplnil mříž malovanými erby, na které vypořel zlatem v hodnotě 4 kopy grošů. Pokud nejsou započítány další případné výdaje na sestrojení a zdobení konstrukce, pak na vybudování kovaného uměleckého díla bylo vydáno kolem 620 kop grošů míšeňských.³⁷³

V roce 1611 byla pravděpodobně slavnostně celá mříž osazena na ohlubeň studnice a spojila se tak heraldicky zdobená kamenná ohlubeň, kterou dříve chránila jednodušší dřevěná konstrukce, s pestrobarevnou kovanou klecí podobnou voliéře. Původně středověká studna pozměnila svou podobu. Stala se renesančním uměleckořemeslným dílem, které odráželo hodnotový systém šlechty a jeho rodiny. Zároveň měnila podobu v rámci jednotlivých přestaveb jindřichohradeckého zámku tak, aby odpovídala rychle se proměňujícím na ni kladeným nárokům. Zřejmě její primární funkce dávat vodu byla potlačena po zavedení vodovodu do zámku, přesto zůstala luxusním a reprezentativním prvkem v prostoru hlavního nádvoří.

---

³⁷² Vznik rodových aliancí se odrážel na stolním nádobí, ve výzdobě zámeckých interiérů aj., srov. V. Bůžek, *Paměť*, s. 37-57.

³⁷³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I*, s. 186.

VIII. Voda v domácnosti

Málokterý prostor dokázal během 16. století tolik vyprávět o měšťanovi nebo šlechtici jako jeho dům či sídlo. Jejich charakter byl do značné míry dán již jejich středověkým původem.³⁷⁴ Měšťanské domy se od sebe lišily jeden od druhého půdorysem, prostorovým rozvržením i vzhledem.³⁷⁵ Reagovaly na geomorfologická specifika sídelních lokalit a na prostorovou organizaci městské zástavby. Významným činitelem ovlivňujícím rozmístění některých domů byly vodní toky, jež představovaly dobře dostupný a vydatný energetický zdroj. Zvláště řemeslníci využívající vodu ke své práci se od středověku usidlovali poblíž potoků a řek. Dobře přístupné byly toky především z předměstí, která se rozkládala vně městských hradeb a připomínala spíše venkovské prostředí charakterem domů i kulturní úrovní jednotlivých domácností.³⁷⁶ K vodě se stahovali mlynáři, hamerníci, koželuzi, jircháři, hrnčíři, kováři a lazebníci.³⁷⁷ Většina z nich patřila k nejchudším řemeslníkům v královských i poddanských městech, proto se často sdružovali do cechů, které jim umožnily pravidelný odbyt na městských trzích

---

³⁷⁴ Jan Muk, *Středověký městský dům ve výsledcích stavebně historického výzkumu*, HT 10, 1991, s. 87-96; Lýdia Petráňová – Josef Petráň, *Středověká lexikografie k názvosloví domu a jeho příslušenství*, HT 10, 1991, s. 17-45; Josef Petráň a kol., *Dějiny II/2*, s. 615-644; Tomáš Velímský, *Archeologie a problematika středověkého městského domu a parcely*, AH 20, 1995, s. 71-80.

³⁷⁵ E. Šamánková, *Architektura*, s. 63-70; Táž, *Z dějin bydlení*, ĎAS 3, 1960, s. 44-48; ze zahraniční literatury alespoň Horst Bütter – Günter Meissner, *Bürgerhäuser in Europa*, Leipzig 1980, s. 131; Roman Sandgruber, *Alltag und materiale Kultur. Städtischer Lebensstil und bürgerliche Wohnkultur am Beispiel zweiter oberösterreichischer Städte des 16. Jahrhunderts*. in: Alfred Kohler – Heinrich Lutz (hg.), *Alltag im 16. Jahrhundert, Studien zu Lebensformen in mitteleuropäischen Städten*, Wien 1987, s. 44.

³⁷⁶ J. Zálaha, *Majetkové poměry*, s. 64-65; Václav Bůžek, *Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách)*, OH 3, s. 294; K charakteru domácností ve venkovském prostředí, srov. Josef Grulich, *Vesničan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 168-171; Lydia Petráňová – Josef Vařeka, *Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů)*, AH 12, 1987, s. 277-286.

³⁷⁷ Rozmístění těchto řemeslníků ozřejmují studie k vybraným lokalitám, například srov. E. Cironisová, *Domy a řemesla*, s. 88-92; SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, v rukopise A. Kubíková, *Historie domů*; J. Kubák, *Topografie*; J. Orth, *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce*; F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*.

a jarmarcích.³⁷⁸ Odlišná situace panovala mezi bohatými řemeslníky ve městě, kteří provozovali především potravinářská řemesla jako pekaři nebo sladovníci, ti disponovali vysokým kapitálem a díky tomu i rozmanitějšími možnostmi k zajištění chodu svých domácností. Také oni usilovali o vznik prestižních cechů, které se brzy staly významným mocenským faktorem ve městech.³⁷⁹

Od středověku se mnoho nezměnilo na tom, že myšlení bohatého i chudého usdlého obyvatelstva odráželo hodnoty tradiční kultury, jež považovala město, dům i řemeslo za neměnnou jednotku, jistotu svého sociálního postavení.³⁸⁰ Obchodní úroveň, informační kontakty české šlechty i měst se zahraničím však tvář jihočeských měst i zámků značně proměňovaly.³⁸¹ Kulturní symbióza, která se projevovala v rovině lokálního, regionálního i zemského vývoje, poskytovala příležitost k přijímání renesančních a manýristických vzorů při formování kulturní úrovně šlechtických dvorů i městských domácností.³⁸² Renesance vnesla do tohoto pojetí reprezentativní otevřenost, což vedlo měšťany k sebezprezentaci hotovými řemeslnými výrobky na trzích i uvnitř vlastních domácností. Setkaly se dva odlišné systémy, jež se promítnuly také do vodohospodářství, hygieny a nakládání s odpadem v jednotlivých domácnostech.

Již v době, kdy většina jihočeských měst i šlechtických sídel měla vlastní vodovod a celou řadu kašen, zůstávalo zásobování jednotlivých městských domů stále

---

³⁷⁸ Srov. Theodor Antl, *Příspěvek k vývoji cechovnictví v jižních Čechách*, PA 17, s. 591; Týž, *Další příspěvek k cechovnictví v jižních Čechách*, PA 18, s. 63-64; Jaroslav Čechura, *Cechy rožmberských měst a městeček do poloviny 16. století*, JSH 58, 1989, s. 113-124; Týž, *Rozvoj cechů na rožmberském dominiu po roce 1550*, JSH 58, 1989, s. 177-185; Hynek Gross, *Ze řemesel a živností v Českém Krumlově v 15. a 16. století*, PA 19, 1900 - 1901, s. 533; Týž, *Z bývalých cechů v Českém Krumlově*, PA 19, 1900 - 1901, s. 193 - 204, 307 - 320; Josef Janáček, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961; J. Trachtová, *Možnosti využití cechovních písemností pro poznání každodenní kultury pozdně středověkých měst*, OH 1, 1991, s. 81-89; Zikmund Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906; Týž, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách 1526-1620*, Praha 1909.

³⁷⁹ J. Petráň a kol., *Dějiny II/2*, s. 555.

³⁸⁰ Srov. např. Aron J. Gurevič, *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.

³⁸¹ Josef Janáček, *Česko-rakouské obchodní styky v 16. století*, Sborník historický 17, 1970, s. 123-145.

³⁸² V. Bůžek, *Každodenní kultura*, s. 43-73; V. Bůžek - H. Bůžková - J. Stejskalová, *Měšťanské domácnosti*, s. 65-80; Týž, *Interiéry domů*, s. 113-128.

závislé na nedokonalém systému studní a cisteren.³⁸³ Úzký prostor za městským domem byl nejen přístupem ke studni, ke zdroji pitné vody, ale i místem k chovu dobytka či řemeslné výrobě. V okolí studní docházelo k hromadění odpadu.³⁸⁴ Proto byly na dvorcích od sklonku středověku hloubeny jímky. Zbytek odpadu pak putoval na veřejná prostranství před domem.³⁸⁵ Odpad válející se na ulicích vyvolával četné spory, přestože bylo skládání nepořádku na ulice zakázáno.³⁸⁶ V roce 1593 předložil stížnost tábořský měšťan Jan Snoble z Choustníka, že u jeho domu a stojanu na vodu skládá královský rychtář spolu s kovářem „hnoje smradlavé“.³⁸⁷ Zpráva odrážela vyvrcholení tíživé situace s odpady, která ve většině lokalit vedla během 16. století k postupnému zanášení studní a hledání nových zdrojů vody. Tato problematika však zůstává zahalena závojem nejrůznějších otázek, protože dosud proběhly pouze dílčí analýzy jednotlivých případů, které přinesly jen skromné výsledky.³⁸⁸ Každopádně je nanejvýš zřejmé, že se krize metabolismu městského domu promítla do kvality pitné vody ve studních,³⁸⁹ velkoplošné změny v zásobování městských domů a nakonec také do řízeného vyvážení odpadu ven z města, o které se z pověření městských rad starala „nečistá“ řemesla

---

³⁸³ „Studničná voda v domu veselý život znamená. Ale přeschla-li by v domu studnice, chudobu a spuštění toho domu znamená.“ Srov. Čeněk, Zíbrt, *Snář velmi pěkný Václava Hájka z Libočan*, Praha 1908, s. 94.

³⁸⁴ Soběslavský farář Jan Posthuma si u arcibiskupa stěžoval na obec, „...že zeď kolem hřbitova jest pobořena, takže dobytek na hřbitov chodí a hroby znečišťuje.“ Citováno podle R. Cikhart, *Čistota*, s. 33.

³⁸⁵ „Co se mrvy aneb hnojův na rynku a ulicích dotýče, nemajíce obzvláštně po hořejší straně domův průjezdných, do nich s vozem vjeti nemůže, jsou přinuceni takovou mrvu ven dvora aneb domu vyvoziti a odtud obyčejně zimním časem a po jaru na pole odvézti.“ Tamtéž, s. 33.

³⁸⁶ „Žádny při cizí, i také společní zdi hnojův a k tomu podobých nečistot neskládej.“ J. Jireček (ed.), *Pavel Kristián Koldín z Koldína. Práva městská*, s. 278.

³⁸⁷ Tamtéž.

³⁸⁸ Pokusy o prostorové či materiálové třídění studní a jímek, srov. B. Nechvátal – Z. Smetánka, *K interpretaci*, s. 262-263; Bořivoj Nechvátal, *Středověká studna v Plzni – Solní ulici ASM 12*, Praha. 1976, s. 124; František Frýda – Věra Rožmberská, *Středověké odpadní jímky z Kašperských Hor, Sborník západočeského muzea v Plzni*, Historie 6, 1991, s. 28; ad. Podle změny funkce R. Krajíc (ed.), *Dům pasíře Prokopa*, s. 207; Řešení se nabízí pouze jedno, a to archeologické výzkumy studní a odpadních jímek doplnit o důslednou analýzu písemných pramenů vztahujících se k jednotlivým měšťanským domům i rozvodu vody v jednotlivých sídelních lokalitách a sledovat individuální i kolektivní motivace jednotlivých měšťanů, které je vedli k vyhození odpadu.

³⁸⁹ Zkažení vody mohlo vést ke střevním, tyfovým epidemiím, srov. Jan Klápště, *Studie*, s. 477.

jako hrobníci, kati, rasové a jejich pomocníci.³⁹⁰ V Jindřichově Hradci se již v roce 1489 přezdívalo čističi rýn a stok „*rex cloacorum*“.³⁹¹

Další významný podíl na změně vodohospodářství v domácnostech měla normativní omezení, na která narážel měšťan u obecních zdrojů vody. Každý měšťan disponoval právem chodit k obecním zdrojům vody, avšak nesměl jezdit pro vodu s povozem, což omezovalo objem tekutiny potřebné k provozu některých domácností.³⁹² Městské kašny navíc zůstávaly pod opatrováním vodáka. Ten nemusel vždy přistupovat ke svému řemeslu s očekávanou pečlivostí. V Jindřichově Hradci nechal v roce 1610 městský vodák vyschnout obě kašny, čímž vystavil celé město nebezpečí z nedostatku vody, která byla potřebná nejen k pití, ale také k ochraně proti požárům.³⁹³ Několikrát mu městská rada naznačila, že by měl vše napravit, ale vodák proto nic neudělal. Situace vyvrcholila, když svou naštvanost nad nedostatkem vody vyjádřila Marjána Hofmanová, která když přišla k prázdné kašně, chopila se suchého hadru a udeřila jím vodáka Václava Vildunce po ústech a přitom na něj rozčileně křičela: „*Čuchej vodu, čuchej!*“ Vodák ji šel zažalovat za nactiutruhačské nadávky, avšak nepořídil, protože městská rada opět uznala, že chyba je na jeho straně a že je povinen zajistit městu vodu. V případě, že obecní kašna nedávala vodu nebo bylo zapotřebí daleko víc vody, než mohla městská kašna poskytnout, docházelo k zoufalým činům a četným sousedským sporům, které všechny pouze vysilovaly. Na druhou stranu tyto vleklé spory přispívaly k přesvědčení o nutnosti zásobovat vlastní domácnosti pomocí soukromých vodovodů a nebýt přímo závislý na veřejných zdrojích ani se nevystavovat zbytečným konfliktům se sousedy.

---

³⁹⁰ K „nečistým“ řemeslům srov. Richard van Dülmen, *Bezectní lidé*; Pavel Himl, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, OH 4, 1995, s. 153-194; Daniela Tinková, *Člověk na okraji společnosti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190-215; Václav Starý, *Katovské řemeslo v Prachaticích v 16. století*, Výběr 8, 1971, s. 82-85.

³⁹¹ F. Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, s. 117.

³⁹² „*Komuž právo náleží k vážení vody, tomu náležeti má i přístup a chození svobodné k studnici. Avšak ne hned tomu, kdožby měl svobodnou chůzi k studnici, náleží mu k též studnici s vozem jezdit, to jest, maje někdo k vodě právo, má právo i k stezce, ale ne ovšem k cestě a jako k silnici, aby po ní svobodný průjezd měl.*“ J. Jireček (ed.), *Práva městská*, s. 286.

³⁹³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I*, s. 198.

Vrcholným okamžikem vedení vody pro měšťana v 16. století, bylo vystavení vlastního vodovodu a haltýře.³⁹⁴ Haltýře platily patrně za hodnotné zboží, protože byly vedle vlastních měšťanských domů často předmětem čilého obchodování, jak dokládají pozůstalostní inventáře nebo trhové knihy.³⁹⁵ V textech městských knih byly zpravidla uváděny pouze některé typy objektů a jejich příslušenství, které podstatnou měrou navyšovaly hodnotu majetku. Haltýře zde nechyběly. Důvodů ke stavění haltýřů a vodovodů napájející domácnosti bylo mnoho, ale především zde podstatnou roli hrál ryze praktický faktor. V některých případech šlo o potřebu chovat ryby.³⁹⁶ Hlavně šlo o přívod pitné vody. Vodovody byly přiváděny do jednotlivých domácností také kvůli zajištění užitkové vody pro výkon řemesla jako v roce 1577, kdy byla uzavřena smlouva mezi lazebníkem Jiřím a prachatickou městskou radou, že bude do městské lázně zaveden vodovod. Výrazným motivem byly zřejmě stížnosti, že voda ze studně není vhodná pro omývání lidského těla v lázni, proto se položily trouby od obecního stojanu na vodu až do lazební. První náklady na stavbu měla hradit městská rada, ale v příštích letech se o opravy vodovodu staral výhradně lazebník a jeho potomci.³⁹⁷

Distribuce vody v domácnostech pokračovala dál. Od potoků, studní, kašen a haltýřů mohli přinášet vodu čeledíni a děvečky do dolních síní měšťanských domů ve dřevěných vědrech. Výjimkou zřejmě nebyly ani kožené měchy různých velikostí. V dolní síni pak přelévají vodu do připravených keramických či kovových konvic nebo lahví. Rozpoznávacím znakem lahví určených na vodu a jiné tekutiny od ostatních nádob byla jejich horní část, která byla užší, aby se z nich voda nevytlila.³⁹⁸ V tvarově rozmanitém hrncářském zboží, jež nechybělo v každé pozdně renesanční jihočeské domácnosti, se s oblibou používaly chladicí džbány, které se vyznačovaly soudkovitým či kulovitým tělem a úzkým ústím, které zabraňovalo přehnanému ohřívání tekutin.³⁹⁹

---

³⁹⁴ „Někdo po trubách vodu uveda do svého domu, s jiným se jí zděluje, nenadálým štěstím zbohatí své přátely.“ Citováno podle Č. Zíbrt, *Snář*, s. 94.

³⁹⁵ SOKA Český Krumlov, AM Českého Krumlova, K-1, trhová kniha, inv. č. 336, 337.

³⁹⁶ „Haltěř na pstroužky a jiné rybičky“ Citováno podle F. Teplý, *Dějiny města Volyně*, s. 67.

³⁹⁷ V. Starý, *Péče*, s. 155.

³⁹⁸ „Se liší od nádob horní částí, kterou mají užší, a to proto, aby nevyšplichovaly vodu.“ B. Ježe – J. Hummel, *Jiřího Agricoly Dvanáct knih*, s. 130-133.

³⁹⁹ K morfologii i rozšíření chladících džbánů, srov. J. Pajer, *Hromadný nález*, s. 71-72.

Tekutiny navíc byly uchovávány především v chladnějších dolních síních nebo v mokrých sklepích. Odtud byly podle potřeb roznášeny do dalších prostor obydlí.⁴⁰⁰

Významnou roli zde hrály kuchyně, ať už šlechtice nebo měšťana. Měšťanská kuchyně byla vybavena střídavě a prakticky. Nacházel se zde krb a otevřený komín tvarovaný do širokého jehlance. Nádobí se uskláděovalo v horní síni, kde se nacházely mimo dřevěných polen pro vytápění, rožně, kotle i běžné stolní nádobí z mosazi, cínu a mědi. Na rozdíl od městského prostředí se v provozu zámeckých kuchyní dochovaly hospodářské instrukce, které vrhají světlo na dodržování správné hygieny. Značné množství vody se využívalo ve všech kuchyních na vaření, umývání použitého nádobí i k odvádění nečistot.⁴⁰¹ Hospodářské instrukce názorně přikazovaly, aby se dbalo na správnou hygienu při přípravě pokrmů pro stůl velmože i pro bezpečnost v kuchyni. Za bezchybný provoz zámeckých kuchyní se zaručoval kuchmistr, který zároveň dohlížel, aby jeho kuchaři a pomocníci po sobě uklízeli.⁴⁰² Důležité bylo předcházet možnosti vzniku požárů, proto se čistila kamna i pece a často vymetaly komíny.⁴⁰³ Jídla nesměla být připálená a jídlo se mělo podávat na stůl na čistém nádobí. Význam práce v zámecké kuchyni mělo nakonec potvrzovat také vyprané a čisté oblečení kuchmistra i kuchařů.⁴⁰⁴

Zde se do koloběhu uklízení na zámcích zapojovaly také ženy. Myčky, jak se pradlenám říkalo, sloužily v hlavních jihočeských rezidencích Rožmberků a pánů z Hradce většinou dvě, ale v dobách oslav a výjimečných událostí se přijímaly další na výpomoc.⁴⁰⁵ Občas našly uplatnění také při mytí sudů z vrchnostenských

---

⁴⁰⁰ V. Bůžek – H. Bůžková – J. Stejskalová, *Interiéry domů*, s. 113-128.

⁴⁰¹ J. Petráň a kol., *Dějiny II/1*, s. 235.

⁴⁰² „*Item při kuchyni i spižárně aby ten dobrý a chvalitebný řád se držel, předně aby čistota ve všech místech byla milována, nebo v takovém povolání jedna chvalitebná věc jest, když kuchyňské potřeby v čistotných místech se chovají a také mnohem dálemi mohou chovány bejti*“; citováno podle Josef Hrdlička, „...*kuchyni svou k správě tobě poručím*“. *Kuchyňský personál v rezidencích posledních pánů z Hradce a Rožmberků*, JSH 65, 1996, s. 163.

⁴⁰³ „...*aby on nebo zámecký šafář vydali kuchařům pilu, aby ta drva kuchyňská dali na půli přeřezávati aneb přesekávati, ... a tak se drvům i fůrám přispoří a dříví také darmo páliť se nebude*“; citováno podle Tamtéž.

⁴⁰⁴ J. Hrdlička, *Hodovní stůl*, s. 109-110.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 124

pivovarů.⁴⁰⁶ Další jejich povinnost byla starat se o čistotu hospodářských prostor, které zametaly pomocí košťat.⁴⁰⁷ Také v měšťanských domech bylo uklízení ryze ženskou prací, protože muž přes den vykonával řemeslo a obchod. Děvečky se měly starat o teplo v domě, proto vždy ráno roznítily oheň, zametly v domě i ve světnicích, umyly lavice a stůl a přistoupily k mytí kuchyňského nádobí.⁴⁰⁸ Čistota měšťanského domu i šlechtického sídla se nakonec stávala známkou, jak spořádaná hospodyně v domě bydlí.

Velice přesným ukazatelem čistoty a pořádku v domácnosti bylo stolní nádobí.⁴⁰⁹ V měšťanských domácnostech se vystavovalo čisté honosnější a reprezentativnější cínové nádobí na římsy, které bývaly podél celých zdí, nebo na kratší police podepřené konzolami.⁴¹⁰ Zkrášlení bylo nutné především v prostorách reprezentativních světnic v prvním patře renesančních domů. Zde se navíc nacházela glazovaná kamna, táflované stropy, koberce, čalouny, zrcadla a velká prosklená okna. Pozornosti zde neuniknul ani velký jídelní stůl obklopený židlemi a lavicemi nebo truhly rozmístěné po místnosti, v kterých se schovávaly nerůznější oděvy. Naopak ve šlechtickém prostředí se s oblibou vystavovaly luxusní konvice a poháry na několikapatrové kredence.⁴¹¹ K nim přistupovalo služebnictvo pro nápoje a roznášelo je na podnosech ke stolovníkům. Vedle nejrůznějších vín a piv přinášeli na osvěžení také studenou vodu ve skleněných baňkách.⁴¹² Na stolech nechyběly drahé poháry a číše vyrobené

---

⁴⁰⁶ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise F. Teplý, *Vodní kniha I.*

⁴⁰⁷ V důchodních i kuchyňských účtech se pravidelně objevoval nákup „koštiště“; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 421, sign. II N 6c, karton 52; Dvě proutěná košťata ovázaná lýkem z první poloviny 16. století byla objevena při archeologickém výzkumu městského domu v Táboře. R. Krajíc, *Dům pasíře Prokopa*, s. 121, 122, 160, 212-215.

⁴⁰⁸ Informace pochází z veršované říkačky „Mravy pro poctivé panny a děvečky“ z poloviny 16. století objevené na Karmeli, kterou sepsal bratrský kněz Adam Šturm, srov. Jiří Waldhauser, *Archeologická tajemství Staré Boleslavi*, Liberec 2009, s. 43.

⁴⁰⁹ V. Bůžek – H. Bůžková – J. Stejskalová, *Interiéry domů*, s. 117.

⁴¹⁰ Zikmund Winter, *V měšťanské světnici starodávné. Kulturní studie o patnáctém a šestnáctém století*, Praha 1895, s. 114.

⁴¹¹ Bohatě zdobený pozdně renesanční kredenc se dochoval na severní Moravě na zámku ve Velkých Losinách.

⁴¹² J. Janáček (ed.), *Tři francouzští kavalíři*, s. 57.

z kameniny, cínu a především ze skla.⁴¹³ Číše i poháry hrály klíčovou roli při přípitech mezi urozenými stolovníky, protože měly symbolický význam utvrzující sociální vztahy ve společnosti.⁴¹⁴ Svůj význam si přípitek našel i v prostředí měst, zvláště při významných událostech, jako bylo připíjení v ceších.⁴¹⁵ Nepostradatelnou součástí městského života byly hospody, kde docházelo ke každodennímu popíjení alkoholických nápojů.⁴¹⁶

K reprezentaci při stolování přispívala i osobní hygiena. Než stolovník přistoupil k prostřené tabuli, ať už v měšťanské světnici nebo hodovním sále, byl povinen umýt si ruce v umývadle.⁴¹⁷ Šlo o ritualizovaný proces, kterým člověk prokazoval úctu podávanému jídlu, hostiteli i Bohu a navíc tak přispíval k utužování svého zdraví.⁴¹⁸ Jak taková umyvadla zřejmě vypadala, dokládají archeologické nálezy umývadel

---

⁴¹³ Alespoň srov. Dagmar Braunová, *Renesanční a barokní emailované sklo. Katalog sbírky Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 1980; E. Černá (ed.), *Středověké sklo*; Miroslava Nováková-Skalická, *Renesanční poháry na jihomoravských státních hradech a zámcích*, in: 30. let krajského střediska SPPOP v Brně, Brno 1989, s. 175-189.

⁴¹⁴ Václav Bůžek, *Pijácké zábavy na dvorech renesančních velmožů (Ambras – Bechyně)*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, OH 8, 2000, s. 137-161; Václav Bůžek, *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189-213; Josef Hrdlička, *Alkohol na raně novověkých šlechtických dvorech v českých zemích*, in: Josef Baďurík - Peter Kónya - Radovan Pekník (edd.), *Nápoje v minulosti a přítomnosti Slovenska*, Prešov 2001, s. 68-80.

⁴¹⁵ Srov. Čeněk Zíbrt, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, Praha 1910.

⁴¹⁶ Aleš Stejskal, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551-1611)*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta, duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. - 18. století)*, Prostějov 1997, s. 376-408.

⁴¹⁷ V německy psaných pramenech se zpravidla objevuje označení Handfass, Handbecken, srov. Lenka Šporová, *Všední život města Mostu ve světle sirotčí knihy ze 17. století*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 66; poslední záznam o využití aquamanile je datován v západoevropských pramenech do roku 1529, tato středověká nádoba ustupuje polévacím konvicím, umývadlům a mēdēnicím, patrně přežívá ve vesnickém prostředí.

⁴¹⁸ „Nic nečiň rukotržně, ruce slož, jimi nepachtuj, nohami též nepohybuj, měj ruce neupatlané, nehty pěkně obřezané; Nehty u rukou máš-li přerostlé, pěkně je sobě obrovnej špíny neb bláta za nimi nenechávej.“ Č. Zíbrt, *Staročeská tělověda*, s. 25.

s horizontálními uchy, díky nimž mohly být tyto rozměrné nádoby přinášeny ke stolu.⁴¹⁹ Umývadla se v domácnostech navzájem lišila použitým materiálem, velikostí i zdobností.⁴²⁰ V měšťanském domě č. 55 na českokrumlovském Latránu využívali k omývání zeleně glazované keramické umývadlo zdobené reliéfy Ukřižování, Jezulátka, Panny Marie a postavou některého ze světců, který nebyl blíže identifikován. Vedle zelených kachlových kamen s bohatou ornamentální i figurální výzdobou šlo o další keramický výrobek nesoucí prokazatelně symbolické poselství.⁴²¹

Ve šlechtickém prostředí či luxusněji vybavených domácnostech bohatých měšťanů se zpravidla využívalo místo keramických umývadel k opláchnutí rukou měděnic.⁴²² Své výsadní uplatnění našly především při pestrých reprezentativních hostinách uvnitř renesančních zámků a paláců, kde se vystavovaly spolu s jinými nádobami na velkých kredencích. V měšťanských domácnostech byly měděnice vedle postelí, dětských postýlek, skříní, ložního prádla, svícňů a nočníků běžným vybavením ložnic, do nichž se vstupovalo z horní síně.⁴²³

Další předmět využívaný v renesanční domácnosti k shromažďování vody bylo lavabo, které se skládalo z nádrže na vodu a kohoutku. Také jeho podoba i velikost se mohla lišit, zřejmě se však neodlišovala natolik, aby se během století podstatně

---

⁴¹⁹ Původ těchto nádob lze hledat v prostoru západoevropského renesančního hrnčířství. Srov. Alfred Walcher-Moltheim, *Bunte Hafnerkeramik der Renaissance in den österreichischen Ländern*, Wien 1906, s. 37.

⁴²⁰ Známé jsou například umyvadla z Ostrožské Nové Vsi, kde byla nalezena dvě umyvadla zdobená jednoduchou engobou a hlinkou. Jiří Pajer, *Studie o Novokřtěncích*, Strážnice 2006, s. 113.

⁴²¹ Srov. J. Beneš, *Český Krumlov*, s. 16-17.

⁴²² „*On pak vjec hrabě z[e] Salmu do té světničky k němu přišel a služebnici ručník vodu a medovici drželi a tak se myli a v to[m] do jiného pokoje k jídlu šli*“ Citováno podle Rostislav Smíšek – Miroslava Durajová (edd.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580-1582*, České Budějovice 2008, s. 390. „*Když bude stůl ubrusem krytý, každý se mladému pánu k službě zchytí. Podadit' mu vody s medenicí, služic mu talěrem i sklenicí. Když se stůl ubrusem překryje a ruce v medenicí umyje, jídla na stůl podávati budů...*“ Citováno podle Č. Zíbrt, *Staročeská tělověda*, s. 12; „*Pak-liť se udá k stolu sežiti, Musíš mnoho uměti: Nuož, lžíce, také suol, Má jmieti na sobě stuol. Sluha čieše a konvice, Ručník, ubrus, medenice. Na stůl klad', talíře čisté, čest jest: měj se na všem čistě!*“ Citováno podle Tamtéž, s. 10-11.

⁴²³ V. Bůžek – H. Bůžková – J. Stejskalová, *Interiéry domů*, s. 116.

změnil jejich význam.⁴²⁴ Při jejich zdobení se uplatnily především maskarony nejrůznějších výrazů. Během 16. století se na jejich výrobu používalo nejčastěji levnějších materiálů dřeva a keramiky či dražších jako cín nebo železo. V závěru století se postupně vrývala do povědomí lavaba vyrobená z fajánse. Nakonec však převládly výrobky z kameniny a porcelánu.⁴²⁵ Již od středověku se umísťovala na skříňky. V období renesance se častěji lidé setkávali s jejich umístěním do vlastních skříňek.

Vedle lavaba nebo umyvadla visely koupací pláště a ručníky, k utírání sloužily v renesančních domácnostech také osušky.⁴²⁶ K osušení se přistupovalo nejen po lehkém opláchnutí, ale také po koupání, které si užívali měšťané doma ve velkých dřevěných kádích a vanách.⁴²⁷ Je nutné připomenout, že kádě v renesanční domácnosti většinou zastávala několikero rozdílných funkcí. Hlavně šlo o předmět, který byl hojně využíván k vaření piva, jež představovalo častý a výnosný podnik měšťanů. Jejich cena byla patrně dost vysoká, aby si měšťan nemohl dovolit pořídit víc kusů a nechat jednu vanu či káď pouze k pěstování hygieny.⁴²⁸

Na stísněných městských parcelách se zpravidla nenacházelo dost místa na výstavbu vlastní domácí lázničky, kde by se mohli měšťané koupat. Velkým problémem byl také nedostatek vody, která by případně lázeň napájela. K tomu bylo nutné připočítat peníze, které by výstavbu lázně a přívod vody zaplatily. O podobě domácích lázní, proto svědčí jen strohé písemné zmínky. Na dvorku jednoho z tábořských domů se nacházela zřejmě velice jednoduchá konstrukce, kterou inventarizační komise označila za lázničku z prken udělanou.⁴²⁹ Otázkou zůstává, zda vypadala ve skutečnosti alespoň přibližně jako láznička vyobrazená v Komenského díle *Orbis sensualium pictus*.⁴³⁰ Její mobiliář se patrně omezoval na kotle na vodu

---

⁴²⁴ Keramické lavabo bylo nalezeno při archeologickém výzkumu na jižní Moravě ve Strachotíně, srov. J. Pajer, *Studie o Novokřtěncích*, s. 85, 89.

⁴²⁵ L'udmila Dufková, *Osobní hygiena na šlechtických sídlech*, Brno 2003, s. 6.

⁴²⁶ Ručníky se v německy psaných pramenech označovaly jako Handtuch, osušky naopak jako Badtuch, srov. L. Šporová, *Všední život města*, s. 66.

⁴²⁷ J. Petráň a kol., *Dějiny II/2*, s. 533.

⁴²⁸ Například v domě českokrumlovského sladovníka se nacházely tři kádě SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek Český Krumlov, I 5 AS 42 i.

⁴²⁹ Pavel Kodera, *Prostory a prostorovost měšťanských domů v raně novověkých jižních Čechách a v Praze*, České Budějovice 1997, diplomová práce PF JU, s. 118-120.

⁴³⁰ Jan Ámos Komenský, *Orbis sensualium pictus* (přetisk vydání z r. 1685), Praha 1989, s.144n.

zabudované do kachlových kamen, které sloužily k ohřevu. K nalezení zde byly hrnce na vodu, vany i lavice k poklidnému posezení. Strohé a chudobné domácí lázně však patrně nesplňovaly dobové hygienické nároky, jež proklamovaly uznávání lékaři.⁴³¹ V období, kdy se postupně dostávala do popředí suchá hygiena, tento počín mohl vést k částečnému úpadku domácích lázní stejně jako lázní veřejných.⁴³²

Z distribuce vody do městských domů i šlechtických sídel a z jejího využití k provozu domácnosti je patrné, že život v renesančním obydlí byl založen na snaze respektovat ekologické požadavky, které se projevíly snahou o uchování prostorového pořádku, ať už šlo o mytí nádobí, zdravou přípravu pokrmů, zametání místností nebo osobní hygienu. Na druhou stranu je patrné, že produkce odpadu někdy přerostla v evidentní znečišťování a dokonce i devastaci zdrojů pitné vody nebo hromadění nejrůznějšího odpadu na ulicích. Navíc se do konfliktu dostal také středověký tradiční utilitarismus snažící se uchovat původní podobu měšťanského domu, který byl zásobován pomocí studní a cisteren s funkční praktičností, pohodlím a estetikou nastupující renesance, která přinášela do měšťanského domu novou zdravou mízu pomocí vodovodů, které napájely domácí haltýře. Hospodaření s vodou i odpadem bylo soubojem mezi smyslem pro pořádek a čistotu proti přirozené anarchii nepořádku. Právě mezní hranice na jaké se tento střet odehrával, se stal vizitkou o úrovni hygieny v měšťanských a šlechtických domácnostech, komunitách i širším společenství na jihu Čech v 16. století.

---

⁴³¹ „Také nemá spodní podlaha prkny, než cihlami, neb mramorem vydlážděna a mezi tím olovem neb jiným dobře zalita býti, aby se žádná zlá neb shnilá nečistota shromažďovati nemohla“ Č. Zíbrt, *Staročeská tělověda*, s. 95. K problematice lékařství ve sledovaném období blíže. Zikmund Winter, *Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách*, Praha 1901; Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Milada Říhová, *Středověký lékař*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, 309-336.

⁴³² Georges Vigarello, *Wasser und Seife, Puder und Parfüm. Geschichte der Körperhygiene seit dem Mittelalter*, Frankfurt am Main 1988, s. 26-30.

IX. „Jako voda čas života našeho plyne“

Voda, nejvýznamnější ze čtyř živlů, byla považována za základ veškerého života na zemi.⁴³³ Zvláštní pozornost si zasluhovala především jako součást lidského těla, pro které představovala biologickou nutnost.⁴³⁴ Při pozorování nekončícího plynutí času díky střídání ročních období, dní a nocí se rodilo dramatické vnímání pomíjivosti lidského života v jeho tělesné i duševní přirozenosti.⁴³⁵

Tento životní koloběh reflektovala již úvodní kniha Bible Genesis, jež zprostředkovala raně novověkým věřícím stvoření vody Hospodinem.⁴³⁶ I na dalších stranách svatého Písma se zrcadlil raně novověkému člověku povětšinou harmonický vztah biblických lidí k vodě a přírodě.⁴³⁷ V krajině Blízkého Východu pravidelně sužované pouštním suchem znamenala dostupnost a hojnost vody vrchol lidské blaženosti.⁴³⁸ Zavodnění vyprahlé země přinášelo plodnost a dalo vláhu i zázračnému zrození lidského života. Právě zde se zrodily představy o bájně zahradě, která vznikla božím zásahem v Edenu, v níž se stane člověk opět nesmrtelným.⁴³⁹ Na sklonku 15. století osobitým stylem parafrázoval Eden Hieronymus Bosch, který rozevlál starozákonní popis ráje malířskými barvami (obr. 11).⁴⁴⁰ V horní třetině celkové

---

⁴³³ „Voda jest věc přirozená, neb mezi živly z nichž všechny věci přirozené nejprve složeny jsou, a naposledy též zase obrátiti se mají) své místo má. A at' to co samo v sobě jest, povím: všechny moci země vodou stojí, a že voda všemi jinými živly vládne.“ T. Jordán z Klausenburku, *Knijha*, s. 2.

⁴³⁴ Tělo člověka obsahovalo podle středověké „teorie čtyř šťáv“ krev, hlen, žlutou a černou žluč. Dokonalý poměr těchto látek byl zárukou zdraví. To se dále udržovalo vzájemnou rovnováhou vlhka, sucha, tepla, hořkosti a sladkosti. Voda byla součástí všech těchto látek a znakem vlhkosti. Srov. Jacques Le Goff, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006, s. 82-83.

⁴³⁵ J. Le Goff – J. Schmidt, *Encyklopedie*, s. 811-821.

⁴³⁶ V Bibli se nacházejí dvě zprávy o stvoření světa Bible, Gn 1,1-2,4a a druhá v Tamtéž, Gn 2,4b – 24.

⁴³⁷ Působení Jahveho a Ježíše je srovnáváno se živou vodou, s deštěm, lijavcem, sněhem nebo potokem. Tamtéž, Oz 6,3; Iz 55,10-12; Ž 36,9; J 4,10-12.

⁴³⁸ V Palestině říční voda téměř neexistuje. Ve starých dobách byli lidé odkázáni na skrovnou rosu a hlavně déšť zimních měsíců, proto budovali cisterny. Srov. M. Stubhann (ed.), *Encyklopedie Bible*, s. 683.

⁴³⁹ Blíže Jean Delumeau, *Dějiny ráje a zahrada rozkoše*, Praha 2003.

⁴⁴⁰ „A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého vytvořil. Hospodin Bůh dal vyrůst ze země všemu stromovi, jdoucímu na pohled, s plody dobrými k jídlu, uprostřed

kompozice obrazu zaujalo v rozmařile kvetoucí zahradě čelní místo tryskající zřídlo, od něhož se rozlily čtyři řeky živé vody napájející okolní flóru, faunu i lid.⁴⁴¹ Nevysychající pramen a řeky zaručily navždy tomuto místu, že stromy zůstanou zelené a květiny zde neuvadnou.⁴⁴² V bujně vegetaci je díky vláze zaručena i nesmrtelnost stromu života, který se stal obrazem nevyhnutelnosti lidské smrti tak, že Bůh brání člověku jíst jeho ovoce.⁴⁴³ V 16. století, které se neslo ve znamení netrpělivého očekávání dne příchodu svrchovaného Soudce, se probouzely představy o vykoupení a požití plodů, které zajistí věčný život.⁴⁴⁴ Voda stejně jako ve starých dobách platila i zde za záruku věčného bytí. Doušek vody v pozemském světě nabyt další úrovně, v níž se stal tím nejmenším výrazem lásky k bližnímu a gestem, jež by žádný člověk neměl odmítnout.

Její odepření žízňícímu se skoro rovnalo rozsudku smrti, a to se ve slibovaném ráji, na rozdíl od světa pozemského, stát nemohlo.⁴⁴⁵ V biblickém duchu představoval svět plačtivé údolí, kde člověk žije kvůli prvotnímu hříchu a vyhnání z ráje svůj smrtelný život.⁴⁴⁶ V 16. století hranice mezi reálným světem splývala v jedno s divadelními, literárními i výtvarnými obrazy pekelných hrůz.⁴⁴⁷ Svět se opět lidem jevil jako naprostý opak ideálního místa pro život a nepřispíval tomu ani vývoj událostí ve světě, protože se šířily zvěsti o šířícím se tureckém nebezpečí, jako předzvěsti apokalypsy a v sousedních německy hovořících zemích se rodilo nové schizma, jež rozdrtilo jednotu křesťanství v Evropě. O co horší byl každodenní život společnosti,

---

zahrady pak stromu života a stromu poznání dobrého a zlého. Z Edenu vychází řeka, aby napájela zahradu. Odtud dál se rozděluje ve čtyři hlavní toky. Jméno první je Píšon; ten obtéká celou zemi Chavílu, v níž je zlato, a zlato té země je skvělé; je tam také vonná pryskyřice a kámen karneol. Jméno druhé řeky je Gichón; ta obtéká celou zemi Kúš. Jméno třetí řeky je Chidekel; ta teče východně od Asýrie. Čtvrtá řeka je Eufkrat. Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil.“
Bible, Gn 2, 8-17.

⁴⁴¹ Ráj jako země čtyř řek byl charakterizován v Tamtéž, Gn 2,10;Zj 22,1.17; 21,6.

⁴⁴² J. Delumeau, *Dějiny ráje*, s. 22.

⁴⁴³ O. Jakubec (ed.), *Renesanční epitafy*, s. 147.

⁴⁴⁴ *Bible*, Zj 22,1 a d. 14.19.

⁴⁴⁵ Tamtéž, Ex 2,16-18; Jb 22,7; Př 25,31.

⁴⁴⁶ „*Plačtivé oudolí*“ citováno podle P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 56; P. Král, *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raně novověké společnosti*, OH 8, 2000, s. 315-332.

⁴⁴⁷ „...*Vyobraz sobě nejprve a myšlením vypodobni studnici převelmi hlubokou a až do propasti pekelný topící ... a domnívej se, že do té studnici svržen jsi.*“ P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 121.

o to barvitější byly představy o vysněném ráji, který se stal zhmotněnou projekcí vítězství nad nevděčným světem a smrtí. Vývoj směřoval ke stále častějšímu uměleckému vyjadřování pomíjivého života na zemi v těsném spětí s životodárnou vláhou.

K základním motivům patřilo v 16. století připodobnění pomíjivosti celého lidského života k prchlivosti vody. Ve veršované skladbě *Věk člověka* od nekatolíka Tobiáše Mouřenína se rozhořela diskuze mezi poustevníkem a pozemským světem, kde nestálost byla symbolizována vodou, větrem a světlem.⁴⁴⁸ V „Knížce o smrti“ od Mikuláše Krupěhorského plynul čas lidského života jako voda, mizel jako pára nebo pospíchal ke svému cíli jako střela.⁴⁴⁹ V roce 1610 Joachim von Beust ve své „Krátké zprávě, která by se člověk pobožný ke smrti stojiti měl“ použil připodobnění života k pomíjivosti pěny na hladině vody a stoupající páře nad hrncem.⁴⁵⁰

Při pohledu na umělecká díla 16. století zobrazující jednotlivé etapy lidského života je patrné, že nestálost a pohyb vody se často využívala při určování lidského věku. Nedlouho po zplození novorozence, kdy bylo tělíčko poprvé omyto v teplé vodě a zabaleno do povijanu, následoval první z celé řady životních rituálů.⁴⁵¹ Křest posvěcenou vodou, který symbolicky zbavoval prvotního hříchu, zároveň uváděl nového člověka do obce věřících.⁴⁵² Stal se veřejným prohlášením o narození dědice a zachování kontinuity rodiny.⁴⁵³ Některým dětem vyšla smrt brzy po porodu vstříc. Neměly ani čas zestárnout, proto ve spise z roku 1612 Václava Clementa „Kratícké sepsání sloužící ku potěšení rodičům, jimž pan Bůh prostředkem smrti časné dítky

---

⁴⁴⁸ „Ale jakž vzpomenou na věčnou radost, vzpomenou na tvé marné chlouby nestálosti, a že pomíjí jako vítr hbitě, neb co voda záře na úsvitě, nu poslechni, zná-li tě toto dítě.“ Čeněk Zábřt, *Tobiáše Mouřenína Věk člověka r. 1604*, ČL 13, 1904, s. 345.

⁴⁴⁹ „...a tak nám pospíchá, jako voda čas života našeho plyne, co pára mizí, co střela vystřelená k cíli pospíchá“ Srov. P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 46-47.

⁴⁵⁰ „...člověk na zemi jestiť rovně jako pěna na vodě anebo pára nad hrncem rychle pomíjející.“ Srov. P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 47.

⁴⁵¹ A. Van Gennepe, *Přechodové rituály*.

⁴⁵² V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 271-283.

⁴⁵³ V. Bůžek, „*Páni a přátelé*“, s. 229-264.

z tohoto světa povolávatí ráčí“, byla pomíjivost života dítěte přirovnána k unikající páře nad hrncem a jeho skon k uvadající květině.⁴⁵⁴

I další etapy lidského života zrcadlily limitovaný život rostlin, protože na nich si mohl člověk díky jejich rychlému růstu a uvadání názorně představit pomíjivost sebe sama. I zde bylo daleko ke stromu života a nesmrtelnosti, jak naznačily renesanční epitafy zobrazující dvě tváře stromu života, jednu zelenou a druhou seschlou. Zatímco růst a nejživější etapu lidského života charakterizoval Tobiáš Mouřenín přirovnáním dvacetiletého nadějného mladíka k mladému, ušlechtilému stromu a jeho dosud neprojevené schopnosti k neznámému ovoci.⁴⁵⁵ Závěr lidského života přirovnal František Koster ke krásnému květu, který podléhá mrazu, horku, vedru a ostřejším větrem bývá sražen, padá a schne.⁴⁵⁶ Stejně jako vysychá země, kterou přestal napájet vydatný pramen, dochází i k vyprchání lidského života. Tobiáš Mouřenín poslední dekády lidského života označil jako starce, kmeta, mrzáka a stoletého vyschlého člověka za kůži a kost.⁴⁵⁷

Při pohledu na dobové vnímání vývoje lidského člověka v závislosti na vodě se patrně otevírá i cesta k zamyšlení se nad znovuzrozením společnosti v 16. století. Rozvod vody do měst a šlechtických sídel na jihu Čech se stal odpovědí na zvýšené projevy strachu ze smrti z počátku století. Přivádění vody do měst, šlechtických sídel i domácností připomínalo vytváření ráje na zemi a studny i kašny pramen zajišťující nesmrtelnost. Jedinečná a vzácná tekutina se v renesančním duchu velmi často připodobňovala k obecnímu klenotu nebo pokladu, o který se měla pospolu starat celá městská obec, protože pitná voda uspokojovala lidské fyziologické potřeby a současně byla jedinou ochrannou v boji proti katastrofickým požárům, jak dokládá zápis městské

---

⁴⁵⁴ „Když se tu člověku jako pára nad hrncem ukáží a zase odejdou, a jako kvítíčko krásné se rozvějí a hned zase uvadnou“ Srov. P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 148.

⁴⁵⁵ „Ty jsi mládenec krásný a spanilý, stojíš co strom mladistvý a ušlechtilý, hnedle pověz mi pravdu, nestyď se, jaké ovoce tvá ratolest nese?“ Srov. Č. Zíbrt, *Tobiáše Mouřenína*, s. 351.

⁴⁵⁶ „...který krásou svou oči pojímá, ale špatným mrazem, přílišným horkem a vedrem, ostřejším větříkem sražen padá a schne.“ Citováno podle P. Král, *Smrt a pohřby*, s. 46.

⁴⁵⁷ „Starce v sedmdesáti, Kmeta v osmdesáti, Mrzáka v devadesáti a Kůže a kosti ve sto letech“ Citováno podle Č. Zíbrt, *Tobiáše Mouřenína*, s. 340.

rady v Prachaticích.⁴⁵⁸ Poklidný a bezpečný život měšťanů zajišťoval především nevysychající zdroj vody, jenž byl natolik dostupný, aby se jím dala rychle ochránit valná část města. Symbolický význam samotné tekutiny postupně přecházel na jednotlivá vodovodní zařízení. Nápis na kašně v Prachaticích upozorňoval, že každému člověku, který městskou kašnu pokládá za poklad a klenot, byla dána možnost odebrat vodu.⁴⁵⁹ Cena vodovodních zařízení se podstatně násobila, čím víc se vydávalo financí na výstavbu a údržbu jednotlivých kašen, fontán a vodáren.⁴⁶⁰ Životodárná voda zajistila život krajině, městu, zámku, domácnosti i samotnému člověku 16. století. Její přítok zaháněl žízeň, sucho a smrt pozdního středověku a přinášel znovuzrození společnosti a její kultury.

---

⁴⁵⁸ „Poněvadž nejvyšší poklad městský jest jako voda v městě, a pro dopuštění ohně buďto z příhody lidské aneb z dopuštění Pána Boha všemohoucího kdyby vody v městě nebylo, tou nešťastnou příhodou všecko město mohlo by k zmaření a zkázu přijíti.“ Tamtéž, s. 148.

⁴⁵⁹ „Za poklad a klínat sobě pokládá“ Srov. V. Starý, *Péče*, s. 150.

⁴⁶⁰ „Ačkoliv takový vodní stroj z příčiny drahoty těch tří kovův mnoho jest stál, pro takový vodní stroj při takovém královském zámku za jeden obzvláštní klínat stojí.“ F. J., Čapek, *Vodárna*, s. 76-79.

X. Závěr

Dochované písemné, hmotné a ikonografické prameny k rozvádění vody do měst a šlechtických sídel na jihu Čech, lze považovat za památky, které jsou zajímavým odrazem transformačních procesů ve funkcích a významech vodních děl ve městech a zámcích v 16. století. To, čím se lidská sídla prezentovala na sklonku středověku, se velice rychle měnilo. Pojetí středověkého města a hradu jako uzavřené jednotky, která je zahleděna sama do sebe a své okolí považuje za cizí prostor, se začal proměňovat, když chození pro vodu k potokům v blízkosti opevnění nebo čerpání vody ze studní a cisteren přestalo dostačovat k zajištění života společnosti.

Nezbytné zásoby vody se nacházely pouze v otevřené krajině, kde sice do 15. století docházelo k cílenému podmaňování si vodního živlu pomocí regulací a výstaveb rybníků, přesto nové možnosti ukázal až počátek následujícího věku. Tehdy se díky nabytým znalostem přistoupilo k výstavbě vyspělejšího typu rybníční hráze, která umožnila podepřít rozsáhlé rybníční soustavy i splavňovat řeky. Docházelo k cílenému svazování vodního živlu, které v jižních Čechách vyvrcholilo výstavbou vodních stok. Voda byla přivedena až před hradby a zde se začalo i s výstavbou rybníků určených výhradně na hromadění pitné vody.

Lidská sídla v tu dobu neustále měnila svou tvář i vybavenost, což odráželo nové přerozdělování prostoru s jeho novými obyvateli a jejich motivacemi. Během 16. století docházelo k populačnímu růstu a následné renesanční proměně městské zástavby. Městské domy však zůstaly pevně stát na úzkých středověkých výměrách. Rostoucí populace produkovala na malém prostoru větší množství odpadu, což vedlo k většímu znečišťování vody ve studních a cisternách. Pro chod města bylo nezbytné zajistit nový zdroj nezávadné vody.

Právě uvědomování si nebezpečného nedostatku vody vedlo patrně společnost během 16. století k vyhodnocení dosavadního neutěšeného stavu a pokusům o jeho řešení. Začalo se s výstavbou vodovodů, které měly znovu napojit žíznivou městskou společnost. Změna potřeb se projevila především výstavbou vodovodů a jejich opravami. V Táboře nebo na Hluboké byly dokonce stavěny vodárny, které využívaly nejmodernější techniky kovových trub a pump. O proměně hodnotového systému však lépe vypovídají zápisy městských rad pořízených při projednávání vedení vody do měst nebo výstavby honosných kašen a jejich umělecká výzdoba protkaná symbolickými

vyjádřeními o významu vody pro město. Voda se stala jistotou, která zajistila měšťanům život, chod jejich řemesel a domácností a zároveň chránila jejich domov před ohněm.

Zdroje vody byly pod neustálou sociální kontrolou, o čemž svědčí právní normy nebo praxe, kterou lze vysledovat v pravidelných vydáních za služby vodáka, který měl zajistit neustálý přísun vody, nebo v trestně právních pořízeních, kdy zdroj vody ztratil svou funkci vyschnutím či znečištěním z nedbalosti odpovědných lidí.

Je patrné, že pitná a užitková voda byla nezbytnou nutností pro zajištění života všech vrstev hierarchicky uspořádané společnosti bez rozdílu. V prostředí poddanských měst na jihu Čech byla výstavba prvních vodovodů do značné míry ovlivněna hospodářskou orientací vrchnosti. Městské rady i šlechta již od počátku 16. století zajišťovaly pomocí vodovodů dostatek vody k výrobě piva, které platilo za nejvýnosnější podnik. Vysoké investice vydávané na výstavbu a opravu vodovodů do pivovarů se vracely z distribuce piva. Rostoucí příjmy umožňovaly kulturní růst, během něhož docházelo k přestavbám středověkých hradů v reprezentativní a pohodlné renesanční zámky. Vodovody byly zaváděny do kuchyní i jednotlivých pokojů. Na nádvořích zámků a v zahradách docházelo k výstavbě nových kašen. Součástí oblíbených kratochvílí se stávalo smyslné oblouznění tryskající vodou z vodotrysků i pozorování pohybu nejrůznějších vodních strojů.

Od druhé poloviny 16. století lze pozorovat množící se výstavba haltýřů a vodovodů do jednotlivých městských domácností. Běh vody z přírody až do soukromých prostor se stal odrazem rostoucích potřeb i přijímání renesančního způsobu života mezi měšťany. V jejich domácnostech lze po místnostech především díky hmotnému vybavení sledovat každodenní život v těsném sepětí s vodou a zároveň zapouštění kořenů renesanční kultury do městských interiérů.

Pozdně středověká krize byla zažehnána a nastupující renesanční styl života se svými kořeny ve filozofických směrech antiky představil nové pojetí vody jako živlu, který si dokázal člověk podmanit. O renesančním okouzlení vodou svědčí i jiné prameny, než stavby, které měly vyvést jednotlivé lokality ze špatné situace. Především jsou to dobové lékařské spisy, které zprostředkovaly znalosti o původu vody v přírodě, jejím významu, léčebných účincích, o její kvalitě. V neposlední řadě se vyjadřovaly o jejím významu pro hygienu a do značné míry tak ovlivnily každodenní praxi. Význam vody umocnila vše prostupující křesťanská tradice, kde voda sloužila ke křtu i k projevení lásky k bližnímu. Pramen vody nebo studnice se stávaly oblíbeným

výtvarným motivem, který symbolicky upozorňoval na důležitost vody k zajištění lidského života. Znovuzrození společnosti odrážející se na vodní hladině nakonec v době ukončení vrcholné éry zámořských objevů a prozkoumání hladiny všech světových moří vystupňoval manýrismus do veřejné manifestace nadvlády člověka nad vodou, kterou znázornil Arcimboldo, když člověka poskládal z mořských ryb (obr. 12).

Voda však ani tehdy neukončila svůj koloběh na rozdíl od samotných lidských životů, jimž se nevyhnula smrt. Stejně jako na konci 15. století dychtivě očekával smrtelný člověk apokalypsu a vykoupení v podobě ráje, také na počátku 17. století společnost uschla pod rozžhavenými hlavními třicetileté války a přesto doušek vody z nevysychajícího pramene v ráji zůstával pouhým obrazem v mysli raně novověkého člověka.

XI. Seznam použitých pramenů a literatury

XI-1 Prameny

Archivní prameny

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek Český Krumlov, I 5 AS 42 i.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek Český Krumlov, sign. 17R alfa 3 (červená) 1602, 1605, 1606; 1607; 1610.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, v rukopise František Teplý, *Vodní kniha I.*

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce, sign. III c – 14, karton 63, 65, 67.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce, sign. III c - 24, karton 81.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce, sign. III c – 8, karton 58.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce sign. III c – 4/a, karton 57, 68.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce Tamtéž, sign. III c – 6, karton 58.

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný Archiv pánů z Hradce, Důchodní účty panství Telč z let 1590-1600, sign III k - 12, karton 124 a 125

Státní oblastní archiv Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, karton 932, fol. 1-158, VI-10 Studny a vodovody 1566-1938.

Státní okresní archiv Český Krumlov, v rukopise Anna Kubíková, *Historie domů v Českém Krumlově. Domy a jejich obyvatelé v šestnáctém století.*

Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, K-1, sign. C II 2 b inventáře pozůstalostí měšťanů, kart. 195-227, 482.

Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, K-1, tržební kniha, inv. č. 336, 337.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice, kniha posledních pořízení z let 1513-1726.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice, registra příjmů a vydání z let 1561-1562.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice, registra příjmů a vydání z roku 1570.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice registra příjmů a vydání z roku 1571.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice, registra pondělní z roku 1591.

Státní okresní archiv Prachatice, Archiv města Prachatice registra hlavní z roku 1598.

Dobové tisky

Bible svatá aneb všechna svatá písma starého a nového zákona. Podle posledního vydání Kralického z roku 1613, Praha 2007.

JORDÁN Z KLAUSENBURKU, Tomáš, *Knihy o Vodách Hojitedlných neb Teplicech Moravských*, Olomouc 1580.

Vydané prameny

BEJBLÍK, Alois (ed.), *Fynes Moryson, John Tylor, Cesta do Čech*, Praha 1977.

BINKOVÁ, Simona - POLIŠENSKÝ, Josef (edd.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989.

SCHMIDTOVÁ, Anežka (ed.), *Jan Dubravius. O rybnících. Zakladatelské dílo českého rybníkářství*, Praha 1953.

FIALA, Zdeněk (ed.), *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987.

HAAS, Antonín (ed.), *Soupis privilegií měst a městeček Jihočeského kraje od roku 1525*, AT 2, 1973.

JANÁČEK, Josef (ed.), *Tři francouzští kavalíři v rudolfínské Praze. Jacques Esprinchar, Pierre Bergeron, Francois de Bassompierre*, Praha 1989.

- JEŽE, Bohuslav – HUMMEL, Josef (edd.), *Jiřího Agricoly Dvanáct knih o Hornictví a hutnictví. De re metallica libri XII Basileae MLVI*, Ostrava 2007.
- JIREČEK, Josef (ed.), *Pavel Kristián Koldín z Koldína, Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou*, Praha 1876.
- JIREČEK, Josef – JIREČEK, Hermenegild (edd.), *Brikcí z Licka, Práva městská dle textu z roku 1536*, Praha 1880.
- KOLÁR, Jaroslav (ed.), *Václav Hájek z Libočan. Kronika česká*, Praha 1981.
- KUCHARSKÝ, Pavel (ed.), *Regiment zdraví Henrycha Rankovia. Regimen sanitatis salernitatum*, Praha 1982.
- KVÍTKOVÁ, Naděžda (ed.), *Jan Ámos Komenský. Orbis sensualium pictus*, Praha 1991.
- MATTHIOLI, Petr Ondřej, *Herbář neboli bylinář*, Praha 2003.
- PÁNEK, Jaroslav (ed.), *Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985.
- RYBA, Bohumil (ed.), *Pavel Stránský. O státě českém*, Praha 1985.
- SMÍŠEK, Rostislav – DURAJOVÁ, Miroslava (edd.), *Hieronymus der Ältere Schlick: Das Tagebuch. Eine Selbstdarstellung aus den Jahren 1580-1582*, České Budějovice 2008.
- TICHÁ, Zdenka (ed.), *Jak staří Čechové poznávali svět. Výbor ze starších českých cestopisů 14. – 17. století*, Praha 1985.
- ZÍBRT, Čeněk, *Snář velmi pěkný Václava Hájka z Libočan*, Praha 1908.
- ZÍBRT, Čeněk, *Tobiáše Mouřenína Věk člověka r. 1604*, ČL 13, 1917, s. 337-354, 390-405, 454-461.

XI-2. Literatura

- ANTL, Theodor, *Kde stávala stará tvrz Leptáč u Netolic a kdy byla zbořena*, PA 15, 1892, s. 765-770.
- ANTL, Theodor, *Příspěvek k vývoji cechovnictví v jižních Čechách*, PA 17, 1897, s. 583-602.
- BAHLCKE, Joachim – EBERHARD, Winfried – POLÍVKA, Miloslav (edd.), *Handbuch der historischen Stätten – Böhmen und Mähren*, Stuttgart 1998.

- BAHLCKE, Joachim – EBERHARD, Winfried – POLÍVKA, Miloslav (edd.), *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2001.
- BARTL, Jaroslav, *Rožmberský regent*, Třeboň 1941.
- BENEŠ, Jaromír – KAŠTOVSKÝ, Jan – ČEJKOVÁ, Alena, *Xylotomic and dendrochronological analysis in archeology: Changes in the composition type of wood in Prague and in Southern Bohemia*, *Ve službách archeologie* 7, Brno 2006, s. 159-169.
- BENEŠ, Jaromír, *Archeologický a archeobotanický výzkum pozdně středověkého vodovodního díla z Prachatic*, *ZS* 3, 1996, s. 172-174.
- BENEŠ, Jaromír, *Český Krumlov, měšťanský dům na latránu č. 55 – výzkum dvorku a studny*, In: *Zprávy ČAS*, Praha 1998, s. 16-17.
- BENEŠ, Jaromír, *Vimperk (okres Prachatic)*, in: *Výzkumy v Čechách 1996-1997*, Praha 1998, s. 241-243.
- BENEŠOVÁ, Gabriela, *Rybniční hospodářství na panství Hluboká nad Vltavou na sklonku předbělohorské doby*, České Budějovice 1994, diplomová práce na PF JU.
- BERND, Hermann, *Mensch und Umwelt im Mittelalter*, Stuttgart 1986.
- BIRNBAUMOVÁ, Alžběta, *Z Bechyňského zámeckého archivu*, *PA* 35, Praha 1927, s. 265-267.
- BOUZEK, Jan, *Reflexe osobní a kolektivní identity v archeologických pramenech*, in: Neústupný, Evžen (ed.), *Archeologie nenalezeného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*, Dobrá voda u Pelhřimova 2002, s. 34-40.
- BRAUNOVÁ, Dagmar, *Renesanční a barokní emailované sklo. Katalog sbírky Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 1980.
- BRÁZDIL, Rudolf – KOTYZA, Oldřich, *Současná historická klimatologie a možnosti jejího využití v historickém výzkumu*, *ČMM* 120, 2001, s. 17-59.
- BURIAN, Vladimír, *Záchranný archeologický výzkum v Třeboni v roce 1993*, *JVS* 7, 1995, s. 1-12.
- BURKE, Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005.
- BÜTTER, Horst – MEISSNER, Günter, *Bürgerhäuser in Europa*, Leipzig 1980.
- BŮŽEK, Václav – BŮŽKOVÁ, Hana – STEJSKALOVÁ, Jana, *Měšťanské domácnosti v předbělohorských jižních Čechách. Prameny, metody, stratifikace*, *JSH* 59, 1990, s. 65-80.

- BŮŽEK, Václav – BŮŽKOVÁ, Hana – STEJSKALOVÁ, Jitka, *Interiéry domů v jihočeských předbělohorských městech (Životní styl měšťanů v době pozdní renesance a manýrismu)*, JSH 59, 1990, s. 113-128.
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha - Litomyšl 2002.
- BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, České Budějovice 2000.
- BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 38-44.
- BŮŽEK, Václav, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, ČČH 100, 2002, s. 229-264.
- BŮŽEK, Václav, *Geschichte der Alltagskultur der Frühen Neuzeit der Tschechischen Geschichtsschreibung*, KHM 50, 2002, s. 341-350.
- BŮŽEK, Václav, *Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbělohorské době*, OH 1, 1991, s. 43-73.
- BŮŽEK, Václav, *Městské domácnosti úředníků a dvořanů posledních Rožmberků*, in: Beneš, Zdeněk – Maur, Eduard – Pánek, Jaroslav (edd.), *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, Praha 1991, s. 301-325.
- BŮŽEK, Václav, *Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách)*, OH 3, 1993, s. 287-313.
- BŮŽEK, Václav, *Paměť v heraldické výzdobě předmětů hmotné kultury šlechtických sídel 16. a 17. století*, in: Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 37-57.
- BŮŽEK, Václav, *Pijácké zábavy na dvorech renesančních velmožů (Ambras – Bechyně)*, in: Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, OH 8, 2000, s. 137-161.
- BŮŽEK, Václav, *Přípitek ve společnosti raného novověku*, in: Nodl, Martin – Tinková, Daniela (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 189-213.
- BŮŽEK, Václav, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995.

- BŮŽEK, Václav, *Společnost zemí habsburské monarchie 1526-1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí*, ČČH 104, 2006, s. 485-526.
- CECHNER, Antonín, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kaplickém 42*, Praha 1921.
- CÍCHA, Jaroslav – FRÖHLICH, Jiří, *Výzkum historických podzemních objektů v Písku*, Prácheňské muzeum v Písku, Zpráva o činnosti za rok 1992, s. 28-30.
- CÍCHA, Jaroslav – FRÖHLICH, Jiří, *Výzkum neznámého podzemí v Týně nad Vltavou*, Speleo 1993, s. 22-24.
- CIKHART, Roman, *Čistota veřejných míst v minulosti*, JSH 1, 1928, s. 33.
- CIKHART, Roman, *Lázně na Táboře v 15. věku*, JSH 6, 1933, s. 119-120.
- CIRONISOVÁ, Eva, *Domy a řemesla v Třeboni v 16. a 17. století ve světle urbářů*, JSH 46, 1977, s. 88-92.
- CIRONISOVÁ, Eva, *Správa treboňského panství za Rožmberků*, JSH 53, 1984, s. 1-8.
- ČAPEK, František Josef, *Vodárna n hradě Hluboká v letech 1551 – 1610*, Výběr 19, 1982, s. 76-79.
- ČECHURA, Jaroslav, *Cechy rožmberských měst a městeček do poloviny 16. století*, JSH 58, 1989, s. 113-124.
- ČECHURA, Jaroslav, *Rozvoj cechů na rožmberském dominiu po roce 1550*, JSH 58, 1989, s. 177-185.
- ČECHURA, Jaroslav, *Třeboň za posledních Rožmberků. Hlavní zdroje příjmů a výnos panství*, JSH 63, 1994, s. 162-174.
- ČERNÁ, Eva (ed.), *Středověké sklo v zemích Koruny české. Katalog výstavy*, Most 1994.
- ČORNEJ, Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české V. 1402-1437*, Praha - Litomyšl 2000.
- ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena, *Velké dějiny zemí koruny české VI. 1437-1526*, Praha – Litomyšl 2007.
- DELUMEAU, Jean, *Dějiny ráje a zahrada rozkoše*, Praha 2003.
- DELUMEAU, Jean, *Strach na západě ve 14. - 18. století I.*, Praha 1997.
- DRAHOTOVÁ, Olga, *České sklo*, Praha 1970.
- DRDA, Miloš – MAZURKIEWICZOVÁ, Helena, *Archeologický výzkum čp. 161 v Táboře*, AR 34, 1982, s. 46-49.
- DRDA, Miloš Drda – TECL, Rudolf, *K předhusitskému osídlení Tábora*, ČsČH 26, 1978, s. 740-764.

- DRDA, Miloš, *Archeologický výzkum Tábora*, HT 2, 1979, s. 67-68.
- DUFKOVÁ, L'udmila, *Osobní hygiena na šlechtických sídlech*, Brno 2003.
- DURDÍK, Tomáš – HRABÁKOVÁ, Kamila – KAŠPAR, Vojtěch, *Výsledky záchranného archeologického výzkumu a restaurátorského průzkumu na hradě ve Vimperku v roce 1997*, ZS 4, 1997, s. 179-193.
- DURDÍK, Tomáš – KAŠPAR, Vojtěch, *Nové poznatky ke stavebnímu vývoji a podobě hradu ve Vimperku*, AH 25, 2000, s. 171-181.
- DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999.
- ECO, Umberto, *Umění a krása ve středověké estetice*, Praha 2007.
- FAGAN, Brian M., *Malá doba ledová. Jak klima formovalo dějiny v letech 1300-1850*, Praha 2007.
- FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.
- FLAJŠHANZ, Václav, *Klaret a jeho družina*, Praha 1926.
- FLÜELER – GRAUWILER, Marianne (hg.), *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300*, Stuttgart 1992.
- FRÖHLICH, Jiří – KOPPOVÁ, Eva, *Výzkum středověké studny domů čp. 118 a 119 v Písku*, JSH 64, 1995, s. 3-19.
- FRÖHLICH, Jiří, *Keramický vodovod ve Vratišově u Milevska*, Výběr 29, 1992, s. 27-30.
- FRÖHLICH, Jiří, *Průzkum studny v Písku*, Výběr 27, 1990, s. 250.
- FRÝDA, František – ROŽMBERSKÁ, Věra, *Středověké odpadní jímky z Kašperských Hor, Sborník západočeského muzea v Plzni*, SZM. Historie 6, 1991, s. 28-63.
- GABRIEL, František, *Pivovarnictví v bývalém Bechyňském kraji do počátku 18. století*, JSH 40, 1971, s. 19-43.
- GABRIEL, František, *Pivovarnictví v západních Čechách do počátku 18. století, Minulostí západočeského kraje 7*, 1970, s. 135-173.
- GROSS, Hynek, *Z bývalých cechů v Českém Krumlově*, PA 19, 1900 - 1901, s. 193 - 204, 307 - 320.
- GROSS, Hynek, *Ze řemesel a živností v Českém Krumlově v 15. a 16. století*, PA 19, 1900 - 1901, s. 533.

- GRULICH, Josef, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, HD 23, 2000, s. 49-82.
- GRULICH, Josef, *Vesničan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166-189.
- GUREVIČ, Aron J., *Kategorie středověké kultury*, Praha 1978.
- HADAČ, Václav, *Staročeský rybníkář Jakub Krčín z Jelčan*, Tradice 2, 1935, s. 55-63.
- HALL, James, *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991.
- HAUBELT, Josef, *Jakub Krčín z Jelčan*, Praha 2003.
- HEILINGSETZER, Georg, *Das Jahr 1620 als Zäsur? Der oberösterreichische Adel im Vergleich mit dem Adel der böhmischen Ländern*, OH 7, 1999, s. 115-137.
- HILMERA, Jiří, *Jindřichův Hradec, městská památková rezervace a státní zámek*, Praha 1957.
- HIML, Pavel, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů*, OH 4, 1995, s. 153-194.
- HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 2002.
- HOFFMANN, František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.
- HOJDA, Zdeněk, *Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627-1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy II*, PSH 27, 1994, s. 47-104.
- HOJDA, Zdeněk, *Výtvarná díla v domech staroměstských měšťanů v letech 1627-1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy I*, PSH 26, 1993, s. 38-102.
- HOLEC, František, *Obchod s dřívím v Praze ve 14. – 16. století*, PSH 6, 1971, s. 5-100.
- HOMOLKA, Jaromír – KRÁSA, Josef – MENCL, Václav – PEŠINA, Jaroslav – PĚTRÁŇ, Josef, *Pozdně gotické umění v Čechách 1471-1526*, Praha 1984.
- HONS, Josef, *Když měřičkové rybníkáři a trhani krajem táhli*, Praha 1961.
- Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Jižní Čechy*, Praha 1986.
- HRDLIČKA, Josef, „...kuchyni svou k správě tobě poručím“. *Kuchyňský personál v rezidencích posledních pánů z Hradce a Rožmberků*, JSH 65, 1996, s. 148-169.
- HRDLIČKA, Josef, *Alkohol na raně novověkých šlechtických dvorech v českých zemích*, in: Josef Baďurík - Kónya, Peter - Pekník, Radovan (edd.), *Nápoje v minulosti a přítomnosti Slovenska*, Prešov 2001, s. 68-80.

- HRDLIČKA, Josef, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ke studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: Nodl, Martin – Tinková, Daniela (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 215-235.
- HRDLIČKA, Josef, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000.
- HRDLIČKA, Josef, *Měšťan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2008, s. 139-165.
- HUIZINGA, Johann, *Podzim středověku*, Praha 1999.
- HULE, Miroslav, *Rožmberkův Krčín a Krčínův Rožmberk*, Třeboň 2005.
- HUML, Václav, *Vodovodní síť na Václavském náměstí v 15. - 17. století*, ČL 62, 1975, s. 223-230.
- JAKAB, Martin, *Každodenní život v českokrumlovské zámecké rezidenci v letech 1602-1610*, České Budějovice 1994, Diplomová práce PF JU.
- JAKUBEC, Ondřej (ed.), *Ku věčné památce. Malované renesanční epitafy v českých zemích*, Olomouc 2007.
- JANÁČEK, Josef, *České dějiny. Doba předbělohorská I.*, Praha 1971.
- JANÁČEK, Josef, *Česko-rakouské obchodní styky v 16. století*, Sborník historický 17, 1970, s. 123-145.
- JANÁČEK, Josef, *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959.
- JANÁČEK, Josef, *Předbělohorská doba v českých dějinách*, FHB 11, 1987, s. 27-40.
- JANÁČEK, Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha – Litomyšl 1997.
- JANÁČEK, Josef, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961.
- JANKOVSKÁ, Vlasta, *Pylová analýza uloženin pozdně středověkého vodovodu z Prachatic*, ZS 3, 1996, s. 200-201.
- JANKRIFT, Peter Kay, *Brände, Stürme, Hungersnote. Katastrophen im mittelalterlichen Lebenswelt*, Ostfildern 2003.
- JANOŠEK, Emanuel, *Rybníkářské dílo Krajčů v jižních Čechách*, ČSpš 58, 1950, s. 8-24.
- JIRÁSKO, Luděk, *Jindřichův Hradec. Hrad a zámek*, Praha 1994.
- KADLEC, Jaroslav, *Hospodářské poměry na panství třeboňského kláštera v 15. a 16. století*, JSH 47, 1978, s. 13-22.

- KALNÝ, Adolf, *Soupis urbářů jihočeských archivů 1378-1773 I.*, České Budějovice 1976.
- KARAS, Jaroslav, *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919.
- KAŠIČKA, František – NECHVÁTAL, Bořivoj, *Tvrze a hrádky na Prachaticku*, Prachatice 1990.
- KAVKA, František, *Městské hospodářství Českých Budějovic v letech 1496-1570*, JSH 34, 1965, s. 31-58.
- KEJŘ, Jiří, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998.
- KIRSCH, Roland (ed.), *Historie sklářské výroby v českých zemích I-III*, Praha 2003.
- KLÁPŠTĚ, Jan, *Studie o středověké studně z Mostu*, PA 74, 1983, s. 443-492.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, *Cestou do Cařihradu: Osmanská města v 16. století viděná křesťanskými očima*, Praha 2003.
- KNOZ, Tomáš, *Šlechtická paměť v uměleckém ztvárnění moravských renesančních zámků*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 23-36.
- KODERA, Pavel, *Prostory a prostorovost měšťanských domů v raně novověkých jižních Čechách a v Praze*, České Budějovice 1997, diplomová práce PF JU.
- KOLÁŘ, Martin, *Obraz města Tábora a jeho okolí v letech 1432-1450*, in: Jan Kolář (ed.), *Sborník historických prací prof. Martina Koláře o dějinách Tábora*, Tábor 1924, s. 94-112.
- KOPÁČEK, Jiří, *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006.
- KOŘAN, Jan, *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950.
- KOVÁŘ, Milan, *Rybniční hospodářství na panství Jindřichův Hradec ve druhé polovině 16. století*, České Budějovice 1998, diplomová práce na PF JU.
- KRAJÍC, Rudolf, *Archeologie postmedieválního období. Současný stav a perspektivy výzkumu v jižních Čechách*, AVJČ – Supplementum 4, České Budějovice 2007, s. 137-174.
- KRAJÍC, Rudolf, *Dům pasíře Prokopa v Táboře, Archeologický výzkum odpadní jámky v domě čp. 220*, Písek 1998.
- KRAJÍC, Rudolf, *Středověké cihlářství. Sezimovo Ústí – archeologie středověkého poddanského města 4*, České Budějovice 2008.
- KRAJÍC, Rudolf, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (I. Nálezové okolnosti a deskripce materiálu)*, AVJČ 6, 1989, s. 79-123.

- KRAJÍC, Rudolf, *Výzkum středověké studny v Soběslavi, okr. Tábor (II. Analýza souboru středověké kuchyňské a stolní keramiky)*, AVJČ 7, s. 97-120.
- KRÁL, Pavel, *Český Krumlov za Habsburské komorní správy (Každodenní život v českokrumlovské zámecké rezidenci mezi léty 1602-1622)*, OH 5, 1996, s. 399-421.
- KRÁL, Pavel, *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raně novověké společnosti*, OH 8, 2000, s. 315-332.
- KRÁL, Pavel, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.
- KRASNOKUTSKÁ, Tereza, *Středověké a novověké kachle z Opavy. Katalog nálezů z archeologických výzkumů*, Olomouc 2005.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1976.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila, *Kašny, fontány a vodní díla české a moravské renesance*, Umění 21, 1975, s. 527-541.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila, *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*, Dějiny českého výtvarného umění II/1, Praha 1989, s. 6-62.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila, *Renesanční nástěnná malba zámku Bechyně*, Umění 11, 1963, s. 25-49.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila, *Renesanční stavby Baldassara Maggiho v Čechách a na Moravě*, Praha 1986.
- KUBÁK, Jaroslav, *Staré domy v Českých Budějovicích v XVI. a počátkem XVII. století*, JSH 34, 1965, s. 58-85.
- KUBÁK, Jaroslav, *Topografie města Českých Budějovic 1540-1800*, České Budějovice 1973.
- KUBEŠ, Jiří, *Kuchyně a zásobování rožmberských sídel (Příspěvek ke komunikaci ve společnosti aristokratického dvora Petra Voka z Rožmberka v jeho vedlejších, dočasných a příležitostných rezidencích v letech 1592-1602)*, České Budějovice 1998, diplomová práce PF JU.
- KUBÍKOVÁ, Anna, *Rožmberské kroniky. Krátký a summovní výtah od Václava Březana*, České Budějovice 2005, s. 55-56.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I-VI*, Praha 1996-2008.
- KÜHNEL, Harry, *Alltag im Spätmittelalter*, Graz – Wien – Köln, 1986.

- KUNA, František, *Dějiny města Lomnice nad Lužnicí a okolí*, Lomnice nad Lužnicí 1937.
- KUNA, František, *Dějiny města Veselí nad Lužnicí a okolí*, Veselí nad Lužnicí 1927.
- LE GOFF, Jacques – SCHMIDT, Jean, *Encyklopedie středověku*, Praha 2008.
- LE GOFF, Jacques, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006.
- LEDVINKA, Václav, *Dům pánů z Hradce pod Stupni (příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního šlechtického paláce v Praze)*, FHB 10, 1986, s. 219-316.
- LEDVINKA, Václav, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596)*, Praha 1985.
- LEJSKOVÁ - MATYÁŠOVÁ, Milada, *K malířské výzdobě rožmberské Kratochvíle*, Umění 11, 1963, s. 360-370.
- LEJSKOVÁ - MATYÁŠOVÁ, Milada, *K otázce předloh renesančních maleb bechyňského zámku*, PP 22, 1962, s. 111-112.
- LEJSKOVÁ - MATYÁŠOVÁ, Milada, *Program štukové výzdoby tzv. Soudnice zámku v Bechyni*, Umění 21, 1973, s. 1-17.
- LEJSKOVÁ - MATYÁŠOVÁ, Milada, *Výjevy z římské historie v prostředí české renesance*, Umění 8, 1960, s. 287-299.
- LENDEROVÁ, Milena, *Cestovatel*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2008, s. 239-254.
- LEVEN, Karl Heinz, *Die Geschichte der Infektionskrankheiten*, Landsberg - Lech 1997.
- LIPP, Carola, *Der Brunnen*, in: HAUPT Heinz Gerhard (Hg.), *Orte des Alltags. Miniaturen aus der europäischen Kulturgeschichte*, München 1994, s. 119-130.
- MACEK, Josef, *Jagellonský věk v českých zemích I.*, Praha 2001.
- MACEK, Josef, *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*, ČČH 95, 1997, s. 289-314.
- MAREŠ, František – SEDLÁČEK, Jan, *Soupis památek uměleckých a historických v okrese Prachatickém 38*, Praha 1913.
- MAREŠ, František, *Materiálíe k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným*, PA 16, 1896, s. 663-665.
- MATĚJEK, František, *K otázce budování pivovarů na našem feudálním velkostatku v 1. polovině 16. století*, ČMM 75, 1956, s. 366-381.

- MENCLOVÁ, Dobroslava - ŠTECH, Václav Vilém, *Bechyně, státní zámek, město a okolí*, Praha 1953.
- MÍKA, Alois, *Osudy slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia*, České Budějovice 1970.
- MÍKA, Alois, *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1955.
- MIKYŠKA, Rudolf, *Geobotanická mapa ČSSR, 1. České země*, Praha 1968.
- MILITKÝ, Jiří, *Archeologické výzkumy v Českých Budějovicích*, Výběr 32, 1995, s. 77-85.
- MILLER, Jaroslav – ČERNÍKOVSKÝ, Petr, *Urbánní historie (raného novověku) ve středovýchodní Evropě: Stručná úvaha o minulosti, současném stavu a perspektivách oboru*, ČČH 105, 2005, s. 861-884.
- MILLER, Jaroslav, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*, Praha 2006.
- MUK, Jan, *Stavebně historický výzkum táborského podzemí*, PP 1, 1994, s. 5-14.
- MUK, Jan, *Středověký městský dům ve výsledcích stavebně historického výzkumu*, HT 10, 1991, s. 87-96.
- NECHVÁTAL, Bořivoj – SMETÁNKA, Zdeněk, *K interpretaci odpadních jímek a studní v městském prostředí*, AR 27, s. 262-263.
- NECHVÁTAL, Bořivoj, *K nálezové problematice středověkých studní a odpadních jímek*, ČL 54, 1967, s. 170-174.
- NĚMEC, Karel, *Dějiny města Horažďovic*, Horažďovice 1936.
- NEŠPOR, Zdeněk R. – HORSKÝ, Jan, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 6, 2004, s. 61-81.
- NEŠPOR, Zdeněk – JAKOUBEK, Marek, *Co je a co není kulturní/sociální antropologie?*, ČL 91, 2004, s. 53-79.
- NEUHÄUSLOVÁ, Zdenka (ed.), *Mapa potencionální přirozené vegetace České republiky*, Praha 1998.
- NEÚSTUPNÝ, Evžen, *Archeologie a historie*, in: Evžen Neústupný (ed.), *Archeologie nenalezeného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*, Dobrá voda u Pelhřimova 2002, s. 141-152.
- NOVÁK, Josef, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese jindřichohradeckém 14*, Praha 1901.

- NOVÁKOVÁ-SKALICKÁ, Miroslava, *Renesanční poháry na jihomoravských státních hradech a zámcích*, in: 30. let krajského střediska SPPOP v Brně, Brno 1989, s. 175-189.
- ORTH, Jan, *Nástin historicko-kulturního obrazu Jindřichova Hradce od konce 15. století až k povstání stavovskému*, Jindřichův Hradec 1897.
- PAJER, Jiří, *Hromadný nález ze začátku 17. století ve Strážnici*, Strážnice 1982.
- PAJER, Jiří, *Studie o Novokřtěncích*, Strážnice 2006.
- PÁNEK, Jaroslav, *Čeští cestovatelé v renesanční Evropě. Cestování jako činitel kulturní a politické integrace*, ČČH 80, 1990, s. 661-682.
- PÁNEK, Jaroslav, *Die historisch-ökologische Aspekte der Wasserwirtschaft in den Böhmischen Ländern im 16. Jahrhundert*, HE 1, 1988, s. 77-124.
- PÁNEK, Jaroslav, *Politický systém předbělohorského českého státu*, FHB 11, 1987, s. 41-88.
- PÁNEK, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové, velmoži české renesance*, Praha 1989.
- PÁNEK, Jaroslav, *Výprava české šlechty do Itálie v letech 1551-1552*, České Budějovice 2003.
- PÁNEK, Jaroslav, *Zahraniční cesty posledních Rožmberků a jejich kontakty s evropským dvorským prostředím*, OH 3, 1993, s. 9-30.
- PEŠÁK, Václav, *Rozsah rybničního hospodářství na panství pardubickém r. 1560 až 1743*, ČDV 23, 1936, s. 118-124.
- PEŠEK, Jiří, *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích Nového Města pražského v letech 1576-1620*, FHB 2, 1980, s. 247-282.
- PEŠEK, Jiří, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993.
- PEŠEK, Jiří, *Obrazy, grafiky a jejich majitelé v předbělohorské Praze*, Umění 39, 1991, s. 369-383.
- PEŠEK, Jiří, *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*, OH 1, 1991, s. 30-42.
- PETRÁŇ, Josef, *Bitva na Bílé hoře podle současného stavu znalostí*, FHB 8, 1985, s. 109-134.
- PETRÁŇ, Josef a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století II/1-2*, Praha 1995-1997.

- PETRÁŇOVÁ, Lýdia – PETRÁŇ, Josef, *Středověká lexikografie k názvosloví domu a jeho příslušenství*, HT 10, 1991, s. 17-45.
- PETRÁŇOVÁ, Lýdia – VAŘEKA, Josef, *Vybavení venkovské zemědělské usedlosti v době předbělohorské (na pozadí poddanských inventářů)*, AH 12, 1987, s. 277-286.
- PETRÁŇOVÁ, Lydia, *Ke studiu oděvů lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách*, ČL 81, 1994, s. 201-216.
- PLETZER, Karel, *Návrh z roku 1584 na zásobování rudolfovských dolů vodou od Nových Hradů*, Výběr 28, 1991, s. 27-32.
- PODLAHA, Antonín – ŠITTLER, Eduard, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Milevském 5*, Praha 1898.
- RADIMSKÁ, Jitka (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*, České Budějovice 2000.
- REMEŠOVÁ, Věra, *Ikonografie a atributy svatých*, Praha 1991.
- RICHTER, Václav, *Telč. Státní zámek, město a památky v okolí*, Praha 1958.
- ŘÍHOVÁ, Milada, *Středověký lékař*, in: Nodl, Martin – Šmahel, František (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, 309-336.
- SÁDLO, Jiří – POKORNÝ, Petr – HÁJEK, Pavel – DRESLEROVÁ, Dagmar – CÍLEK, Václav, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005.
- SANDGRUBER, Roman, *Alltag und materiele Kultur. Städtischer Lebensstil und bürgerliche Wohnkultur am Beispiel zweiter oberösterreichischer Städte des 16. Jahrhunderts*. in: KOHLER, Alfred – LUTZ, Heinrich (hg.), *Alltag im 16. Jahrhundert, Studien zu Lebensformen in mitteleuropäischen Städten*, Wien 1987, s. 23 - 44.
- SCHEUFLER, Vladimír, *Voroplavba na Vltavě v období předbělohorském*, Československá etnografie 5, 1957, s. 18-42.
- SCHÜTTE, Sven, *Brunnen und Kloaken auf innerstädtischen Grundstücken im ausghenden Hoch- und Spätmittelalter*, ZAM, s. 237-255.
- SEDLÁČEK, August, *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I-III*, Písek 1911-1913.
- SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království Českého VII*, Praha 1890.
- SEMOTANOVÁ, Eva, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002.
- SEMOTANOVÁ, Eva, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001.

- SCHEUFLER, Vladimír, *Voroplavba na Vltavě v období předbělohorském*, Československá etnografie 5, 1957, s. 18-42.
- SCHNEIDER, Jaroslav, *Kolínský rodák Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan. Vynikající hospodář a rybníkář český XVI. věku*, Kolín 1936.
- SKLENÁŘ, Karel, *Archeologie a pohanský věk*, Praha 2001.
- SKRUŽNÝ, Ludvík, *Zdroje vody – místa pohanských a křesťanských kultů – zdroje pitné a užitkové vody, jejich úprava, rozvod a možné zdroje ikonografického materiálu*, AH 20, 1995, s. 631-644.
- SMETÁNKA, Zdeněk, *Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech*, Praha 1987.
- SMOLÍK, Jan, *Lounské pivovarnictví v době předbělohorské*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 149-173.
- SOMMER, Petr, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001.
- STARÝ, Václav, *K počátkům Vimperka*, JSH 37, 1968, s. 115-119.
- STARÝ, Václav, *Katovské řemeslo v Prachaticích v 16. století*, Výběr 8, 1971, s. 82-85.
- STARÝ, Václav, *Péče o zásobování vodou a její využití v Prachaticích v 16. a 17. století*, s. 149-150.
- STARÝ, Václav, *Vimperk – město pod Boubínem*, České Budějovice 1979.
- STEJSKAL, Aleš, *Institute hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551-1611)*, in: Kokojanová, Michaela (ed.), *Měšťané, šlechta, duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. - 18. století)*, Prostějov 1997, s. 376-408.
- STEJSKAL, Aleš, *Třeboňské opevnění z let 1525-1526 v písemných pramenech*, PP 8, 2001, č. 1, s. 3-20.
- STOLBERG – RILLINGER, Barbara, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, ZHF 31, 2004, s. 389-405.
- STÖRING, Hans Joachim, *Malé dějiny filozofie*, Praha 1991.
- STUBHANN, Matthias (ed.), *Encyklopedie Bible*, Praha 1992.
- SUCHÁ, Romana – KOČÁR, Petr, *Výsledky archeobotanické makrozbytkové analýzy středověkého vodovodu v Prachaticích*, ZS 3, 1996, s. 189-202.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.
- ŠAMÁNKOVÁ, Eva, *Architektura české renesance*, Praha 1961.

- ŠAMÁNKOVÁ, Eva, *Z Dějin bydlení*, ĎAS 2, 1960, s. 44-48.
- ŠEBELA, Lubomír – VANĚK, Jiří, *Hromadný nález ze studny v areálu bývalého bratrského sboru v Ivančicích přelom 16. a 17. století*, Ivančice 1985.
- ŠÍMA, Karel, *Antropologická konstanta – slepé místo historicko-antropologického bádání*, in: Lucie Storchová (ed.), *Conditio Humana konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Praha 2007, s. 39-54.
- ŠIROKÝ, Radek, *Pitná, užitková a odpadní voda v českých městech ve středověku a raném novověku. Stav a perspektivy archeologického poznání*, PA 91, Praha 2000, s. 345-410.
- ŠMAHEL, František (ed.), *Dějiny Tábora I/1*, České Budějovice 1988.
- ŠMAHEL, František, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2002.
- ŠMAHEL, František, *Obrysy českého stavovství od konce 14. století do počátku 16. století*, ČČH 90, 1992, s. 161-187.
- ŠMRHA, Karel, *Vlastí stavitelé v nejnižnější části Čech v době renesanční*, Praha 1938.
- ŠPOROVÁ, Lenka, *Všední život města Mostu ve světle sirotčí knihy ze 17. století*, in: Hrubá, Michaela (ed.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 66-75.
- ŠTĚPÁN, Luděk – KŘIVANOVÁ, Magda, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.
- ŠUSTA, Josef, *Pět století rybničního hospodářství v Třeboni*, Třeboň 1995.
- TECL, Rudolf, *Fakta a legendy o táborském Jordánu*. (Týdeník) *Palcát* 34, č. 28, 15. července 1992, s. 3.
- TECL, Rudolf, *Nové datum ke vzniku staré táborské vodárny*, *Výběr* 30, 1992, s. 197-198.
- TEPLÝ, František, *Dějiny města Jindřichova Hradce, I/2*, Jindřichův Hradec 1935.
- TEPLÝ, František, *Dějiny města Volyně na Prácheňsku*, Praha 1903.
- TEPLÝ, František, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937.
- THIR, Karel, *Staré domy a rodiny táborské I.*, Tábor 1920.
- TINKOVÁ, Daniela, *Člověk na okraji společnosti*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 190-215.

- TINKOVÁ, Daniela, *Tělo – věda – historie k otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Nodl, Martin – Tinková, Daniela, *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 13-52.
- TRACHTOVÁ, Jolande, *Možnosti využití cechovních písemností pro poznání každodenní kultury pozdně středověkých měst*, OH 1, České Budějovice 1991, s. 81-89.
- TYRAY, Jan, *Rybníkářství na Telecku za doby pana Zachariáše z Hradce (1550-1589)*, ČMMZ 7, 1907, s. 157-176.
- ULRYCHOVÁ, Eva, *Dřevěné vodovody z I. třetiny XVII. století v Jičíně*, ZMHK Zpravodaj muzea v Hradci Králové 20, 1994, s. 137-141.
- VÁLKA, Josef, *Česká společnost v 15. - 18. století I. Předbělohorská doba*, Praha 1972.
- VÁLKA, Josef, *Česká společnost v 15. - 18. století II. Bělohorská doba. Společnost a kultura „manýrismu“*, Praha 1983.
- VAN DÜLMENN, Richard, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.
- VAN GENNEP, Arnold, *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*, Praha 1997
- VANĚK, Václav, *Počátky Zlaté stoky*, JSH 53, 1984, s. 83-87.
- VAŠÍČEK, Zdeněk, *Archeologie, historie, minulost*, Praha 2006.
- VIGARELLO, Georges, *Wasser und Seife, Puder und Parfüm. Geschichte der Körperhygiene seit dem Mittelalter*, Frankfurt am Main 1988.
- Voda a vodovod v Českých Budějovicích. Strojopis.*
- VOREL, Petr, *Velké dějiny zemí koruny české VII. 1526-1618*, Praha – Litomyšl 2005.
- VOTRUBA, Ladislav – KREJČA, Miroslav – PROCHÁZKA, Miroslav – JELÍNEK, Jaroslav, *Vodárenská nádrž Jordán, Tábor 5/2*, MěNV Tábor 1988, s. 7-36.
- WALDHAUSER, Jiří, *Archeologická tajemství Staré Boleslavi*, Liberec 2009.
- WALCHER-MOLTHEIN, Alfred, *Bunte Hafnerkeramik der Renaissance in den österreichischen Ländern*, Wien 1906.
- WINTER, Zikmund, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906.
- WINTER, Zikmund, *Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách*, Praha 1901.
- WINTER, Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. století*, Praha 1892.
- WINTER, Zikmund, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách 1526-1620*, Praha 1909.

WINTER, Zikmund, *V měšťanské světnici starodávné. Kulturní studie o patnáctém a šestnáctém století*, Praha 1895.

WINTER, Zikmund, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1991.

ZÁLOHA, Jiří, *Majetkové poměry obyvatel v Českém Krumlově koncem 16. století*, JSH 32, 1963, s. 64-65.

ZAVŘEL, Petr – KUBŮ, František, *Zlatá stezka. Historický a archeologický výzkum významné středověké obchodní cesty 1 – 2, České Budějovice – Prachatice 2007*.

ZÍBRT, Čeněk, *Řády a práva starodávných pijanských cechů a družstev kratochvilných v zemích českých*, Praha 1910.

ZÍBRT, Čeněk, *Staročeská tělověda a zdravotní obrázky podle rukopisův a knih staročeských i cizích*, Praha 1924.

ZÍBRT, Čeněk, *Z dějin piva a pivovarnictví v zemích českých*, Praha 1894.

XII. Seznam obrazových příloh

1. Zámek Kratochvíle, letecký pohled na letohrádek dokončený v roce 1581, který byl obklopen vodním příkopem a vybaven kašnou a vodními stroji.
[archiv autora]
2. Zámek Telč, pohled na kašnu v zámecké zahradě z roku 1591.
[archiv autora]
3. Zámek Jindřichův Hradec, vodotrysk v zámecké zahradě z roku 1584.
[archiv autora]
4. Hrad Rožmberk nad Vltavou, pohled na renesanční kašnu se sochou Petra Voka z Rožmberka.
[archiv autora]
5. Město Tábor, pohled na kašnu se sochou Rolanda vystavěnou na náměstí v roce 1567.
[archiv autora]
6. Město Prachatice, pohled na sochu Spravedlnosti na kašně z roku 1582.
[archiv autora]
7. Studna v Rožmberském domě v Netolicích.
[archiv autora]
8. Vyobrazení k heslu studna v díle Jana Ámose Komenského *Orbis sensualium pictus*.
[KVÍTKOVÁ, Naděžda (ed.), *Jan Ámos Komenský. Orbis sensualium pictus*, Praha 1991.]
9. Umývadlo na hradě Bouzov z roku 1546 s motivem setkání Ježíše a Samaritánky.
[obrázek přejat z publikace Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha - Litomyšl 2002.]
10. Zámek Jindřichův Hradec, studna na hlavním zámeckém nádvoří.
[archiv autora]
11. BOSCH, Hieronymus, *Zahrada pozemských rozkoší*, 1503 – 1504 [Museo del Prado Madrid]

12. ARCIMBOLDO, Giuseppe, *Voda*, 1566.

[Kunsthistorisches Museum Wien]

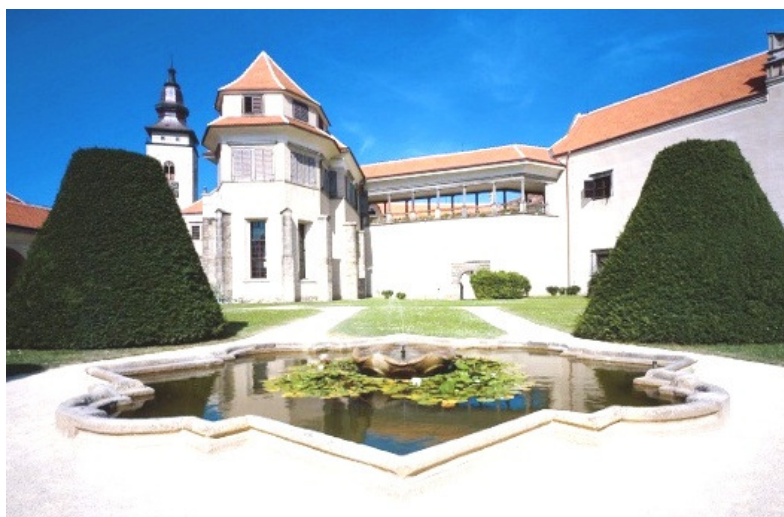
XIII. Seznam použitých zkratek

AH	Archaeologica historica
AR	Archeologické rozhledy
AT	Archivum Trebonense
AVJČ	Archeologické výzkumy v jižních Čechách
ČČH	Český časopis historický
ČDV	Časopis pro dějiny českého venkova
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
ČMMZ	Časopis Moravského muzea zemského
ČsČH	Československý časopis historický
ČSpsč	Časopis Společnosti přátel starožitností českých
HD	Historická demografie
HE	Historická ekologie
HT	Husitský Tábor
HZ	Historische Zeitschrift
JSH	Jihočeský sborník historický
JVS	Jindřichohradecký vlastivědný sborník
KHM	Kwartalnik historii materialnej
OH	Opera historica
PA	Památky archeologické
PP	Průzkumy památek
PSH	Pražský sborník historický
SZM	Sborník Západočeského muzea
Výběr	Výběr z prací členů Historického klubu při jihočeském muzeu v Českých Budějovicích.
ZAM	Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters
ZHF	Zeitschrift für historische Forschung
ZMHK	Zpravodaj muzea v Hradci Králové

XIV. Obrazová příloha

Obr. 1

Obr.2

Obr. 3

Obr. 4

Obr. 5

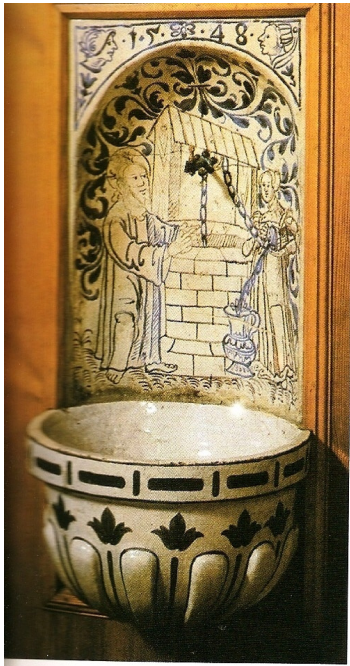
Obr. 6

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

XV. Obsah

I. Úvod.....	5
II. Voda a krajina jižních Čech.....	19
III. Vedení vody otevřenou krajinou vodními stokami	29
IV. Vodovody do měst a šlechtických sídel na jihu Čech.....	38
V. Vodárny	58
VI. Kašny, vodotrysky a vodní díla na konci jihočeských vodovodů.....	69
VII. Studny a cisterny na jihu Čech v 16. století.....	80
VIII. Voda v domácnosti	90
IX. „Jako voda čas života našeho plyne“	101
X. Závěr.....	106
XI. Seznam použitých pramenů a literatury	109
XI-1 Prameny	109
XI-2. Literatura.....	111
XII. Seznam obrazových příloh.....	128
XIII. Seznam použitých zkratk	130
XIV. Obrazová příloha	131
XV. Obsah	137